

НАШ КРАЙ

ШТОМЕСЯЧНІК
Ц.Б.КРАЯЗНАЎСТВА
ПРЫ ІНСТЫТУЦЕ
БЕЛАРУСКАЙ
КУЛЬТУРЫ

№ 6-7 (9-10)

1926 г.

ЧЭРВЕНЬ-ЛІПЕНЬ

М Е Н С К

З Ы М Е С Т.

	Стар.
Д-р В. Магілёўчык.—Савітарна-гігіенічныя ўмовы хаты і двара беларускага сялянства	(3) 21
Проф. А. Фядзюшын.—Да лёсу белавескага зубра	21
Проф. В. Пераход.—„Ліставыя груды“ і „вольсы“ Беларусі	25
М. Зьбіткоўскі.—Сям. Ericaceae—верасавыя	32
М. Зьбіткоўскі.—Menyanthes trifoliata L.	35
В. Полянская.—Бяроза прысадзістая	36
М. Грамыка.—Геалёгічныя матар'ялы і краязнаўчыя гурткі	38
Зм. Даўгяла.—Крашаніна, набойка і выбойка	45
Ал. Шлюбскі.—Беларуская мова арабскай транскрыпцыяй	51
Бюлетэнь надвор'я ў Беларускай ССР за сьнежань 1925 г.	54
Матар'ялы з месц:	
А. Квяткоўскі.—Фатынская гаспадарка і яе значэньне	58
Д. Васілеўскі.—З матар'ялаў да архэалёгічнай карты Аршанскае акругі	64
Програмы і інструкцыі:	
Да ўсяго грамадзянства БССР	68
Аб распаўсюджаньні стронгі	69
Хроніка	70
Бібліяграфія	78

30к.3
6502

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

НАШ КРАЙ

ШТОМЕСЯЧНІК

Цэнтральнага Бюро Краязнаўства

П Р Ы

ІНСТЫТУЦЕ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ

№ 6-7 (9-10) Чэрвень—Ліпень 1926

В Ы Д А Н Ь Н Е
Інстытуту Беларускае Культуры
М Е Н С К — 1926

НАШ КРАЙ

Изд

Д-р З. К. Магілеўчык.

Санітарна-гігіенічныя ўмовы хаты і двара беларускага сялянства.

Нарыс першы.

I.

Беларусь, больш чымся іншая рэспубліка СССР, зьяўляецца краем у пераважнай большасці сельска-гаспадарчым. Паводле даных ЦСУ з агульнага ліку насельніцтва на 1-е студзеня 1926 г.—4.295.497 ч., вясковае насельніцтва складае 3.657.809 чал. (85,2 проц.). Аднак-жа трэба сказаць, што да гэтага часу наша вёска яшчэ не карыстаецца дабротамі гігіены. Асабліва гэта тычыцца кватэрных умоў.

Матар'ялаў па сельскім будаўніцтве Беларусі і санітарнай характарыстыцы мяшкання ў мінулым мы не знашлі. Літаратурныя даныя (проф. Доўнар-Запольскі, Сэрбаў і інш.), якія належаць, галоўным чынам, да этнографіі Беларусі, не даюць здавальняючага малюнку для поўнай санітарнай характарыстыкі бытавых умоў хаты. У сваім будаўніцтве селянін кансерватыўны і эвалюцыя першапачатковай формы яго хаты залежала, галоўным чынам, ад уплыву кліматычных і іншых прыродных умоў, ад культурных запатрабаванняў, ад ранейшага політычнага ладу і ад сацыяльна-эканамічных умоў насельніцтва. Селянін, будуючы сабе хату думае, галоўным чынам, аб тым, каб захаваць у ёй у зімні час цяпло і прыстасаваць яе да сваіх гаспадарчых патрэб. Хата зьяўляецца ў селяніна толькі часткай яго вытворчасці. Хата служыць яму ня толькі для выгод памяшкання, але і для агульна-гаспадарчых. Усе будынкі яго двара ў цэлым зьяўляюцца вытворчай адзінкай сялянскай гаспадаркі.

У той час, калі горад, дзякуючы навуцы і тэхніцы, у пабудове дамоў пашоў далёка наперад, вёска і цяпер будуюцца на стары лад.

Апошніяе трохгодзьдзе зямельнай політыкі, якая выклікала перабудову вёскі, зусім мала дае новага ў справе будоўлі хат. Старыя вялікія вёскі распадаюцца на шэраг дробных, якія з санітарна-гігіенічнага погляду не адрозніваюцца ад старых. Установы Наркамзему, якія праводзяць зямляўпарадкаваньне, ня мелі магчымасці зрабіць уплыў на гэты бок будаўніцтва на вёсцы, з прычыны адсутнасці сані-

тарна-тэхнічных вед будаўніцтва хат і іншых будынін двара ў мясцовых работнікаў.

Беларуская вёска наагул невялікая; вёска ў 150-200 двароў лічыцца ўжо вялікай, сярэдняя вёска—75-100 двароў. У вапошнія часы, у звязку з зямляўпарадкаваньнем, зьявіліся выселкі ў 5-10 двароў. Сустрадаецца і хутарская сыстэма пасяленьняў, якая зьявілася на Беларусі ў часы царскага міністра Сталыпіна, а ў некаторых акругах выхад на хутары існуе і цяпер. Пры выбары месца пасяленьня, ёсьць пэўная цяга будавацца пры рэчках, ручаёх, альбо там, дзе лягчэй здабываецца вада, нават каля балот, калі няма лепшых месц здабычы вады. Вада ў гаспадарцы зьяўляецца галоўнаю патрэбаю і разыходзіцца ў вялікай колькасьці. Сялянскія будынкі цягнуцца абাপал аднае простае вуліцы, кірунак якой у старых вёсках у большасьці з поўдню на ўсход, а ў новых вёсках з поўначы на поўдзень. Шырыня вуліцы ў сярэднім—5-8 саж. Вуліцы не брукаваныя, у вясну, у восень і ў час дажджоў непразлыя ад гразі і лужын.

Аддаленасьць будынкаў сялянскага двара паміж сабой залежыць ад плошчы сялібнага вучастку зямлі: напр., калі апошні зьяўляецца часткай надзельнае пераспалосіцы, пустое месца паміж паасобнымі будынкамі ў двары нязначнае, у сярэднім 2-4 саж., а на вылучаных ад надзельнай пераспалосіцы сялібных вучастках, гэтыя месцы больш значныя—5-8 саж. Плошчы сярэд вёскі бадай што ня бываюць. Затое амаль што кожная вёска мае ў канцы вуліцы выган. У вапошнія часы сяляне пачынаюць садзіць каля будынкаў плодковыя дрэвы. Садочкі садзяць звычайна ззаду будынкаў, а калі шырыня сялібнага вучастку дазваляе, дык і з трох бакоў іх. У тых выпадках, калі будынкі ставяцца крыху далей ад вуліцы, перад хатай пры вуліцы робяць садочак, дзе садзяць кветкі і іншую зеляніну.

Плянроўка двара залежыць ад плошчы сялібнай зямлі і перанятых ад продкаў звычайў. Усе будынкі двара складаюць як-бы адзін агульны будынак, апроч гумна і лазьні (калі яны ёсьць), якія стаяць воддаль ад сялібы. На вузкіх вучастках у пераважнай большасьці тып забудовкі—у вадзін шэраг (пагонны) уздоўж вучастку, альбо ў два шэрагі з вузкім дваром. На болей шырокіх вучастках тып забудовкі—вянковы, зачынены зусім, або ад вуліцы—адчынены, або ў форме літары „Г“. У зачыненай вянковай забудовцы і вароты знаходзяцца пад страхой (глядзі узорн. плян).

Вянковую забудовку трэба лічыць горшаю за іншыя, як з санітарнага боку, так і з боку забясьпечанасьці ад пажараў. Мало таго, што двор зачынены з усіх бакоў ад ветру і сонца, ён зьяўляецца як-бы ямай для вады і сьнегу з акружаючых стрэх, апроч таго, у ім яшчэ збіраецца розны гной ад жывёлы. Пры такіх умовах двор заўсёды мокры і брудны.

Звычайна хата будуецца ад вуліцы роўналежна, альбо простастаўна да апошняй. Гэта залежыць ад шырыні вучастку і звычайў, склаўшыхся ў сялян. Лік будынкаў у сялянскім двары залежыць ад велічыні і заможнасьці гаспадаркі. Аб адносінах брудных службаў да хаты будзе адзначана ніжэй.

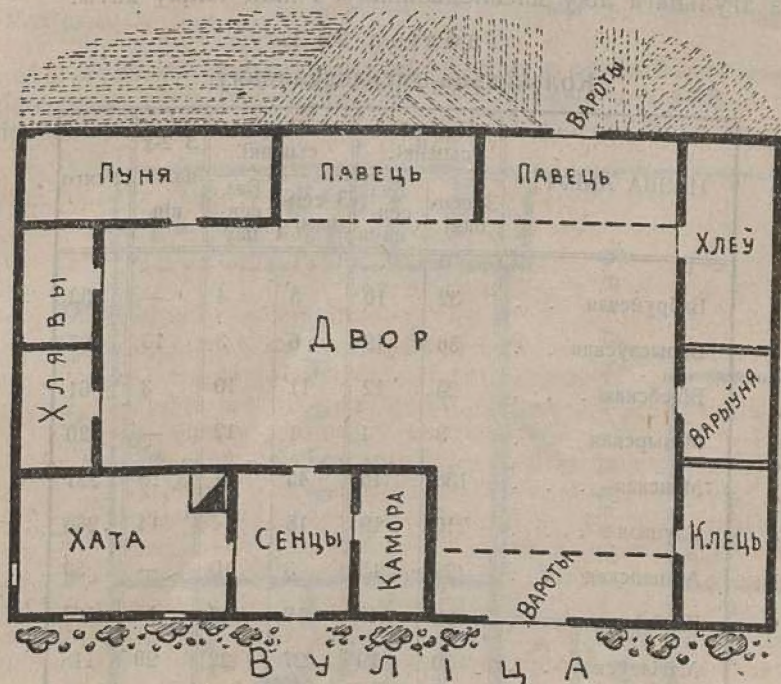
Галоўны будаўнічы матар'ял нашае вёскі—дрэва для сьцен і салома для стрэх. Ужываецца ў большасьці хвоя і елка. Драўляныя стрэхі (гонта, драпіца) мала дзе ўбачыш, і то ў заможных гаспадарках, як выключэньне, сустракаюцца чарапічныя, альбо гліна-саламяныя стрэхі—і то ў тых мясцох, дзе будаваліся перад самай вайной.

Знадворку, ад пачарнеўшага дрэва і саломы, вёска мае брудна-шэры, мала прывабны выгляд. Толькі ўлетку вёска да пэўнай меры аздабляецца акалічным малюнкам зеляніны.

Агульны лік сельскіх будынкаў—617,882 (паводле даных Дзяржаўнага Страхавання на 1923 г.) можна дзяліць на наступныя тыпы: чатырохсьценных хат—83,79 проц., пяцісьценных—5,58 проц., і з дзвёх палавін—11,34 проц. Усе памянёныя тыпы хат сустракаюцца ўва ўсіх акругах, толькі ў паўднёва-заходняй частцы БССР чатырохсьценнак больш (90—95 проц.), чым у паўночна-ўсходняй (70—75 проц.).

II.

Дзеля вивучэння сучаснага санітарнага стану мяшкання і быту беларускага сялянства, улетку мінулага году, па заданні Мэдсэкцыі Інбелкульту, у гэтай справе зроблена дасьледваньне нашае вёскі. Гэта рабілася паводле азначанага пляну, які быў разгледжаны і зацверджаны Мэдсэкцыяй. Складзеная анкета, па якой рабілася дасьлед-

Вянкавая (зачыненая) забудова двара. Тып хаты: чатырохсьценка з сенцамі.
(Калінінская акруга, вёска Рысін).

ваньне, ахоплівае ўсе бакі сялянскага мяшкання і быту ў залежнасьці ад тэхнікі яго пабудовы, знадворнага ўплыву агульнага дабрабыту вёскі, заможнасьці гаспадаркі, складу сям'і, яе пісьменнасьці, санітарных звычак і г. д. Дасьледваньне зроблена пры дапамозе студэнтаў Мэдфаку Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту, якія ад'яжджалі на летні адпачынак у вёску да сваіх бацькоў. На агульных сходах гэтых студэнтаў, перад ад'ездам іх, зроблены былі даклады аб значэньні гэтае працы з адпаведнымі інструкцыямі, як запаўняць анкеты. Усяго

раздадзена было 1.500 анкет, з якіх былі запоўнены 1.170. Былі добра выкананы з тэхнічнага боку і апрацаваны 1.052 анкеты, што складае каля 0,2 проц. усіх сялянскіх хат БССР. Кожны студэнт дасьледваў сваю вёску і толькі ў некаторых выпадках яшчэ 1-2 суседнія. Дасьледваньне рабілася такім парадкам, што адзін двор дасьледваўся, другі па парадку мінаваўся, трэці дасьледваўся, чацьверты мінаваўся і г. д. Такім чынам, у кожнай вёсцы дасьледвана 50 проц. хат. Хат 25 дасьледвана хутарскіх. Асаблівай розьніцы паміж вясковымі хатамі ня выяўлена.

Былі дасьледваны ўсе акругі, за выключэньнем Полацкае, з рознымі раёнамі і сельсаветамі.

Калі поўнай параўнаўчай характарыстыкі ў адносінах акруг нельга будзе даць, з прычыны неаднолькавай колькасьці дасьледваньня па кожнай акрузе, то для агульнае характарыстыкі гэтага матар'ялу зусім досыць.

З наступнае табл. № 1 мы бачым, колькі дасьледвана ў кожнай акрузе з агульнага ліку дасьледваньняў, і якіх тыпаў хаты.

Табліца № 1.

Колькасьць дасьледваньняў.

НАЗВА АКРУГІ	Чатырох- сьценкі.		Пяці- сьценкі.		3 2-х пала- він	Усяго
	3 сен- цамі	Бяз сен- цаў	3 сен- цамі	Бяз сен- цаў		
Бабруйская . .	32	10	5	4	—	52
Барысаўская . .	56	19	6	3	13	97
Віцебская . . .	25	12	11	10	3	61
Мазырская . . .	3	4	1	12	—	20
Менская	136	15	45	7	18	221
Слуцкая	210	19	18	4	14	266
Аршанская . . .	22	15	3	10	—	50
Калінінская . . .	79	40	19	16	14	168
Магілёўская . . .	30	19	27	22	29	118
Разам	594	153	135	88	82	1.052
У % %	79,32	20,48	60,5	39,5	5	100
	71 %		24 %		5 %	100

З гэтай табліцы мы бачым, што пераважным тыпам хаты, як і паводле даных Дзярж. Страху, зьяўляецца чатырохсьценка (71 проц.), на другім месцы—пяцісьценка (24 проц.) і на трэцім месцы з дзвёх палавін—(5 проц.). Але ў параўнаньні з мінулым процант чатырохсьценкі пачынае спадаць, а таксама і з дзвёх палавін, у вадносінах

да агульнае колькасьці хат, затое процант пяцісьценкі павялічыўся, напр., з 5,58 проц. да 24 проц.

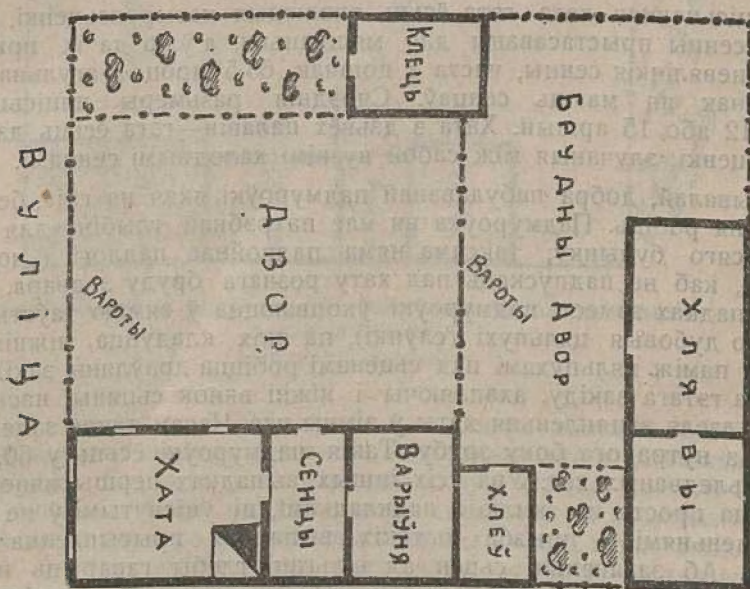
Цікава пры гэтым прасачыць будаваньне гэтых тыпаў па дзесяцігодзьдзях (глядзі табл. № 2).

Табліца № 2

Эволюцыя росту тыпаў хат па 10-цігодзьдзях у проц.

Час будаваньня Тыпы хат.	да 1905 г.	1905—1915 г.	1915—1925 г.
Чатырохсьценкі	47,32	17,24	34,67
Пяцісьценкі	24,2	24,2	51,6
З 2-х палавін	41,6	15,85	42,68
Усіх разам	40,1	19,11	38,88

Адгэтуль мы бачым, што і раней яшчэ ў сялян было імкненьне да пяцісьценнае хаты. Напрыклад, за дзесяцігодзьдзе з 1905 г. па 1915 г. пяцісьценнае было пабудавана столькі, колькі іх было да таго часу,

Адчыненая забудова двара (узор няпоўнай літары П). Тып хаты з дзьвёх палавін.

(Барысаўская акруга, вёска Рудня).

між тым як чатырохсьценнак і з дзьвёх палавін пабудавана ў тры разы менш, чымся іх было. Што-ж тычыцца павялічанага будаваньня на вёсцы за апошнія дзесяць год, якое пачынаецца, галоўным чынам, з 1918 году (каля 90 проц. усіх новых будынкаў за гэта дзесяцігодзьдзе), дык гэта тлумачыцца, папершае, вольным карыстаньнем лесам у

час грамадзянскае вайны, а, падругое, новым зямлябудаўніцтвам, якое выклікала разьдзелы гаспадарак, таксама спрыяе гэтаму льготнае размеркаваньне лесу сярод незаможных. А як хутка растуць гэтыя разьдзелы, можна бачыць з працы М. Кіркевіча (К динамике крестьянских хозяйств БССР с 1917 г. по 1924 г. Бюллетень ЦСУ, выпуск 2, 1925 г.), дзе павялічэньне гаспадарак з 1917 г. па 1924 г. даходзіць да 32,3 проц.

Пераходзячы да характарыстыкі як паасобных тыпаў хат, так і да агульнае, будзем спыняцца, галоўным чынам, на момантах, якія маюць санітарнае значэньне. На стылі і тэхніцы будынкаў спыняцца ня будзем.

Чатырохсьценная хата—гэта драўляны зруб, сярэдніх разьмераў—7-8, альбо 8-9 арш., да якога прыбудаваны нямнога меншых разьмераў, бяз столі, халодныя сенцы. Бываюць выпадкі калі сенцаў няма. Хата мае адны дзьверы ў сенцы, а апошнія—адны ці двое дзьвярэй на двор. Гэта залежыць ад пляноўкі двара: калі хата стаіць уздоўж вуліцы—ёсьць двое дзьвярэй: адны на вуліцу, а другія ў двор. У сенцах часта вылучаецца месца для каморы, дзе ставяць кufры, хаваюць вопратку і іншыя рэчы. У цёплы час году ў сенцах стаяць цэбры з вадой, тут кормяць свіней, таксама складаюцца тут розныя гаспадарчыя прылады. Чатырохсьценкі, якія ня маюць сенцаў, складаюць 20,48 проц. Холад з двара ў гэтым выпадку трапляе ўзімку проста ў хату.

Пяцісьценная хата гэта ёсьць эвалюцыя чатырохсьценкі, дзе халодныя сенцы прыстасаваны для мяшканьня, а ўжо да іх прыбудоўваюцца невялікія сенцы, часта з дошчак. 65,5 проц. з агульнага ліку пяцісьценак ня маюць сенцаў. Сярэднія разьмеры пяцісьценкі 8 або 9×12 або 15 аршын. Хата з дзьвёх палавін—гэта ёсьць дзьве чатырохсьценкі, злучаныя між сабой вузкімі халоднымі сенцамі.

Трывалай, добра пабудаванай падмуроўкі, якая ня гніе, беларускі селянін ня робіць. Падмуроўка ня мае патрэбнай глыбіні для трываласьці ўсяго будынку; таксама няма падвойнае падлогі („чорная“ і „белая“), каб не падпусьцаць пад хату рознага бруду з двара. У лепшых выпадках замест падмуроўкі ўкопваюцца ў зямлю таўстыя хваёвыя або дубовыя цяльпухі (слупкі), па якіх кладуцца ніжнія вянкi сыцен, а паміж цяльпухамі пад сыценамі робіцца драўляны закід. Знадворку да гэтага закіду, ахапляючы і ніжні вянок сыяны, насыпаецца прызба, дзеля зацяпленьня хаты ў зімны час. Часам такое зацяпленьне робіцца з нутранага боку зрубу. Такія падмуроўкі ёсьць у 60,5 проц. усіх дасьледваных хат. Ува ўсіх іншых выпадках першы вянок зрубу кладзецца проста на зямлю з падкладкамі, ці ўціснутымі ў яе па вуглах каменнымі і прызба ў такіх выпадках прысыпаецца проста к зрубу. Аб захаваньні сыцен ад вільгаці глебы гаварыць ня прыходзіцца. Усё гэта складае спрыяючыя ўмовы для хуткага гніеньня будынку, а пах гнільля заўсёды пранікае ў хату.

Беларуская хата ў большасьці мае нізкія сыцены. Група хат па вышыні сыцен (ад падлогі да столі) ад 2,6 да 3 арш. складае 32,41 проц. усіх дасьледваных; ніжэй 2,5 арш.—6,37 проц. Групы па нарастаньні вышыні, вышэй 3 арш. паступова зьмяншаюцца і апошняя група ў 4 і вышэй арш. складае ўсяго 7,42 проц. Цяпер калі мы паглядзім на гэтыя групы па тыпах будынку, дык убачым, што ў пераважнай большасьці групы з нізкімі сыценамі належаць да чатырохсьценак,

менш—да пяцісьценак і сярэдняе месца належыць тыпу з дзвёх палавін, аднак, асабліва рэзкіх хістанняў няма (глядзі табліцу № 3). Аб нутраной аздобе сьцен гаварыць многа ня прыходзіцца. У лепшым выпадку сьцены абцёсваюцца сякерай і пазы часам замазваюцца глінай. У шчыліны і пазы, з якіх відаць мох, альбо пакульле, набіраецца шмат пылу і іншага бруду, дзе разводзяцца розныя шкодныя кузуркі. У час вялікіх вятроў праз пазы, асабліва ў куткох, прадувае. Хат з абтынкаванымі глінай сьценамі ёсць толькі 2, 9 проц., якія 1-2 разы ў год (перад калядамі, або вялікаднем) беляцца вапнай; гэта ў значнай меры дадае ім прыгожасьць і сьвежацьць.

Зямляная падлога ёсць амаль што ў $\frac{1}{4}$ усіх хат (22,24 проц.). Пераважная большасьць хат па тыпу чатырохсьценкі—27,58 проц.,

Забудова двара па ўзоры літ. „Г“ адваротная. Тып хаты: чатырохсьценка з сенцамі.
(Аршанская акруга).

значна менш—пяцісьценкі—9,5 проц. і з дзвёх палавін—8,54 проц. Па асобных акругах першае месца па колькасьці хат з зямлянай падлогай займаюць Слуцкая і Мазырская акругі (глядзі таб. № 3). Аб санітарнай якасьці такой падлогі многа гаварыць ня прыходзіцца. У хуткім часе такая падлога псуецца, выбіваюцца яміны, нарастаюць гузы з усялякага бруду і загниваючыя арганічныя матэрыі выдзяляюць у памяшканьні шкодныя для чалавека газы. Узімку такая падлога халодная, улетку спрыяе павялічэньню шкодных кузурак; такую падлогу цяжка трымаць у чыстаце, пры падмятаньні дае шмат пылу.

Драўляная падлога таксама ня мае належнай вартасьці. Шчыліны ў ёй і холад з падполля ў зімовы час зьяўляюцца прычынай розніцы тэмпературы ніжняга і верхняга пластоў паветра, што трэба лічыць галоўным яе недахопам з санітарнага боку. Брудная вада ад мыцьця падлогі і розных хатніх прылад, ад цэбраў з памыямі і г. д., пранікае праз шчыліны ў падполле, павялічвае там гніцьцё нязьнятага

і неізоляванага верхняга пласту глебы (перагною) і астаткаў будавання (дробныя трэскі, мох). З гэтай прычыны выдзяляюцца ад гніцця шкодныя газы і павялічваецца вільгаць у хаце.

Чорная падлога ў сялянскіх хатах бывае рэдка і робіцца яна ня так як трэба з санітарна-тэхнічнага боку: хутка згінае і правальваецца. З ліку даследваных—чорная (другая) падлога ёсць толькі ў 7 хатах.

Агульная плошча мяшкання (жылая) знаходзіцца ў прастай залежнасці ад тыпу яго. Большыя групы мяшканняў з меншай плошчай пераважна належаць да чатырохсценак, а большыя групы з большай плошчай маюць пяцёсценкі і з дзвёх палавін. У чатырохсценак найвялікшая група будзе з плошчай 50—70 кв. арш. а ў пяцёсценак і з дзвёх палавін—100 і вышэй кв. арш. Мазырская і Слуцкая акругі маюць большыя групы з меншай плошчай, чымся іншыя акругі (глядзі таб. № 3).

Раздзяленне мяшкання на паасобныя пакоі для розных хатніх патрэб (кухня, спальня, сталовая і г. д.) беларуская хата ня мае. Лік пакояў залежыць проста ад тылу хаты. Так, чатырохсценка мае звычайна адзін пакой, які абслугоўвае ўсе хатня-бытавыя і гаспадарчыя патрэбы. Пяцёсценка мае два пакоі, адзін з іх (задні) больш чысты. Хата з дзвёх палавін мае два пакоі, якія злучаны між сабой халоднымі сенцамі, прычым адна з іх у зімні час, дзеля эканоміі апалу, часта не выкарыстоўваецца для мяшкання і служыць у такіх выпадках для складання розных гаспадарчых рэчаў, прадуктаў і захавання ад марозу маладое жывёлы. Таб. № 3, якая паказвае большы лік пакояў, чым гэта зьяўляецца адпаведным тыпу хаты, значае толькі пачатак дыферэнцыяцыі, якая выяўляецца ў тым, што вызначаецца больш чысты куток за няпоўнай перагародкай з дошчак (табліцу № 3 глядзі на 11 старонцы).

З гэтай табліцы відаць, што па тыпах хаты—у лепшых санітарных умовах знаходзяцца пяцёсценкі, а ў горшых—чатырохсценкі.

Натуральнае асвятленне хаты селяніна, якое зьяўляецца магутным фактарам для ўтварэння жыццёвых процасаў чалавека, далёка недавальняючае. Дзеля характарыстыкі асвятлення, сялянскія хаты разбіты на 3 групы: 1—здавальняючае, 2—нездавальняючае і 3—напалову цёмнае. Для першае групы ўзята норма каэфіцыенту плошчы акон да плошчы падлогі—1:12, для другога—1:20 і трэцяй—1:28.

Паводле такога дзялення большасць хат з недавальняючым асвятленьнем (46,48 проц.), напалову цёмных—21,39 проц. і толькі ў 32,13 проц. усіх хат здавальняючае асвятленне. Такія-ж прыблізна лічбы дае і д-р Казанская (Быт и санитарное состояние крестьянства БССР, „Беларуская Мэдычная Думка“, № 3, 1925 г.). У вакоўках Калінінскай і Аршанскай амаль што палова на палову цёмных хат (40—41 проц.). З тыпаў хат, якія знаходзяцца ў горшых умовах асвятлення, знаходзяцца чатырохсценкі (глядзі таб. № 4).

Лік акон у чатырохсценцы—3-4, у пяцёсценцы—4-5 і ў тыпе з дзвёх палавін—6. Аб размерах плошчы акон можна меркаваць паводле вышэйпамянёнага каэфіцыенту плошчы акон да падлогі.

Т а б л и ц а № 3.

Размеркаванне мяшканняў паводле разьмераў плошчы, вышыні сьцен, колькасці пакоў і якасьці падлогі (у проц. адраснах да агульнага ліку дасьледваньняў¹⁾).

НАЗВА АКРУГІ.	Паводле разьмераў плошчы у кв. ар.					Па вышыні сьцен у арш.					З зямлянай падл. таб.				Па колькасьці пакояў.				Усяго
	да 50	50,1—70	70,1—90	90,1—100	100 і вышэй	да 2,5	2,6—3	3,1—3,2	3,6—4	4 і вышэй	Усяго	1	2	3	4	Усяго			
Бабруйск.	9,62	15,38	34,62	17,30	23,8	100	—	11,54	43,08	28,85	11,54	100	50,0	48,08	1,92	—	100		
Барысаўск.	7,22	24,74	35,05	12,37	20,62	100	18,56	65,98	8,26	5,16	2,06	100	3,19	68,04	31,96	—	100		
Віцебская.	4,92	3,11	14,75	8,2	5,9,02	100	27,87	40,94	19,67	9,84	1,64	100	1,64	47,54	37,7	8,2	100		
Магурская	40,0	20,0	15,0	25,0	—	100	5,0	45,0	5,0	40,0	6,0	100	35,0	65,0	—	—	100		
Менская	14,48	22,62	24,89	3,17	34,84	100	2,26	37,56	28,96	35,79	5,88	100	28,05	61,08	29,88	7,2	100		
Слуцкая	24,53	28,11	20,0	3,77	13,58	100	2,26	24,91	31,32	34,7	6,79	100	50,94	79,25	19,62	0,37	100		
Араніск.	4,0	8,0	28,0	30,0	30,0	100	2,0	14,0	56,0	28,0	—	100	24,0	16,0	70,0	4,0	100		
Калінінск.	5,40	23,19	29,17	22,62	19,62	100	7,74	26,19	35,71	22,62	7,74	100	4,17	66,67	29,76	3,0	100		
Магілёўск.	7,66	19,49	23,72	11,02	38,14	100	6,04	31,36	22,03	21,19	20,34	100	5,93	38,14	59,32	1,69	100		
Р а з а м .	13,30	25,29	23,0	9,89	26,52	100	6,37	32,41	29,18	24,62	7,42	100	22,24	60,48	34,76	3,42	100		
Па тыпах .																			
мяшканьняў																			
4-сьценні	13,30	34,26	31,42	11,65	8,43	100	7,09	36,28	29,58	22,89	4,16	100	27,58	85,0	12,85	2,15	100		
5-сьценні	—	6,7	9,8	65,5	67,0	100	4,09	2,6	26,4	30,1	18,0	100	9,5	—	87,0	9,0	100		
з 2-х папалін	—	12,19	17,07	18,29	52,44	100	3,66	29,27	32,93	25,61	8,54	100	8,54	—	91,41	6,9	100		

¹⁾ Дзеля скарачэньня табліцы, абсалютныя лічбы не паказаны, каб вылічыць іх можна скарыстаць табліцу № 1, у якой гэтыя лічбы паказаны. Гэта адносіцца і да наступных табліц.

Табліца № 4.

Групы хат у вадносінах плошчы акон да плошчы падлогі ў ‰.

Назва акругі Коефіцыент асьвятленьня	Бабруйская	Барысаўская	Віцебская	Мазырская	Менская	Слуцкая	Аршанская	Калінінская	Магілёўская	Па ўсіх акругах	Паводле тыпаў хат.		
											4-сьценкі	5-сьценкі	з 2-х палавін
1:12 . . .	53.85	29.90	26.23	25.0	42.54	42.64	12.0	17.86	11.86	32.13	30.12	33.2	47.56
1:20 . . .	34.62	43.3	63.93	55.0	35.46	47.17	42.0	41.07	66.95	46.48	45.92	50.2	41.46
1:28 . . .	11.53	26.08	9.84	20.0	19.0	10.19	40.0	41.07	21.19	21.39	23.96	16.6	10.98
Усяго . . .	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Коефіцыент асьвятленьня яшчэ меншы, калі прымем пад увагу досыць грубы пераплёт рам.

Вокны з падвойнымі рамамі ёсьць у 53,99 проц. агульнага ліку хат, у 7,94 проц. ня ўсе вокны з падвойнымі рамамі і 39,07 проц.—маюць вокны выключна з ордынарнымі рамамі. Па асобных акругах, першае месца па ліку хат, у якіх вокны з падвойнымі рамамі, займаюць Барысаўская і Аршанская акругі (92—93 проц.) і апошнія месца—Менская і Слуцкая акругі (20—41 проц.) (глядзі таб. № 5).

23,66 проц. усіх хат маюць вокны, якія ніколі не адчыняюцца, (глухія). Па тыпах хат, больш з глухімі вокнамі—чатырохсьценкі (25,97 проц.) і менш—пяцісьценкі (13 проц.). Аконныя форткі ёсьць у 11,12 проц. і то толькі ў тых хатах, дзе вокны адчыняюцца. Пераважна над іншымі тыпамі хат форткі ёсьць у пяцісьценках (27,3 проц.) (глядзі таб. № 5). Як рамы так і форткі звычайна адчыняюцца толькі ўлетку ў час гарачыні, узімку яны наглуха забіты.

Табліца № 5.

Групы хат па характарыстыцы акон (у ‰ да агульнага ліку дасьледван.).

Назва акругі Характарыстыка акон	Бабруйская	Барысаўская	Віцебская	Мазырская	Менская	Слуцкая	Аршанская	Калінінская	Магілёўская	Па ўсіх акругах разам	Паводле тыпаў хат.		
											4-сьценкі	5-сьценкі	з 2-х палавін
З падвойн-рам.	57.69	93.81	62.30	80.20	20.81	41.50	92.0	65.48	68.64	53.99	58.22	41.2	50.0
Ордынари.	38.46	6.19	37.70	20.0	72.02	50.2	8.0	18.45	27.12	39.07	36.01	51.1	34.15
Зьмешан.	3.85	—	—	—	7.17	8.3	—	16.07	4.24	6.94	5.76	7.1	15.85
Усяго . . .	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Глухія . . .	11.54	51.55	50.82	70.0	15.84	16.98	—	19.05	25.42	23.66	25.97	13.0	24.39
З форткамі . . .	11.54	19.31	32.79	5.0	18.1	4.15	2.0	9.52	20.34	11.12	6.56	27.3	8.54

У зімовы час, каб праз вокны ня выходзіла цяпло з хаты, вокны зачыняюцца на ноч саламянымі матамі, або да паловы акна насыпаецца мяльце, якое трымаецца матай, прыбітай да сцяны. Гэта захоплівае бадай што палову акна і яшчэ болей змяняе натуральнае асьвятленьне хаты. Розьніца тэмпературы ў хаце і на дварэ (пры значнай вільгаці павестра ў хаце) выклікае вялікае замярзаньне ордынарных акон, што вельмі павялічвае вільгаць і гніццё акон і сьцен. Недахоп натуральнага асьвятленьня і прысутнасьць пры гэтым ордынарных рам тлумачыцца ня толькі імкненьнем сялян захаваць у зімовы час у хаце цяпло, але і дарагоўляй аконных прылад для селяніна. Асабліва гэта яскрава адзначаецца ў гады недахопу і дарагоўлі (1918—21 г.) шкла.

Для штучнага асьвятленьня звычайна ўжываецца газа (маленькая 5 лінейная лампа і „газніца“, а ў бяднейшых хатах яшчэ і цяпер хата асьвятляецца лучынай. Асьвятленьне вогнішчам, якое разводзіцца на блясе, падвешанай к пашыранаму канцу коміна сярод хаты і злучанай з комінам, цяпер можна ўбачыць толькі ў вельмі ўбогіх хатах. Для вогнішча выбіраюцца хваёвыя, альбо яловыя карчы (смаляная парода).

Печ у сялянскім быце служыць усялякім жыцьцёвым і гаспадарчым патрэбам: варка яды—сабе і жывёлам, прасушка вопраткі, збожжа і г. д. У зімовы час печ зьяўляецца проста гняздом усёй сям'і. На печы грэюцца і старыя і малыя і хворыя. Каб лёгка было ўзбірацца на печ, яна мае збоку выступ—прыпечак, альбо прыбудоўваецца да яе ляжанка, якая ўзімку апальваецца. Печ займае ў хаце значную плошчу—у сярэднім 3×3 ар., што змяняе агульную плошчу хаты і бяз гэтага невялікую. У пячурках печы, збоку яе, зьбіраецца шмат пяску і іншага бруду ад высушваньня ў іх ануч з лапцёў, а ў запечках плодзяцца клопы, прусы і тараканы. Простая тэхніка і тоўстыя сьцены ў печы патрабуюць шмат лішняга апалу.

Падпечча досыць вялікае (у сярэднім $3 \times 3 \frac{3}{4}$ арш.). Адтуль аддае смуродам ад курэй, катой і сабак.

У чатырохсьценках печ звычайна ставіцца пры ўваходзе, а ў пяцісьценках—ля сярэдняй сцяны, прычым сцяна гэта ў месцы печы часта выразаецца; у такім выпадку ляжанка другой палавіны хаты злучана з печкай і мае адзін комін. У вапошнія часы робяць асобныя грубкі па тыпу голяндзкае печы. У хаце з дзвёх палавін ставяцца дзвёе печы.

Печ, якая характарызуе курную хату, амаль што аджыла свой час. Калі і захавалася яшчэ дзе-небудзь, дык яе сяляне лічаць старадаўняй.

III.

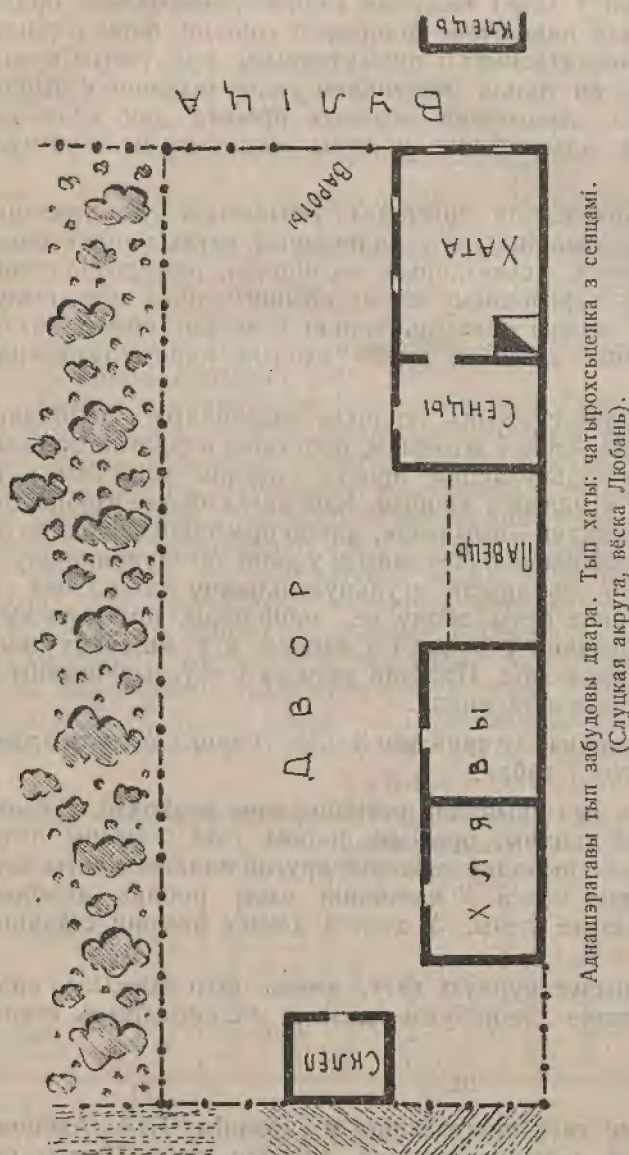
Сямействаў на адну хату прыходзіцца ў сярэднім 1,13. Асобнай сям'ёй у гэтым выпадку лічыцца кожная жанатая пара. Чужых сямействаў, якія-б жылі супольна ў аднэй хаце, звычайна ня бывае, хіба толькі пасля пажару.

Па ліку душ на адзін двор прыходзіцца ў сярэднім 5,9. Адносна паасобных тыпаў хат ёсьць некаторае хістаньне гэтай лічбы, напр. на чатырохсьценкі прыходзіцца—5,75, а на пяцісьценкі і з дзвёх палавін—6,2 і 6,4 (глядзі таб. № 6).

Самая вялікая група мяшканняў па залюднёнасці душ будзе ад 4 да 8 душ, меншая—9—13 душ, сярэдняя—2—4 душы. Адгэтуль мы бачым, што мінулая вялізная сям'я беларускага селяніна, якая складалася з 25 душ і болей, амаль што развалілася. На гэта ёсць розныя прычыны. З аднаго боку парушэнне прававога ладу сям'і,

які выяўляўся ў беспадзярчай паслухмянасці ўсіх членаў сям'і аднаму старэйшаму (бацьку, матцы, старэйшаму брату). Цяпер-жа самі сяляне кажуць, што раздзелы сям'і выклікаюцца частымі сваркамі і іншымі nelaдамі ў сям'і. З другога боку, разбурэнне вялікай сям'і выклікана льготнымі ўмовамі будавання паслякастрычнікавай рэвалюцыі, аб чым ужо гаварылася вышэй.

Цяпер пабачым, якая плошча падлогі і якая кубатура паветра прыходзіцца на душу. Ня глядзячы на тое, што лік людзей у сям'і змяншаны, нормы гэтыя вельмі нязначныя. Напрыклад, групы мяшканняў з плошчай да 14 кв. арш. на душу складаюць 54,46 проц. агульнай лічбы, прычым групы да 10 кв. арш. на душу ў гэтай лічбе складаюць 30%. Па асобных тыпах хат, большыя групы з меншай плошчай прыходзіцца ў чатырохсьценках (да 14 кв. арш. — 62,38 проц.), меншая—у пяці-

Адначэрагавы тып забудовы двара. Тып хаты: чатырохсьценка з сенцамі.
(Саўская акруга, вёска Любань).

сьценках (33 проц. з дзвёх палавін—займаюць сярэднія месца. Глядзі таб. № 6). Сярэдняя плошча на душу (карысная) у вагульнай лічбе мяшканняў складае 13,17 кв. арш.

Такія-ж прыблізна даныя і ЦСУ паводле дасьледваньня 1587 хат у 5 акругах за 1923 г. яшчэ не пашыранай БССР, дзе групы хат

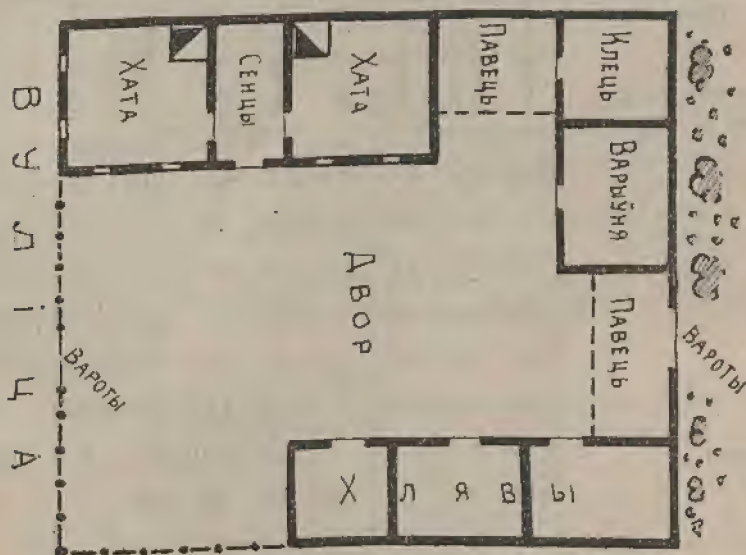
з площай да 14 кв. арш. на душу складаюць 59,7 проц., што пераважае ўсяго толькі каля 6 проц. супроць нашых даных.

Табліца № 6.

Размеркаваньне хат, паводле карыснай жылой плошчы ў кв. арш. на душу (у проц. да агульнага ліку дасьледваньняў).

ТЫПЫ ХАТ.	На хату прыходзіцца:		ГРУПЫ ХАТ ПА ПЛОШЧЫ У КВ. АРШ.				
	сям'і	душ	да 8	8.1—10	10.1—12	12.1—12	14 і вышэй ¹⁾ .
4-х сьценкі . . .	1,1	5,75	18,21	18,07	15,53	10,57	37,62
5-і	1,1	6,2	4,4	9,4	8,5	10,7	67,0
3 2-х палав. . .	1,2	6,4	1,22	13,41	13,41	12,2	59,76
Па ўсіх акругах разам	1,13	5,9	13,97	15,87	13,88	10,74	45,54

Калі вышэй гаварылася аб недавальняючай вышыні сьцен і недахопу плошчы на душу, дык аргі огі можна сказаць аб недавальняючай на душу кубатуры паветра, бо гэта велічыня якраз залежыць ад дзвёх першых.

Двухсэрагавая забудова двора. Тып хаты: чатырохсьценка з сьценкамі.
(Случкая акруга, вёска Любань).

¹⁾ Далейшая групоўка хат па плошчы (вышэй 14 арш. на душу) ня зроблена, дзеля таго, што з санітарнага боку ўсе іншыя лічэньні лепшымі і асаблівага значэньня групоўка іх ня мае. Гэта самае трэба мець на ўвазе адносна іншых табліц, дзе групоўка да канца не даведзена.

Напрыклад, у групе хат з плошчай на душу да 8 кв. арш. кубатуры паветра прыходзіцца менш 1 куб. саж. на душу (гэта група складае 13,97 проц.), у групах-жа з плошчай ад 8 да 14 кв. арш. кубатуры прыходзіцца каля 1,5 куб. саж. на душу (40,49 проц. усіх хат), і толькі 45,54 проц. хат маюць кубатуру больш 1,5 к. с. на душу. У сярэднім прыходзіцца менш 2 к. с. на душу. Што-ж тычыцца кубатуры па тыпах хат, дык тут будуць тыя-ж хістаньні, як і ў адносінах квадратуры, г. зн. у горшых умовах будуць чатырохсьценкі, у лепшых—пяцісьценкі.

Вялікае значэньне мае ў санітарных адносінах адлегласьць хаты ад брудных гаспадарчых службаў і бруднага двара. Некаторыя дасьледчыкі Беларусі, як Доўнар-Запольскі, Сэрбаў, успамінаюць аб дварах селяніна, як пабудаваньні вельмі грунтоўным, у процілегласьць украінскага двара, дзе хата стаіць паасобна ад іншых будынкаў; але тут трэба зазначыць, што грунтоўнасьць гэта мае вялікія хібы як санітарныя, так і проціпажарныя. Аб грунтоўнасьці пабудаваньня двара, якая выяўляецца ў канцэнтрацыі ўсіх будынкаў і блізкасьці хлявоў да хаты гаварылася вышэй. Аб'ём пабудаваньня двара, а таксама і лік паасобных службаў залежыць ад велічыні і заможнасьці самае гаспадаркі. Аб характарыстыцы паасобных службаў казаць ня буду, а прыяду толькі даныя адносна адлегласьці хлявоў ад хаты.

Т а б л і ц а № 7.

Разьмеркаваньне хат па адлегласьці ад хлявоў у сажнях (у проц. да агульнага ліку дасьледваньняў).

Назва акругі Адлегласьць ад хлявоў у саж.	Бабруйская	Барысаў- ская	Віцебская	Мазырская	Менская	Слуцкая	Аршанская	Калінінская	Магілёўская	Па ўсіх акругах ра- зам
0	15,38	19,59	4,92	80,0	22,17	44,53	16,0	25,6	8,47	26,05
0,1—1	—	37,11	4,92	—	8,60	6,41	2,0	6,55	4,24	8,65
1,1—2	3,85	17,53	13,11	15,0	12,22	5,66	10,0	28,57	6,78	12,64
2,1—3	5,77	11,34	16,39	—	16,74	4,15	8,0	14,29	13,56	11,03
3,1—4	17,31	3,09	16,29	5,0	8,60	11,70	22,0	8,33	24,58	12,07
4,1—5	17,31	6,19	13,11	—	6,33	4,15	16,0	9,52	16,95	8,84
5 і вышэй	40,38	5,15	31,15	—	25,34	23,40	26,0	7,14	25,42	20,72
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

З гэтае табліцы мы бачым, што 26,05 проц. усіх хат знаходзяцца ў непасрэдняй сувязі з хлявамі, а па некаторых акругах, як Мазырская і Слуцкая, проц. значна вышэй (44—80 проц.). Яшчэ вялікую частку хат (каля 13 проц.) таксама нельга лічыць паасобнымі, бо ня маюць добра ізоляванай падмуроўкі. Адзначаныя свабодныя плошчы паміж хатай і хлевам яшчэ ня аддзяляе іх зусім; гэтыя незабудаваныя месцы пад агульнай страхой выкарыстоўваюцца для больш чыстых службаў: павець для дроў, гаспадарчага інвэнтару і г. д.

Гной, які выбіраецца з хлявоў 1-2 разы ў год, забруджвае глебу і шкодныя газы лёгка пранікаюць у хату. Зачынены з усіх бакоў двор, пазбаўлены магчымасці праветрывання і ўплыву сонца, заўсёды ўгноены і мокры ад дажджоў, яшчэ ў большай меры пагаршае санітарнае становішча хаты. Калі ў некаторых выпадках бываюць і два двары—брудны і чысты, дык апошні не адпавядае сваёй назыве. Асаблівай розніцы ў адлегласці хлявоў ад хаты, па характарыстыцы паасобных тыпаў адзначаць ня прыходзіцца.

У часи зимових маразоў сяляне бяруць з халодных хлявоў у хату навароджаных жывёл: цялят, ягнят, парасят і інш., часта нават з іх маткамі. Часам аўчарні і свьінярні робяцца з некаторым зацяпленнем, але ад вялікіх маразоў яны мала бароняць.

Супольнае жыццё з жывёламі ў часе вялікіх халадоў бывае ў большасці сялянскіх хат. У табл. № 7 паказаны толькі тыя хаты, у якіх жывёлы знаходзяцца больш тыдню, меншыя тэрміны не паказаны. У сярэднім, па ўсіх акругах разам, жывёлы трымаюцца ў хатах 37,6 проц., з досыць значнымі хістаннямі па асобных акругах. Па асобных жа тыпах хат значная большасць назіраецца сярод тыпаў з дзвёх палавін (40,24 проц. гэтага тыпу). Прычына гэтаму тая, што ў адной з палавін узімку ня жывуць, а яна служыць для розных гаспадарчых патрэб: там і граюцца кwoлыя маладыя жывёліны. Меншы лік жывёл па хатах—адносіца да пяцісценак, бо ў гэтых гаспадарках, наагул усе будынкі лепшыя.

Асобных будынкаў для прыгатаўлення ежы жывёлам: пойла, паранак, запаркі мякіны і г. д. сялянская гаспадарка ня мае; усё гэта робіцца ў хаце. Толькі дзе-ні-дзе ў заможных гаспадарках ёсць драўляны самавар з бляшанай трубой для награвання пойла ў двары. Гэта складае ўсяго 6,5 проц. гаспадарак, а ў рэшце—93,5 проц., усе памянёныя патрэбы робяцца ў хаце. Вынікі гэтага вядомы—павялічэнне ў хаце вільгаці і бруду. Асобнай розніцы па тыпах хат тут адзначыць ня прыходзіцца (гл. табл. № 7).

Адсутнасць у гаспадарцы вароўні альбо склепа для захавання на зіму бульбы, буракоў, капусты і іншых каранёплодаў таксама пагаршае санітарны стан сялянскай хаты. У такіх выпадках, значная частка запасаў, якая перыядычна выбіраецца з капцоў альбо з глухих ям на гародзе захоўваецца ў хаце, у ямцы пад падлогаю. Гаспадаркі, якія маюць спецыяльныя месцы для захавання памянёных produkтаў, складаюць 74.62 проц. з досыць значнымі хістаннямі па акругах (глядзі таб. № 8). Процэсы гніцця, якія адбываюцца ў хатніх ямах, псуюць паветра і брудзяць хату.

Т а б л і ц я № 8.

Назва акругі Ёсць:	Бабруйск.	Барысаўск.	Віцебск.	Мазырыск.	Менск.	Слуцкая	Аршанск.	Капініск.	Магілёўск.	Па ўсіх акр. разам	Па тыпах хат		
											4- сцен	5- сцен	з 2-х палав.
Варыўня або склеп	80,77	72,16	6,56	80,0	75,57	83,16	46,0	85,12	84,75	74,62	—	—	—
Жыцьцё з жывёл.	5,77	10,31	22,95	15,0	27,6	41,8	66,0	68,4	39,0	37,6	39,8	29,2	40,24
Прыгатаўл. жыв. ежы.	100	93,81	77,05	95,0	95,4	94,3	98,0	92,0	93,2	93,5	93,6	92,4	96,34

Вільгаць у жылых будынінах узімку ёсць у 65,78 проц. усяе лічбы дасьледваньняў (гл. таб. № 9). Па акругах найбольшы лік вільгаці мае Мазырская акруга (75 проц.), найменшы—Аршанская (56 проц.). Па тыпах хат пераважны лік вільгаці маюць чатырохсьценкі (70 проц.), найменшую—пяцісьценкі (52,04 проц.). Зазначана тая вільгаць, на якую скардзіліся самі сяляне. Калі да гэтага дадаць яшчэ і тую вільгаць, якая лічыцца з санітарнага пункту погляду, дык проц. вільгатных хат будзе значна вышэй.

Гэткае распаўсюджаньне вільгаці ў беларускіх хатах залежыць ад цэлага шэрагу розных умоў і прычын як знадворных, так і ўнутры самай хаты. Папершае, тут трэба мець на ўвазе вільготнасьць глебы ад высокага стаяньня ў ёй вады, балацістыя месцы, вільготнасьць клімату, адсутнасьць ізоляцыі сьцен ад глебы (адсутнасьць адпаведнай падмуроўкі), зямляная падлога, а падругое—цесната хат і шмат інш. Толькі ўлетку, з зьменай прыродных умоў і жыцьця ўсяе гаспадаркі, хата праветрываецца і прасыхае.

Табліца № 9.

Вільгаць хат (у проц. агульнага ліку дасьледваньняў).

Назва акругі	Бабруйская	Барысаўская	Віцебская	Мазырская	Менская	Слуцкая	Аршанская	Калінінская	Мар'іўская	Па ўсіх акругах разам	Па тыпах хат		
											4-сьценкі	5-сьценкі	2-х палавін
Вільготных	71.15	60.82	59.02	75.0	71.04	65.66	56.0	64.29	61.1	65.78	69.21	52.04	70.73

Няроўнасьць сьцен у сярэдзіне хаты, шмат шчылін у іх, нячыстата месц для сьпаньня і іншыя закуткі ў хаце, дзе набіваецца ўсялякі бруд, зьяўляюцца месцамі выплоджваньня розных шкодных кузурак, ад якіх ня бывае спакою, асабліва ў начы. Хворыя бываюць так пакусаны, што толькі напрактыкаванае вока мэдыка ў часы нярэдкаў тут пошасьць плямнякі, можа паставіць дыфэрэнцыяльны дыягноз паміж плямамі тыфусу і пакусамі кузурак.

Амаль што няма такой хаты, у якой-бы зусім ня было ніякіх кузурак і ў табл. № 10, якая даецца ніжэй пад словам „адсутнічаюць“, трэба разумець, што тут кузурак пападаецца мала і сяляне мала на іх увагі звяртаюць. У ваднэй і тэй-жа хаце бывае па некалькі відаў кузурак. У табл. № 10 паказаны найбольш распаўсюджаныя віды.

З табл. № 10 мы бачым, што клопы і блохі болей распаўсюджаны (57, 13—55, 8 проц. усіх мяшканьняў), менш—прусы і тараканы. Адносна блох трэба заўважыць, што ўлетку (час нашага дасьледваньня) іх вельмі многа па вёсках. Хат „вольных“ ад кузурак усяго 15,18 проц.

Аб вашывасьці і лазьнях будзе сказана ў II нарысе, хатняга быту селяніна.

Дзелячы хаты на тыпы іх пабудовы, увесь час зазначалася, што ў лепшых адносных умовах знаходзяцца пяцісьценкі, а ў горшых—чатырохсьценкі, сярэдняе месца займаюць хаты з 2-х палавін. Будова хаты пяцісьценкі каштуе селяніну на 50—70 проц. даражэй хаты чатырох-

Таблица № 10.

Группы по распаёсуджанасці шкодных кузурак (у проц. да агульнага ліку даследванняў).

Назва акругі Віды кузурак	Бабруйская	Барысаўская	Віцебская	Мазырская	Менская	Слуцкая	Аршанская	Калінінская	Магілёўская	Па ўсіх акругах разам	Па тыпах хат		
											4-сьценкі	5-сьценкі	3-х палавін
Клапы . . .	42.31	41.24	55.73	55.0	60.18	58.05	84.0	76.69	62.71	57.13	58.8	47.1	55.6
Блохі . . .	57.69	35.05	34.43	65.0	60.47	58.0	50.0	57.14	55.08	55.8	55.2	51.45	50.2
Прусы . . .	26.92	20.31	18.6	3.0	25.72	21.17	6.0	6.5	21.19	17.5	19.6	12.2	18.5
Тараканы . .	28.85	14.43	3.98	20.0	12.67	13.69	14.0	12.5	21.19	16.15	14.2	30.0	13.4
Адсутнічаюць . .	3.85	21.3	18.7	15.0	16.5	14.8	4.0	9.5	16.95	15.18	17.8	25.3	21.8

сьценкі. Удалося выявіць ва ўсіх акругах, што пяцісьценкі будуць болей заможныя і болей культурныя сяляне (пісьменныя). Мерай заможнасці за аснову ўзяты лік ворнай зямлі і буйныя жывёлы ў гаспадарцы, а пісьменнасці — лік пісьменных у хаце, лічбы сярэднія (гл. таб. № 11).

Таблица № 11.

Пісьменнасць і эканомічная моц паводле тыпу хат.

Прыходзіцца ў сярэднім на 1 хату Тыпы хат	Душ	Пісьменных	Ворнае зямлі	Буйнае жывёлы
4-сьценка	5.75	1.6	3.4	2.8
5-сьценка	6.2	2.5	4.3	3.3
3-х палавін	6.4	1.0	4.0	3.0

З гэтых табліц мы бачым, што пяцісьценкі належаць да больш заможных гаспадароў і маюць найбольшы лік пісьменных. Чатырохсьценка па ліку пісьменных хоць і вышэй, чымся з 2-х палавін, але ў эканомічных адносінах — ніжэй. У справе павялічанага будаўніцтва пяцісьценкі ў паслярэвалюцыйны перыяд мае значэнне ільготнае карыстанне лесам (аб чым гаварылася вышэй). Блізасць гораду і чыгункі робіць уплыў у бок павялічэння лепшых будынкаў у сялян. Напрыклад, больш глухія акругі — Мазырская і Слуцкая — маюць горшыя будынкі. Але гэта цесна звязана з эканомікай гаспадаркі.

Нешта новае ў будаўніцтва сялянскіх хат унесла вайна і эміграцыя, якая зноў вярнулася на бацькаўшчыну з далёкіх месц б. Расіі і з іншых замежных дзяржаў.

Падагульваючы ўсё разам, лічу магчымым зрабіць наступныя вывады:

1. Павялічаны лік будавання вёскі ў апошнія часы адбывае ў сабе політычныя ўмовы: а) вольнае карыстаньне лесам 1918—21 г. г., б) зямляўпарадкаваньне, якое выклікала драбленьне гаспадарак, в) ільготная выдача лесу немажымым і г. д.

2. Павялічанае будаваньне дае нарастаньне жылой плошчы, але з санітарнага боку дадае мала новага ў дабрабыт двара і хаты.

3. У сваёй масе хата беларускага селяніна—вільготная, цесная, няпрытульная ў адзін пакой з многімі шкоднымі кузуркамі; у хаце адбываюцца ўсе жыццёвыя і гаспадарчыя патрэбы; плошча падлогі і кубатура паветра на душу значна ніжэй нормы. Натуральнае асьвятленьне праз меру недавальняючае.

4. Значны лік хат з зямлянай падлогай (22,4 проц.) зьяўляецца галоўным санітарным недахватам пры нашых кліматычных умовах.

5. Блізасьць хаты да брудных службаў і зачынены двор, пры тэхнічных недахопах будавання хаты (падмуроўка, падлога, падполье) пагаршае санітарныя ўмовы хаты.

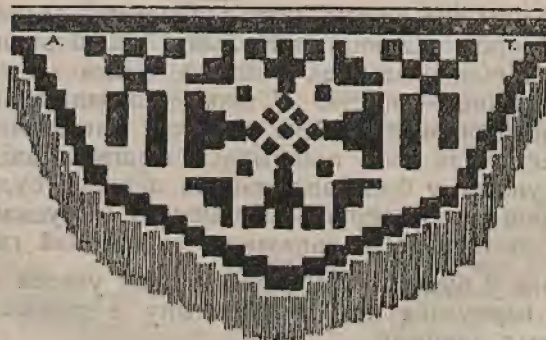
6. Злучанасьць усіх будынкаў адной страхой вельмі небясьпечна ў выпадку пажару. (БССР займае 3-е месца па ліку пажараў у Саюзе).

7. Печ, значна памяншаючы плошчу і кубатуру—не эаэномна для апалу.

8. У параўнаньні з іншымі, лепшым тыпам існуючых хат зьяўляецца пяцісьценка, якая ў сваім далейшым разьвіцьці вымагае санітарна-тэхнічных паляпшэньняў.

9. Паляпшэньне сялянскіх хат цесна звязана з эаэномічным станам гаспадаркі і культурным узроўнем насельніцтва.

Адсутнасьць здавальняючых лічбаў у санітарнай характарыстыцы сялянскіх хат па іншых рэспубліках Саюзу не дае магчымасьці прывесці параўнаўчых даных. Паводле лічбаў, якія ёсьць у нас аб Украіне ў гэтай справе, трэба сказаць, што пераважнасьцю Беларусі зьяўляецца большы разьмер плошчы на душу 13,17 кв. арш., Украіна—9,7 кв. арш. і меншы лік зямляных падлог—у нас 22,4 проц., Украіна амаль што 95 проц. Пераважнасьць Украіны—значная адлегласьць хаты ад брудных службаў, меншае ужываньне ў хаце гаспадарчых патрэб і чыста пабеленыя абтынкаваныя сьцены.

19
АНАТОЛ

26
ТЫЧЫНА

Проф. А. Фядзюшын.

Да лёсу белавескага зубра.

(Нэкролѣг).

«В том, что безвозвратно перестала существовать не внешняя форма, а своеобразное сочетание живых сил и притом сочетание не индивидуальное, а видовое, есть нечто глубоко трагическое, и грустно, что многие не сознают этого трагизма...»

Проф. Г. А. Кожевников.

Сярод так званых „помнікаў прыроды“ бязумоўна сусьветнае значэньне меў белавескі зубр—*Bos primus*, самы буйны з сучасных сысуноў (*Mammalia*) Эўропы. У ранейшыя часы зубр быў вельмі распаўсюджаны па ўсёй сярэдняй Эўропе, на поўнач ад Альпаў праз Аўстрыю, Нямецчыну, Польшчу, Літву і далей на ўсход, заходзячы за Дняпро¹⁾. У Вугоршчыне, Чэхіі, Сылезіі (Шлёнску), Аўстрыі і Галіччыне зубр зьнік з старадаўніх часоў²⁾. Ува ўсходняй Прусіі, Польшчы і Беларусі зубры захаваліся да пазьнейшага часу. У Прусіі яшчэ з XIV стагоддзя пачалі ахоўваць зубра, забараняючы паляваньне на яго і прыпасаючы для яго сена на зіму. Аднак-жа, часам дзякуючы эпізоотыям (пошасная хвароба жывёл) і таксама з прычыны дзейнасьці браконьераў, у 1755 годзе *быў забіты апошні зубр у прускіх лясах*, захаваўшыся толькі ў Польшчы і Беларусі. Хаця ёсьць гістарычнае паказаньне на тое, што ў той час зубр яшчэ існаваў нават у Варонескай губ. Напр., у часопісу „Человек и природа“ (№ 2, люты 1926 г.) на стар. 78 зьявіўся нядаўна артыкул П. Сталлянскага, пад загалоўкам: „Старый Петербург“, дзе апісваюцца паляўнічыя „забавы“ імператрыцы Ганны Іванаўны, пры гэтым паказана, што 13 траўня 1739 г. быў „апрабаван“ (зацьверджаны) даклад абэр-егермайстра Вальнскага: „О ловле в России и Персии зверей и о присылке оных в зверинцы“. З гэтага дакладу відаць, што з Варонескай губэрні трэба было прывезьці: „зубры или дикие быки, подобные аурксксам“.

¹⁾ С. А. Усов. Зубр (монографія) 1888 г. Масква.

²⁾ Па Усаву *ibid.*, стар. 142.

Што тычыцца Польшчы і Беларусі, дык тут і каралі і магнаты пільна ахоўвалі зуброў. У Беларусі аднаго часу была назначана нават кара сьмерцю за забойства зубра. (Вядома, гэта адносілася толькі

Астатнія зубры ў Белавескай Пушчы ў 1915 годзе.
(Bialowies in deutscher Verwaltung).

да сялян, а не да магнатаў, якія мелі выключнае права на паляваньне). Усё-ж такі ў XVIII стагоддзі амаль па ўсёй тэрыторыі Польшчы зубры зьніклі. Нарэшце, больш як сто год назад, зубры захаваліся і дажылі да нашых дзён толькі ў адной Белавескай Пушчы. Апошнія стада гэтых жывёл каля ста год таму назад лічылася ад 815 галоў (па Струбасаву loc cit) да 500 галоў (па Усаву loc cit). Дзякуючы ахове, лік іх у Белавежы к 1879 г. дасягнуў 2.000 галоў, і гэта колькасць напэўна была мак-

симальнай таму, што перыядычныя эпізоотыі спынялі іх лікавы прырост, а празьмернае расплоджваньне аленяў у пушчы (дзякуючы зьнішчэньню мясажэраў), якія вельмі псавалі падлесак—служыла прычынай недахопу ежы і зубры галадалі¹⁾. Але відаць, што зубр быў усё-ж такі выміраючай жывёлай, аб чым сьведчыць хоць-бы малая іх пладавітасьць, усяго

каля 8% у год. Тую самую думку выказвае ў сваёй працы проф. Н. М. Кулагін, які дасьледваў будову яечніка зуброў²⁾. Быў гістолёгічна вывучаны яечнік цяляці аднаго году, яечнік цэلكі двух год, яечнік сталых і старых кароў, пры гэтым аказалася, што лік фолікул у зуброў значна меншы, чым у хатняй рагатай жывёлы. Ооцыты, акружаныя невялікім лікам каморака—membrana granulosa, выцясьняюцца злучальнай тканкаю і не даюць сьпелых фолікул. Апроч таго, адсутнічаць пубертатных каморака, недахоп гутенных каморака, напэўна зьяўляюцца прычынай зьніжанага палавога тонусу зуброў²⁾. Вя-

Забіты зубр у прэпаратальні.

¹⁾ У 1913 годзе дзеля забесьпячэньня зуброў падножным кормам, дзеля зьмяншэньня жывога інвэнтару Пушчы было забіта 3.000 (!) штук аленяў.

²⁾ „Труды I Всероссийск. Съезда зоологов, анатомов и гистологов в Петрограде“, 1922 год.

лікае распаўсюджаньне сярод зуброў хваробы дыстоматозам („матыліца“), адсутнасьць уплыву натуральнага адбору (дзякуючы ахове чалавека)—безварункова дапамагала вырджэньню стада. Ужо даўно была зьвернута ўвага на тое, што такія буйныя паасобнікі зуброў, якіх калісьці забівалі польскія каралі, як аб гэтым сьведчыць запісваньне вагі забітых жывёл, у вапошнія часы зусім ня было. Так ці іначай зубровае стада, гэты надзвычайна каштоўны помнік прыроды, захавалася ў Белавежы да імперыялістычнай вайны 1914 году. У часы апошняй, калі Белавеская Пушча была ахоплена фронтам, зубровае стада нішчылася расійскім і нямецкім войскам. Ня мала зуброў было забіта ў той момант браконьерамі з бліжэйшых сялян. Праўда, калі нямецкія часьці занялі тэрыторыю Белавескае Пушчы ў верасьні 1915 году, быў выдадзены проэкт паляўнічых правіл для Белавежы, паводле якога зубр браўся пад ахову. Кіраваньне і ахова Пушчы былі даручаны інспэктару этапнага праўленьня нямецкіх войск генэрал-лейтэнанту фон-Зэцендорфу, які выдаў загад аб ахове Пушчы; загад гэты пачынаўся словамі: „...мы хочам, хоць гэта адбываецца ў краіне няпрыйцеля, існуючую колькасьць зуброў па магчымасьці захаваць дзеля таго, каб прадоўжыць у патамках гэты від, як выключны помнік прыроды“¹⁾. На жаль, пажаданьня нямецкіх окупантаў ня здзейсьнілася. Зубры ў Белавежы, урэшце, аканчальна былі зьнішчаны, як і сама Пушча, і ў паказанай рабоце („Белавеж у нямецкім кіраваньні“) апісаньне і ілюстрацыі да яго, маючыя дзейнасьць нямецкіх зоолёгічных музэяў, якія сквапна накінуліся, „каб не праяваць“, на збор колекцый,—відавочна і падрабязна апавядаюць аб гэтым гэроіскім учынку. Вайсковым кіраўніцтвам былі апавешчаны ўсе нямецкія музэі і паасобныя вучоныя спэцыялісты для ўтварэньня ў Белавежы навукова-дасьледчай працы. — „Калі-небудзь сьвет убачыць, як „барбары-немцы“ у заваяванай краіне сярод страшных і крываваых бітваў спарорнічалі ў навуцы і аказалі вучонаму сьвету неацэнныя паслугі“—чытаем у вышэйазначаным апісаньні. І запраўды, на кліч вайсковага Кіраўніцтва ў Белавеж адразу сталі зьяжджацца вучоныя, а галоўным чынам прэпаратары ад розных музэяў з колекцыянерскімі мэтамі. У балотах і дрыгвах шукалі яны часта цэлымі днямі па сынезе і лёдзе захаваныя астачы аграмадных быкоў, і з лістапада па люты месяц было знойдзена і ўратавана 9 няпоўных шкілетаў! (loc cit стар. 50). Большасьць шкілетаў былі астачамі зуброў, загінуўшых ад браконьёрскіх куль. Трапляліся, паміж іншым, сьвежыя касьцякі і ласёў. Што-ж тычыцца аленьяў, дзікіх коз, ланяў і вяпругоў, дык астачы іхніх скур і кась-

Прэпаратная ў Белавежы за немцамі. Відаць шкілеты зуброў.

зэяў, якія сквапна накінуліся, „каб не праяваць“, на збор колекцый,—відавочна і падрабязна апавядаюць аб гэтым гэроіскім учынку. Вайсковым кіраўніцтвам былі апавешчаны ўсе нямецкія музэі і паасобныя вучоныя спэцыялісты для ўтварэньня ў Белавежы навукова-дасьледчай працы. — „Калі-небудзь сьвет убачыць, як „барбары-немцы“ у заваяванай краіне сярод страшных і крываваых бітваў спарорнічалі ў навуцы і аказалі вучонаму сьвету неацэнныя паслугі“—чытаем у вышэйазначаным апісаньні. І запраўды, на кліч вайсковага Кіраўніцтва ў Белавеж адразу сталі зьяжджацца вучоныя, а галоўным чынам прэпаратары ад розных музэяў з колекцыянерскімі мэтамі. У балотах і дрыгвах шукалі яны часта цэлымі днямі па сынезе і лёдзе захаваныя астачы аграмадных быкоў, і з лістапада па люты месяц было знойдзена і ўратавана 9 няпоўных шкілетаў! (loc cit стар. 50). Большасьць шкілетаў былі астачамі зуброў, загінуўшых ад браконьёрскіх куль. Трапляліся, паміж іншым, сьвежыя касьцякі і ласёў. Што-ж тычыцца аленьяў, дзікіх коз, ланяў і вяпругоў, дык астачы іхніх скур і кась-

¹⁾ Bialowies in deutscher Verwaltung. 1918. Berlin bd I.

цякоў трапляліся ў вадзе даволі часта. Апроч таго забіваліся і жы-
выя паасобнікі з дапамогаю паляўнічай каманды. У лістападзе
1915 году ў Белавеж прыяжджаў на адзін дзень, паміж іншым, прэзы-
дэнт Дзяржаўнага Т-ва Аховы Прыроды ў Прусіі, тайны саветнік Gop-
wentz (Конвенц) дзеля азнаямлення з становішчам справы на месцы.
Бэрлінскім музеем вывезена з Белавежы багатая здабыча, пры гэтым,
апроч шкілетаў і скур дзікіх коз, аленьў і вяпрукоў, былі вывезены
на чучалы тры забітыя зубры.

Паводле даных, Нямецкае Вайсковае Кіраўніцтва вывезла ўсяго
26 паасобнікаў шкілетаў зубра. Большасьць іх загінула ад куль і
толькі некалькі, як нам удалося выявіць, ад хваробы, альбо ад голаду.
Існуючыя цяпер у Нямецчыне 66 штук зуброў пасьпешна размнажаюць-
ца і, дзякуючы добраму дагляду і навукова пастаўленым назіраньням,
даюць такія-сякія надзеі на аднаўленьне ў будучыне гэтага віду.
Такім чынам, лёс белавескага зубра, як дзікай жывёлы, якую хаця
і ахоўвалі на працягу сталеццяў, нечакана закончыўся на нашых
вачох поўным яго зьнішчэньнем у роднай тэрыторыі. Некалькі паасоб-
нікаў яго, якія былі вывезены яшчэ да вайны з мэтай акліматызацыі
ў Крым, Асканію-Нову і яшчэ раней у Гатчыну—таксама або загінулі
ў апошнія часы, або ў якасьці гібрыдаў (бізон×украін. шэрае быд-
ла×зубр) у вадзіночках дажываюць свае апошнія дні. (Маскоўскі
зоол. сад).

Каўказкі зубр, які захаваўся да гэтага часу ў ліку 30 галоў, на-
лежыць да другога падвіду—*Bos lonosus cau-casicus sat.*

Проф. В. Пераход.

„Ліставыя груды“ і „вольсы“ Беларусі.

(Да вывучэння беларускіх лясоў).

Беларускія лясы маюць многа парод. У той час, калі большасць расійскіх лясоў складаецца з сасны, елкі, асіны ды бярозы, у лясах Беларусі да гэтых дрэў далучаюцца яшчэ іншыя пароды: дуб, ясен, клён, вольха, ліпа і граб.

Возьмем, напрыклад, Жорнаўскую лясную дачу¹⁾, якая знаходзіцца ў 90 вярстах ад гор. Менску (на Верайцоўскай ветцы). У гэтай дачы, дзе налічваецца ўсяго каля 9.335 дзес., ёсць 10 дрэўных парод:

Пароды дрэў	Сасна	Елка	Дуб	Ясен	Ліпа	Вольха	Граб	Клён	Асіна	Бяроза
Плошча										
Пакрытая лесам (дзес.).	2,025	1,054	50,20	51,74	2,683	1,518	272	353	1,023	303

Найбольш каштоўнымі пародамі зьяўляюцца: сасна, дуб, ясен; гэта „экспортныя“ пароды Беларусі, да іх, у вапошнія часы, далучаюцца яшчэ: асіна, вольха (фанерная) і елка (балійскія).

Граб у Расіі не спатыкаецца, дзеля гэтага ён можа лічыцца „нацыянальным“ дрэвам Беларусі, таксама, як у Нямеччыне—бук.

Немцы называюць граб—„белым букам“ і адносяцца да яго з вялікаю ўвагаю.

У нас, у Беларусі, граб трапляцца, як прымешка, рэдка пераходзячы ў пануючую пароду.

Асноўнымі тыпамі багатых на пароды лясных дач Беларусі, апроч сасновых бароў, трэба лічыць:

1. „Ліставыя груды“—гэта мяшаная, двух-павярховыя дрэвастаны з пануючай ліставой пародай (дуб, ліпа, ясен, клён) і з нязначнаю прымешкаю іглых (елка, месцамі адзіночкаю сасна), якія разам

¹⁾ Гл. нашу працу „Жорновская лесная дача, как аб'ект для изучения лесов Белоруссии и хозяйства в них“. 1922 г. *Аўтар*.

утвараюць першы паверх; у склад другога паверху ўваходзяць граб, елка, іншы раз клён; у падлеску трапляюцца—ляшчына, каліна, Lonі-сёга, брызьліна і інш.

„Беларускі груд“ падзяляецца на тры тыпы (альбо падтыпы):

1. *Урадлівы груд* (ялова-грабавы дубняк), які мы лічым самым характэрным якраз для лясоў Беларусі¹⁾.

У першым паверху ёсць: дуб, ліпа, елка, асіна, ясен, часткаю клён і бяроза.

Другі паверх складаюць: граб, часткаю клён, елка і бяроза.

Прымешка ігластых (елка) нязначная, сасны няма. Падлесак утвараюць: елка, дуб, ясен, клён і граб.

Глебавае акрыццё—шыракаліставыя травы (кісьліца, майнік і інш.).

Таксацыйныя даныя „ўрадлівага груд“ наступныя:

ПАРОДЫ ДРЭЎ	Узрост	Лік пнёў на 1 гэк- тары	Сярэдняя вышыня ў мэтрах	Сярэдні дыяметр у сантым.	Сума пло- шчаў ся- чэнняў у кв. мэтрах	Сярэдні запас у куб. мэт.
1. Граб	Першага паверху	316	15	20,8	10,72	99,64
2. Дуб	110-130 г.,	16	32	76,2	7,28	135,3
3. Ліпа	другога	24	32	55,8	5,84	76
4. Елка	паверху	136	15,5	19,5	4,04	9,3
5. Клён	40-50 г.,	52	22	30,7	2,96	45
6. Асіна	апроч граба (120)	4	30	41,0	0,52	7,2
Усяго	—	536	—	40,7	31,36	372,44

¹⁾ Тыпы дрэвастанаў вызначаны яшчэ проф. Высоцкім, фотографіі зняты дасьледчай станцыяй і, разам з данымі, зьмешчаны ў адзін з дыплёмных прац. выкананых на майей катэдры. *Аўтар.*

2. *Густы груд* „сугрудак“ займае слаба павышаныя месцы і больш бедныя глебы („пустыя“), ад якіх ён і атрымаў сваю назву, як і „ўрадлівы груд“, які займае багатыя, сугліністыя глебы.

„Пусты груд“—таксама двух-павярховы дрэвастан, але ўжо з значнаю прымешкаю ігластых (амаль 30 проц.).

Першы паверх утвараюць: дуб, ліпа, асіна, елка, сасна, часткова клён (*Acer platanoides*).

Другі паверх складаецца, галоўным чынам, з граба і прыгнечанай елкі, а таксама бярозы і клёна (востраліставага).

Травяное акрыцьцё складаецца, пераважна, з чарніцы, ад якое яно атрымала яшчэ менш характэрную назву „груды-чарнічніку“. Апроч чарніцы, трапляецца брусьніца, папараць, імхі.

Таксацыйныя даныя „сугрудак“ наступныя:

ПАРОДЫ ДРЭЎ	Сярэдні ўзрост	Сярэдняя вышыня ў мэтрах	Сярэдні дыяметр у сантым	Сума плошчаў сячэньняў (кв.м.)	Лік пнёў на 1 гэк-тар	Сярэдні запас у куб. мэтр.
Дуб	I паверх	27	42,2	15,36	112	23,0
Елка		20	20,4	10,52	320	19,43
Сасна	100-120 год.	34	64,5	2,92	8	35,64
Граб		11	13,9	2,56	168	27,28
Асіна	II паверх	30,5	47,0	2,28	12	60,72
Бяроза		23,5	26,3	0,96	16	7,61
Клён	40-50 год.	10,7	10,1	0,16	24	0,75
Усяго	—	—	32,06	34,76	660	418,29

Увага: Пусты груд дае да 60 проц. драўніны, у той час як ўрадлівы груд павінен даваць большы процант вырабнага лесу.

3. *Сярэдні груд* або сьветлы, менш тыповы, займае сярэдняе месца паміж першымі тыпамі „*беларускіх грудоў*“; ён займае лёгкія сугліністыя глебы (пусты груд на супесях) і таксама складаецца з двух паверхаў.

У першым паверху: дуб, ліпа, елка, асіна, клён, адзіночкаю бераст; у другім—граб, прыгнечаная елка, клён, бяроза.

Падлесак складаецца з елкі, ліпы, граба, дуба, клёна, асіны; ясена тутака няма.

Таксацыйныя даныя „сярэдняга груд“ гэткія:

Пароды дрэў	Узрост	Лік пнёў на 1 гект.	Сярэдняя вышыня ў метрах	Сярэдні дыяметр у сантым.	Сума плошчаў сячэньняў (кв. м.)	Сярэдні запас на 1 гект. у куб.мэт.
Дуб . . .	I паверх	48	30,5	41,6	6,92	96,84
Граб . . .	100-120-150	232	15,5	19,4	6,84	55,48
Асіна . . .	год.	40	32,0	43,7	6,00	80,0
Елка . . .	II паверх	352	14,0	14,7	6,00	52,0
Ліпа . . .	60-70 г.	8	28,5	34,5	1,88	24,52
Клён . . .	ад 120 г.	32	13,5	18,2	0,84	6,52
Усяго . . .	—	712	—	28,68	28,48	315,36

Увага. У гэтым тыпе „беларускага груд“ елка складае, па колькасьці, каля 16 проц.

Пяройдзем цяпер да групы „Вольсаў“, якія займаюць нізінныя, вільготныя месцы з перагойна-гляіста-сугліністымі глебамі і блізкімі грунтовымі водамі.

„Вольсы“—гэта альхоўцы, у якіх, аднак, апроч вольхі, маюцца і іншыя пароды.

Для характарыстыкі „вольса“ прывядзем даныя¹⁾ для плошчы ў 1 гектар:

Пароды дрэў	Лік пняў	Сярэдні дыяметр у сант.	Сумма плошчаў сячэньняў (кв.м.)
Вольха . . .	304	40,6	39,24
Елка . . .	224	14,5	3,68
Ясен . . .	20	33,5	1,76
Бяроза . . .	16	24,4	0,64
Бераст . . .	4	13,0	0,04
Усяго. . .	562	—	45,36

З гэтых даных відаць, што галоўнае месца, па колькасці дрэў, прыналежыць *вольсе* (*Alnus glutinosa*), ад якой „вольсы“ і атрымалі сваю назву, як тып *беларускага лесу*.

¹⁾ Таксацыйныя даныя ўзяты з дыплёмнай працы студэнта Санкоўскага. *Аўтар.*

Другое месца прыналежыць, у даным прыкладзе, елцы, але пры іншых умовах, на месцы елкі стаіць ясен, а іншы раз і бяроза.

На падставе гэтага, у залежнасьці ад таго, якая з парод складае галоўную прымешку да вольхі, падзяляюць на:

1. *Яловы вольс*, адна-павярховыя дрэвастаны, з падлескам таксама з елкі і травяным акрыцьцём.

2. *Ясенавы вольс* (вольха з ясенам), на ўрадлівых, але менш вільготных месцах.

3. *Бярозавы вольс* на балотных мясцінах (альховая дрыгва).

„Яловы вольс“ характэрны значнаю прымешкаю елкі, прычым апошняя на 80 проц. па колькасьці пнёў уваходзіць у падлесак і толькі на 20 проц. прымешваецца да пануючай пароды (вольхі).

„Ясенавы вольс“ адзначаецца ад папярэдняга тым, што ясен складае ў ім ад 40 да 60 проц. па колькасьці, прычым ясен разам з вольхаю, утварае пануючы полаг¹⁾.

„Бярозавы вольс“ характэрны тым, што тутака бяроза нярэдка даходзіць да 1/10 усяго складу дрэвастану; вольха вызначаецца кепскім ростам, травяное акрыцьцё—асака балотная, чароты.

Продукцыя гэтакага бярозавага вольсу нізкая, дзякуючы вялізарнай колькасьці вільгаці.

У заключэньне мы дазволім сабе сказаць наступнае.

Лясы Беларусі вывучаны вельмі мала. Да вывучэньня прыступілі толькі з таго моманту, калі ў Беларусі адчынілася свая беларуская вышэйшая лясная школа, спачатку, у відзе Ляснога аддзяленьня Беларускага Дзяржаўнага Інстытуту Сельскае і Ляснога Гаспадаркі ў

¹⁾ Прыкладзеныя зьнімкі дэманструюць нам адгароджаныя „спробныя плошчы“ Жорнаўскага вучастку Лясной Дасьледчай Станцыі.

Менску, яшчэ ў непашырэннай Беларусі, а потым, у форме Ляснога факультэту Беларускай С.-Г. Акадэміі ў Горках (Аршаншчына).

Лясны факультэт займаецца ня толькі навучальнай працай, але і дасьледчай.

Каб вывучыць лясы і лясную гаспадарку Беларусі, кожная катэдра вызначае тэмы для дыплёмных прац, і студэнты, разьехаўшыся па месцах, зьбіраюць даныя, закладаюць спробныя плошчы, вымяраюць і інш.

Атрыманыя матар'ялы паступаюць у распараджэньне катэдраў Ляснога Факультэту, які, такім чынам, у хуткім часе зробіцца „*навуковай лясной скарбніцай*“ Беларусі.

Гэтым закладаецца фундамант „беларускай лясной навуцы“.

Вялізарная роля прыналежыць і Цэнтральнай Лясной Дасьледчай Станцыі, якая знаходзіцца цяпер пры Акадэміі і мае пакуль два дасьледчых вучасткі: Горацкі і Жорнаўскі.

М. Зьбіткоўскі.

Сям. Ericaceae—верасавыя. Мучаньнік.

Aretostaphylos Uva ursi Spr.

З сям'і верасавых (Ericaceae) у беларускай флёры распаўсюджаны наступныя расьліны:

Журавіна (*Vaccinium Oxycoccus* L.). Трапляецца многа па імшарах; красуе з пачатку мая чырвонымі кветкамі. Побач з звычайнай журавінай можна заўсёды спаткаць і яе адмены з дробнымі лісткамі і пладамі (*V. Oxycoccus* L. var. *microcarpa* S. D. Hook).

Чарніца (*Vaccinium Myrtillus* L.)—па сасновых барох, красуе з пачатку да канца мая. Сыяблы маюць жалабкі, па якіх дажджавая вада і раса сыякаюць з лісьцяў да галоўнага сыябла куста і далей да карэньняў.

Брусніца (*Vaccinium vitis idaea* L.)—па мохавых лясах; красуе з сярэдзіны мая да канца чэрвеня. Лісьці на ніжняй старонцы маюць ямінкі ў выглядзе чорных кропак. У глыбіні кожнай ямінкі знаходзіцца прылада, якая ўсасвае вадку. На ягадах, лісьцях, сыяблах часта трапляюцца бялявыя пухырыкі—гэта хваравітыя наросты, якія зьяўляюцца, дзякуючы паразітным грыбком: *Exobasidium vaccinii*.

Буякі (*Vaccinium Uliginosum* L.)—расьце ў мностве па імшарах і забалочаных лясах. Красуе з сярэдзіны мая да сярэдзіны чэрвеня. Кветкі спачатку глядзяць уверх; у гэты час на іх прылятаюць шасьціножкі (крыжавое запылкаваньне); пазьней, калі запылкаваньне не адбылося, кветкі панікаюць і ў той час пылок высыпаецца з пыльнікаў, трапляе на лычок і запылкоўвае слупок (самазапылкаваньне).

Багун (*Ledum palustre*)—па тарфяных балотах; красуе з сярэдзіны мая да сярэдзіны чэрвеня белымі кветкамі ў выразных суквеццях. Даўгаватыя лісткі па берагах загнуты ўніз і ніжняя старонка пакрыта бура-шаршавым пушком (абарона ад параваньня). Ад расьліны і кветак ідзе дурманячы пах. Трапляецца гэта расьліна на балотах разам з буякамі. Багун дурманіць, але ў гэтым абвінавачваюць буякі, чаму іх яшчэ завуць „п'яніцаю“.

Імшарніца многалісьцевая (*Andromeda Polifolia* L.). Трапляецца на імшарах разам з журавінаю і тамака, дзе расьце багун. Красуе з пачатку мая да сярэдзіны чэрвеня. Вузкаланцэвататыя лісьці імшар-

ниці зверху покриты васковою павалокай, а берагі загнуты ўніз і ніжняя старонка лісьцяў мае белы густы лямец з валаскоў.

Касандра (*Cassandra Calyculata* Don.)—хмызьняк ня рэдкі на тарфяных балотах; красуе на працягу ўсяго мая і другі раз з пачатку жніўня.

Верас (*Calluna vulgaris* Salisb.)—па пяшчаных барох—нярэдка займае цэльныя плошчы. Там, дзе ў глебе адбываецца процэс ападзольваньня (лугаваньне верхніх пластоў і адклады коркі оршэіну на некаторай глыбіні). Красуе ружовымі кветкамі з паловы чэрвеня па кастрычнік. Падвяночак кветкі абхварбаваны ў ружовы колер. З красуючай расьліны пчолы бяруць мёд.

Мучаньнік (*Arctostaphylos uva Ursi* 4 Spr.). Нярэдка трапляецца ў мностве па пяшчаных баравых палянах. Красуе ў маі. Вяночак закрыты валаскамі.

Азалей (*Rhododendron flavum* Don=*Azalea pontica* L.). Рэдкі хмызьняк, які спаткалі толькі ў двух месцах Мазырскае акругі. Красуе ў маі жоўтымі буйнымі кветкамі. Трапляецца па балотах і на пяшчаных глебах. Цікава было-б вызначыць магчымыя месцы знаходжаньня гэтае расьліны ў іншых мясцох, апроч Мазырскае акругі.

Усе гэтыя расьліны шматгадовыя хмызьнякі і напоўхмызьнякі (чарніца) з невялікімі цэльнакрайнымі простымі, часта перазімоўваючымі (журавіна) лісьцямі. Гэта нашыя вечназялёныя расьліны. Цікава іх біолёгія. Скураватыя лісьці з васковай павалокай і апушэньнем або, як у вераса, іголкаватыя лісточкі гавораць аб тым, што яны, як і іншыя любячыя сухмень расьліны, добра абараняюць сваю вільгаць ад згубы, нібыта большая іх частка расьце не на вільготнай глебе, а ў ва ўмовах нястачы вільгаці. Цікавы адносіны паміж гэтымі расьлінамі і іншымі арганізмамі. Напрыклад, карэньні журавіны, чарніцы, буяноў, брусніцы, імшарніцы, багуна і касандры ня маюць валаскоў

Arctostaphylos Uva ursi (L.) Spreng.

а. - кветка; б. - плод; в. - разрез папярэчнага пло-
да; г. - разрез уздоўжна кветкі; з. - сукавецца
з плодамі.

для ўцягвання вільгаці, заместа таго яны бываюць аплецены белым лямцам з грыбных нітак. Грыбы маюць сужывецтва з карэньнямі гэтых расьлінаў. Таму, напрыклад, чарніца, журавіна і г. д. ня будуць расьці ў садзе, калі апроч іншых умоў ім ня даць балотнай альбо лясной глебы, у якой знаходзяцца патрэбныя для гэтых расьлін грыбы. Кветкі запылкоўваюцца шасьціножкамі, але ёсць і самазапылкаваньне.

Шырокая распаўсюджанасьць гэтых расьлін на балотах і ў лясох (барох з ягаднікамі) і пясчаных баравых месцах, звычайных у Беларусі,—робіць гэтыя расьліны настолькі звычайнымі, што вока мінае іх, не затрымліваючы на іх увагі. Але, калі мы пазнаёмімся з гэтымі расьлінамі і іх жыццём бліжэй, дык пераканамся, што самыя звычайныя творы прыроды ня толькі варты нашае ўвагі, але могуць выклікаць вялікую зацікаўленасьць да сябе. Прыгожасьць пабудовы мізэрных на першы пагляд, кветак, нязвычайная прастасаванасьць гэтых расьлін да знадворных умоў іх жыцця—усё гэта вельмі цікава для нагляданьня і вывучэньня, ня кажучы ўжо аб тэй карысьці, якую яны прыносяць чалавеку. Адна з найбольш каштоўных спаміж гэтых расьлін—гэта мучаньнік. Мучаньнік—гэта шматгадовы распасьцёрты напоўхмызьняк, моцна галіністы. Лісьці даўгаватыя адваротна-яйкавідныя (гл. мал.), сеткавата-зморшчаныя, зьверху з бляскам (воск), а зьнізу блядыя. Кветкі ад 3—10 у гронцы. Вяночак белы, на верхавінцы—ружовы. Ніткі тычачак (гл. мал. б) апушаныя, а пыльнікі чорна-чырвоныя. Плод (в) —костайка яскрава чырвонага колеру. Мучаньнік падобны да брусніцы, але лісьці яго ня маюць кропкападобных залозак (кропак) і плады—сухія мучністыя. Усе расьліны ў сухім выглядзе ўжываюцца для ахварбоўкі скур у чорны і шэры колеры, а таксама для гарбаваньня саф'яну. Сухія лісьці даўкія на смак, але бяз паху, маюць у сабе да 30 проц. галёвага квасу (гарбарнага квасу) і горкую матэрыю—арбуты, якая ўжываецца ў мэдыцыне. У народнай мэдыцыне ўжываюць, як вяжучае і мочагоннае лякарства, адвар лісьцяў, узятых у пропорцыі гарбаты, вельмі прыемнага смаку.

Збор адбываецца ў часе красаваньня, з мая. Сушаць—у цяньку. Пры зборы трэба клапаціцца аб тым, каб ня знішчаць усяе расьліны, а заўсёды пакідаць частку, каб яна не пераводзілася. На адпаведных месцах—баравых палянах—яе пажадана было-б разводзіць, кідаючы дасьпелае насеньне, узятае тамака, дзе расьце гэтая расьліна. У школах яе няцяжка завесьці, пасадзіўшы насеньне ў гаршчкох з пясчаную альбо верасаваю зямлёю. Дасьпелыя плады пажадана збіраць для насеньня.

На мучаньнік ёсць значны попыт, як на лекавую і гарбарную расьліну і было-б вельмі пажадана сабраць весткі аб яе колькасным (шмат, мала, рэдка) распаўсюджаньні. Гэта важна таму, што Беларусь зьяўляецца дастатчыкам гэтае расьліны на рынку лекавых траў.

Menyanthes trifoliata L. (Вахта, бабок).

У большай частцы Беларусі па балотах, берагох рэк і канаў, па вільготных мясцінах трапляецца часта ў значнай колькасці шматгадовая расьліна з сям'і гарачаўкавых (gentianaceae) з ляжачымі вузлаватымі сьцяблямі зялёнага колеру. Ад зялёнага парожняга ўнутры сьцябла (сьцябля-кораня), таўшчынёю ў мезены палец, адходзяць дадатковыя карэньчыкі. З паловы мая і ў чэрвені пачынаецца красаваньне бабка ¹⁾. У тым месцы сьцябла, дзе прымацоўваецца ліст, падумаецца стрэлка з гронкаю белых, ледзь-ледзь ружаватых кветак. Пяць кветкалісьцікаў вяночка на сваім нутрным баку касматая; у тычачак ніткі белыя, а пыльнікі бурага колеру, слупок з шыйкаю і дзьвюххлопасным рыльцам. Плод—кулявідная пушачка з буйным гладкім насеннем.

Лісьці бабка маюць у сабе горкую матэрыю, якая дапамагае траўленьню. З іх гатуюць экстракт у ваптэках. Бабок ужываецца ў народнай мэдыцыне.

Збор лісьцяў адбываецца ў часе красаванья. Лісьці сушаць у цяньку пад паветраю. На 100 частак свежых лісьцяў атрымліваецца 22 часткі сухіх. Сухія лісьці павінны захаваць свой колер—пачарнелыя і пакрышаныя нягодны.

Нутраны попыт на сухія лісьці гэтае расьліны—прыблізна вышэй за 2.000 пудоў штогодна.

Разьвесьці гэтую расьліну лёгка, раскідаўшы кавалкі жывых сьцяблоў на адпаведных месцах.

Menyanthes trifoliata L.

а) кветка б) слупок в) плод.

¹⁾ Каля Менску зарасьнікі яго можна бачыць блізу саўхозу Сьляпянкі і Хінусава.

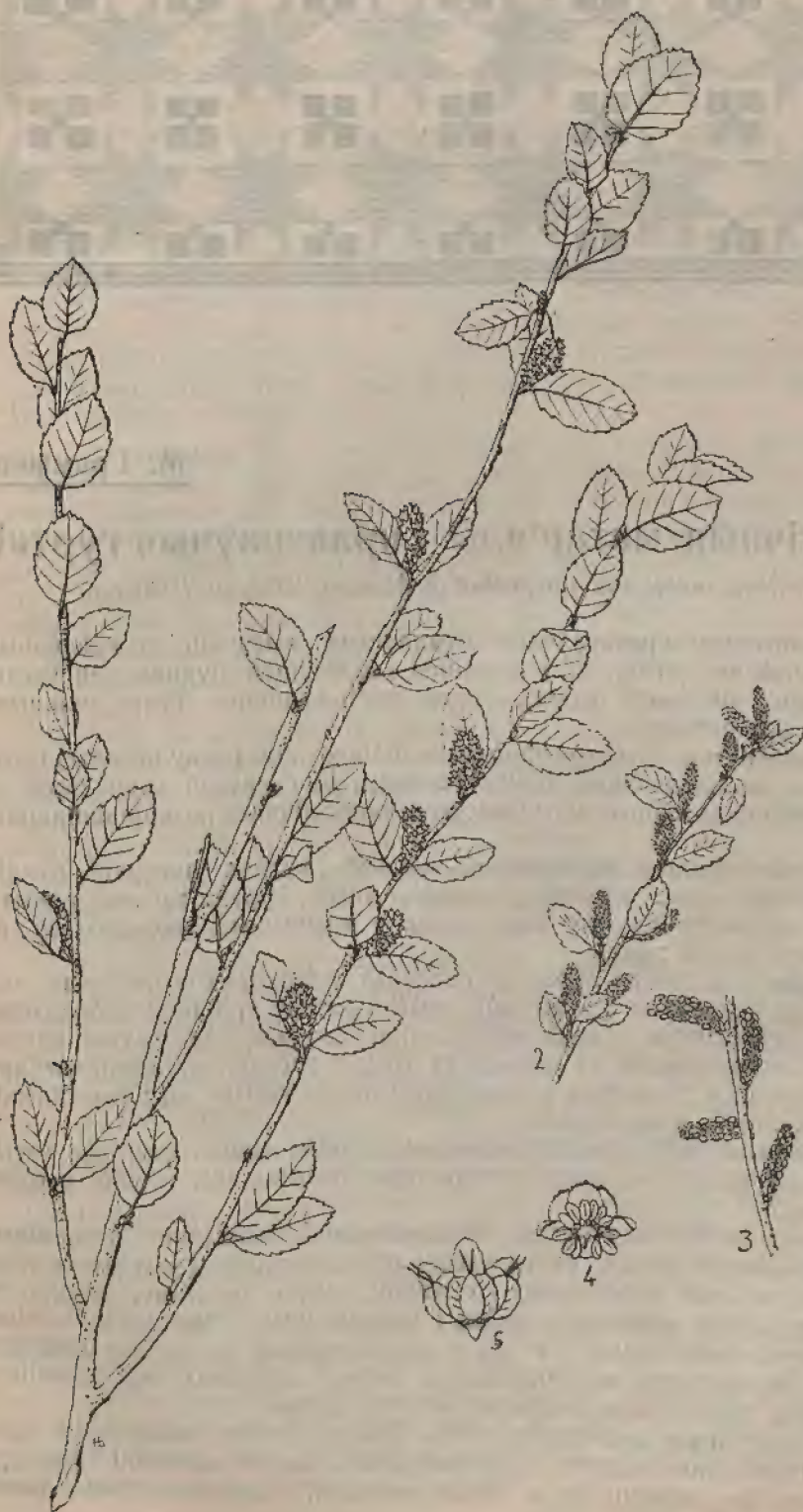
V. Полянская.

Бяроза прысадзістая.

Усяму насельніцтву Беларусі добра вядомы нашыя бярозы—высокія дрэвы з белай карою і доўгімі звыслымі кветкавымі каткамі. Але мала хто з тых, хто не займаўся ботанікай, ведае бярозу прысадзістую (*Betula humilis* Schrk.), якая бывае толькі ў выглядзе хмызняку 1—1½ мэтры вышыні і расьце выключна на балотах. Ад звычайных бяроз—дрэў—яна адрозьніваецца ня толькі малою вышыняю і ценкасьцю пня, але таксама колерам кары, формою лісьцяў і знадворным выглядам каткоў. Кара прысадзістай бярозы ня белая, а бурая і пакрыта бародаўкамі; лісьці яе эліптычнай формы і невялікія, а каткі яе кароткія і таўстыя і ня зьвісаюць, а тырчаць на галінах амаль што проста таўна. „Каткі“ бярозы—гэта суквецці. Кветкі яе бываюць двух радоў—мужчынскія і жаночыя. Кожная мужчынская кветачка складаецца з групы тыччак, пакрытых некалькімі лусачкамі; кожная жаночая кветачка—з трох слупкоў, пакрытых адной патройнай лусачкай. У вадных катках сабраны толькі мужчынскія кветачкі, у другіх—толькі жаночыя. І тыя і другія каткі знаходзяцца на адным паасобніку расьліны. Такім чынам, кветкі бярозы прысадзістай зьяўляюцца аднаполымі і аднадомнымі. Пабудаваны яны, як мы бачылі, вельмі прымітыўна і, замест каляровага вяночка і падвяночка, якія бываюць шмат у якіх расьлін, маюць толькі мізэрныя лусачкі.

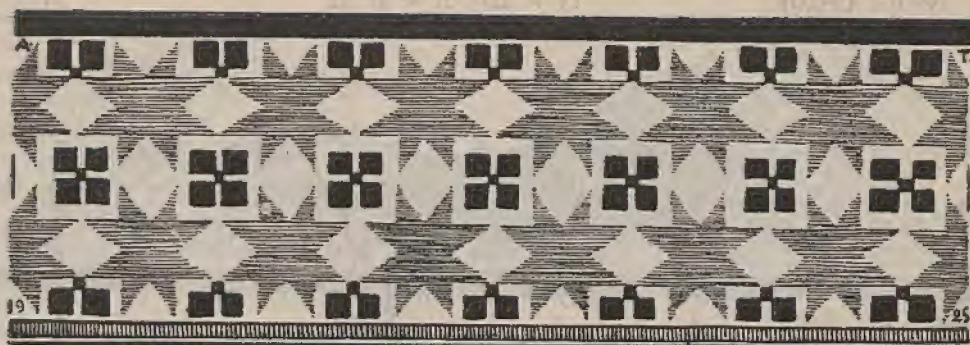
Бяроза прысадзістая расьце ў нас выключна на балотах і разьмяркоўваецца па тэрыторыі Беларусі вельмі няроўнамерна: месцамі яе бывае вельмі многа, а месцамі на вялікіх прасторах яе зусім не спаткаеш. Вельмі цікавы малюнак прадстаўляе яе ўсясьветнае распаўсюджаньне. Яна раскідана амаль што па ўсёй земнай кулі, але не бесьперарыўна, а паасобнымі астравамі альбо плямамі. Гэткімі астравамі ў Эўропе зьяўляюцца: 1) Альпы, 2) Паўночная Нямеччына і Сярэдняя Расія і 3) Паўднёвы Урал. Апроч таго, бяроза прысадзістая трапляецца ў Сібіры і ў Паўночнай Амэрыцы. Ботанікі лічаць гэтую расьліну за вельмі старажытную і некалі шырока распаўсюджаную па ўсёй земнай кулі; потым яна павымірала на вялікіх абшарах і засталася толькі ў выглядзе пня вялікіх астравоў распаўсюджаньня.

Беларусь ляжыць у „нямецка-расійскай“ краіне распаўсюджаньня прысадзістай бярозы. Падобна на тое, што гэтая краіна распаўсюджаньня таксама не бесьперарыўная, а, у сваю чаргу, таксама падзяляецца на рад больш дробных „астраўкоў“. Таму вельмі важна ў мэтах складаньня гео-ботанічнае карты Беларусі, вызначыць дакладна тыя мясцовасьці, дзе трапляецца прысадзістая бяроза.

Бяроза прысади́стая, *Betula humilis*:

- 1) галіна з дасьпелымі жаночымі каткамі (пладамі); 2) галіна з жаночымі кветкавымі каткамі; 3) галіна з мужчывескімі кветкавымі каткамі; 4) мужчынская кветка; 5) жаночая кветка.

М. Грамыка.

Геолёгічныя матар'ялы і краязнаўчыя гурткі.

(Лекцыя, читаная па радыё ў Менску 27 мая 1926 г.).

Для кожнага краязнаўчага аб'яднання пытанні географічных асаблівасцей яго раёну, як і пытанні геолёгічнай будовы тэй часткі земнае кары, на якой стаіць даны раён—павінны быць першымі крокамі ў яго рабоце.

Без знаёмства з географічнымі асаблівасцямі раёну ня можа быць навуковага даследвання ні мінуўшчыны, ні сучаснай гаспадаркі, ні даследвання далейшых магчымасцей эаанамічнага развіцця данага раёну.

Але географічныя асаблівасці—рэльеф (выгляд паверхні зямлі), размяшчэнне рэк, узгоркаў, лугоў і лясоў, урадлівасць глебы і гушчыня залюднення—усё гэта стаіць у прычыннай залежнасці ад геолёгічнае будовы зямлі.

Тут мы і спынімся якраз на спосабах збірання геолёгічнага матар'ялу і на некаторых геолёгічных рысах нашае краіны. У большасці выпадкаў геолёгічная будова мясцовасці схавана пад двума пакровамі, якія ляжаць адзін на адным: 1) пакроў раслінны, іначай глебавы пакроў (верхні) і 2) пакроў з produkтаў выпятрэння тых парод, якія складаюць даную мясцовасць.

Мы можам рабіць геолёгічныя нагляданні толькі там, дзе гэтыя два пакровы выдалены альбо натуральна (прыродай), альбо штучна (чалавекам).

Мы называем такія месцы *абгаленьнямі* і адзначаем: *прыродныя абгаленьні*—берагі рэчак, схілы ўзгоркаў і раўчакоў—і *штучныя абгаленьні*—яміны для калодзежаў і скляпоў, яміны на гліну, пяскі і на розныя карысныя каменні, яміны і канавы пры пракладцы вуліц і дарог, чыгуначныя выемкі і г. д.; з даследавання па магчымасці ўсіх падобных абгаленьняў як прыродных, гэтак і штучных, мы і павінны распачынаць геолёгічнае апісанне нашага раёну.

На геолёгічную экскурсію трэба браць з сабой наступныя прылады: 1) геолёгічны малаток з добрай сталі, вагою каля 250 грамаў; з аднаго боку ён павінен быць чатырохкутны, з другога—мець лязво;

2) добрую, але лёгкую рыдлёўку; 3) тонкі, але моцны шпагат з наменчанымі на ім праз вузялкі мэтрамі і сантымэтрамі; 4) запісную кніжку (лепш з цвёрдай вокладкай); 5) хімічны аловак; 6) некалькі аркушоў газэтнай паперы (на ўпакоўку кавалкаў парод); 7) да дзесятку невялічкіх, ня болей 10 сантымэтраў вышыні, торбачак (для набірання сыпкіх парод); 8) добра таксама мець маленькі кампас. Знашоўшы тое ці іншае абгаленне, трэба раней за ўсё занатаваць у кніжку, па магчымасці дакладна, яго географічнае месца: акруга, раён, вёска; затым, каля якога шляху, якой рэчкі, хутара, сядзібы, фабрыкі, мосту і г. д.—і на якой адлегласці ад гэтых вядомых пунктаў нашае абгаленне. Адлегласць можна вымяраць і крокамі, перавёўшы іх пасля больш дакладна ў мэтры і кілёмэтры. Калі ў экскурсіі некалькі чалавек, добра, каб заняўся гэтымі вымерамі хто-колечы адзін з удзельнікаў, прыстасаваўшы для аднастайнай меры сваю хаду. Кожнае абгаленне занатоўваецца пад асобным нумарам.

З прычыны таго, што і прыродныя і штучныя абгаленні звычайна бываюць парушаны рознымі апоўзкамі, засыпаны па схілах зямлёй, прыходзіцца рабіць так званую „зачыстку“. Дзеля гэтага робяць рыдлёўкай стромкі, старчовы зрэз абгалення, шырынёй каля мэтру (можна і вузей), пачынаючы згары так, каб мець зусім сьвежую сыценку ўсіх парод. Калі абгаленне (бераг рэчкі, роў, яміна) нявысокае, у два-тры мэтры, і само-па-сабе стромкае, то зрэз можна рабіць адзін, бесьперарыўна згары да самага споду. Калі абгаленне досыць высокае і засыпана грубым пластом апоўзкаў, зрэзы робяць прыступкамі. Уся зачыстка тады будзе мець выгляд вялізнага ганку, але вышыня кожнае прыступкі, як і шырыня яе, залежаць ад грубіні тых пластоў земных парод, якія тут выходзяць. Трэба каб кожная прыступка прарэзала цалкам адзін які-небудзь (калі ён грубы) або некалькі (калі яны ценкія) пластоў парод і дайшла да наступнага ніжняга пласту. Тады на гэтым пласце робіцца роўны паземны пляцок і зразаецца новая прыступка, пакуль ня будзе пройдзены да канца і гэты пласт і ня будзе закрануты новы і так, па магчымасці, да самага споду (да рэчкі, да дна раўчаку, ямы).

Цяпер запісваем абгаленне па зачышчаным зрэзе і бярам у торбачку (або ў паперу) узоры кожнае пароды, кожнага асаблівага пласту, пачынаючы згары. У кожную торбачку разам з пародай укладаем квіточак з нумарам узору. Вось прыклад запісу: Абгаленне № 2. Правы бераг р. Птыч каля в. Гайнічы.

1. Перагнойны пласт. Грубіня 12 см. (Узору глебы можна ня браць).

2. Пласт ледавіковай, цагельнага колеру гліны. Грубіня... 1½ м. Узор № 8. Гліна залягае пластом на значнай прасторы па правым беразе р. Птычы, пад усёй вёскай Гайнічы. Сярод гліны трапляюцца ледавіковыя каменьчыкі ад макавага зерня да гарохвіны.

Мясцовае насельніцтва саматужным спосабам вырабляе з гэтай гліны цэглу.

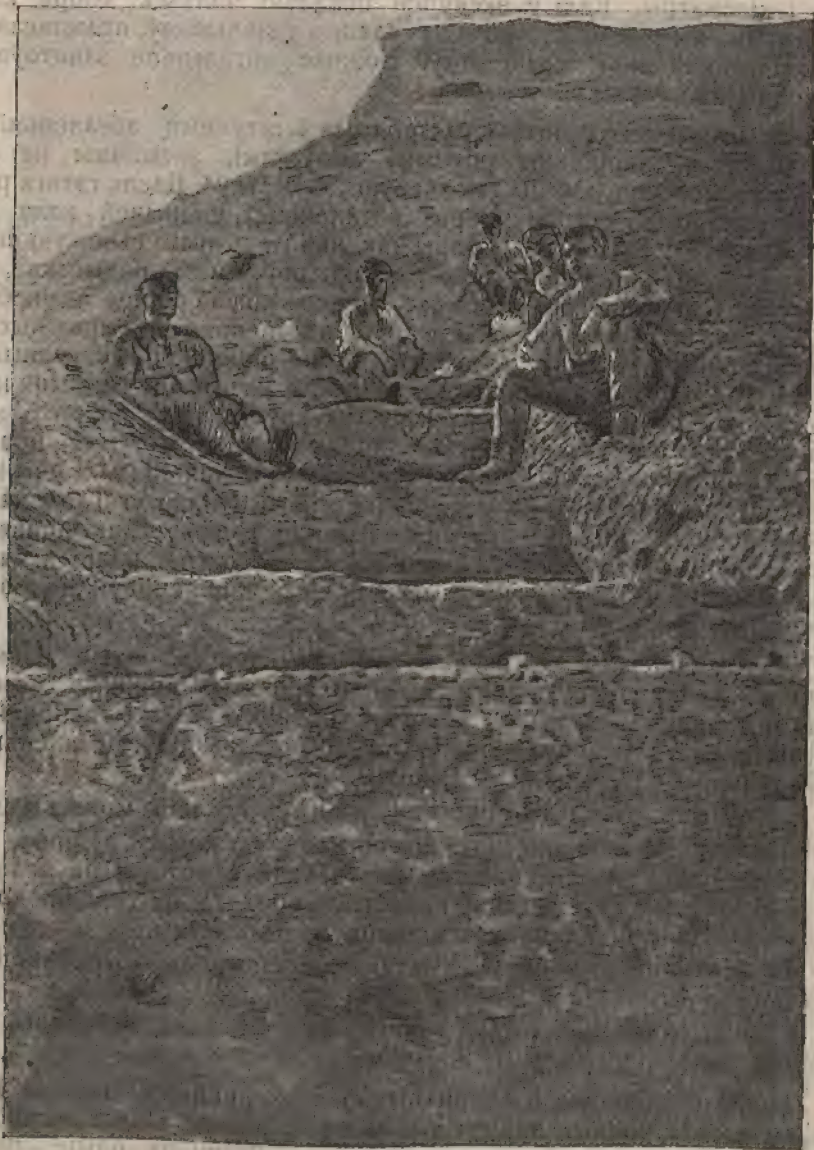
3. Непасрэдна пад глінай залягае пласт белага, адборнага пяску. Грубіня... 1—1½ м. Узор № 9.

Пясок складаецца з кварцавых белых дробных зярнят, з уключеньнем рэдкіх чорных зярнят такой-жа велічыны. Пласт пяску залягае неаднолькавай грубінёй, выкліняючыся ўгару па плыні рэчкі, на адлегласці ад зачысткі ў 125 крокаў.

4. Пясок падсыцілаецца шэрай вільгатнай у верхніх горызонтах глінай. Грубіня невядома, бо пласт уходзіць пад узровень рэчкі. Узор № 10.

Гліна тлустая, плястычная (з вадой дае вязкую масу), без каменьчыкаў. І гэтак, прыблізна, апісваць далей. Якія пры гэтым могуць вынікнуць запытанні, можна знайсці ў брошуры Б. К. Тэрлецкага— „Кароткая інструкцыя для збірання вестак аб глінах, пясках і т. д.“ адбітак з часопісу „Наш Край“ № 2—3.

Карысна бывае зарысваць і нават замалюваць каляровымі алоўкамі абгальненне. Чырвоны і сіні аловак заўсёды варта мець з сабой.

Дняпро. Правы бераг.

Кожны пласт і пароду зарысоўваюць асобнымі ўмоўнымі значкамі, напрыклад, пяскі—кропачкамі; гліна аднародная—кароткімі рысачкамі; гліны пескаватыя—рысачкамі з кропкамі; каменны ледавіковыя—няправільнай формы плямінкамі і г. д.

Калі зрыў берагу рэчкі або раўчаку дае аднолькавы малюнак на значнай адлегласці, новых зачыстак можна не рабіць; але пры кожнай змене малюнку, нават самай, здавалася-б, нязначнай, варта спыніцца і зрабіць новую зачыстку і новае апісанне.

Геолёгічнае абследаванне раёну трэба весці ў адным якім-небудзь кірунку, уздоўж рэчкі, напрыклад, адхіляючыся ўбок ад рэчкі, толькі па тых раўчаках, якія ўпадаюць у гэтую рэчку, і робячы тады па гэтых раўчаках такія-ж самыя зачысткі і запісы, як і па берагах рэчкі.

Абследаваўшы свой раён у вадным кірунку, можна пасля абраць другі, напрыклад, паралельны першаму, па іншай рэчцы, або ўзяць кірунак, перпендыкулярны да першага. Два-тры геолёгічныя маршруты ў адным кірунку, два-тры ў перпендыкулярным,—дадуць ужо сетку геолёгічных нагляданьняў данага раёну. Робячы нагляданьні ўздоўж рэчкі, надвычайна практычна і выгодна карыстацца чоўнам, што дае магчымасьць адначасна абследаваць абодвы берагі. Човен дае магчымасьць, побач з абследаваньнямі берагавых абгаленьняў, рабіць і іншыя геолёгічныя і фізыка-геаграфічныя работы—вымяраць шырыню рэчкі і глыбіню яе, скорасьць плыні, рэльеф дна і г. д. Рэльеф дна, між іншым, можна досыць лёгка вызначыць так: па працягнутым праз рэчку і прымацаваным канцае, на роўных адлегласцях, адзначаных вузлякамі (праз мэтр, поўмэтра), спускаюць так званы „лінь“ (пляцёную, але ня скручаную вяроўку) з торбачкай на канцы, напоўненай пяском або каменнем. Лінь апускаюць да дна рэчкі каля кожнага вузла па канцае і адзначаюць глыбіню ў гэтым месцы. Пасьля на паперы можна па запісах вырысаваць профіль дна рэчкі.

Абраны маршрут ніколі ня можа быць простаю лініяй—гэта будзе альбо рэчка, альбо роў, дарога і г. д., з пераменчывым на рознай адлегласці кірункам. Каб адзначаць усе гэтыя змены ў кірунку шляху дасьледчыка, і служыць кампас.

Компасам карыстаюцца так. Абраўшы які-небудзь пачатковы пункт для досьледаў, напрыклад, млын, мост, хутар і г. д. занатоўваюць яго ў запісную кніжку. Затым, стаўшы тварам па абраным шляху (уздоўж берагу, уздоўж дарогі), шукаюць на ім які-небудзь выразны пункт (дрэва, хату, камень), ад якога шлях мяняе свой кірунак, тады „візіруюць“ кампасам, трымаючы яго лерад вачыма, на гэны выразны пункт так, каб лінія ад вока праз прарэзкі, або шпінёчкі кампаса, была паралельнай кавалку абранага шляху (напрыклад, паралельна берагу рэчкі) на нейкай адлегласці. Тады асьцярожна, не змяняючы палажэньня кампаса (ён павінен стаяць гарызонтальна і стрэлкі вольна хвістаца), заўважваюць, на якім градусе спыняецца нарэшце (пасля некаторага хвістаньня) *пайночы* (чорны) канец стрэлкі. Занатоўваем градус і пачынаем мерным крокам адмяраць адлегласьць ад пачатковага пункту (мосту, хаты) да абранага намі другога пункту (дрэва, каменя).

Лепш, каб крокі лічыў адзін хто, а нагляданьні розныя па дарозе занатоўваў другі. Дашоўшы да абранага пункту, дзе шлях (або рэчка) выразна мяняе кірунак, лічбар голасна выклікае лік крокаў, а той, хто з кампасам, занатоўвае гэта і пачынае візіраваць кампасам па новым кірунку і г. д.

Ня цяжка ўцяміць, што калі паўночны канец стрэлкі стаіць, напрыклад, на 270° , то, значыцца, даная частка нашага шляху мае кірунак з *захаду на ўсход*. Калі паўночны канец стрэлкі стаіць на 90° вы кіруецца з *ўсходу на захад* і г. д. Гэтыя меркаваньні можна зрабіць ужо дома і тады можна заняцца і папраўкай палывога, накіданага насьпех пляну вашага маршруту.

Звычайна, у дзень можна прайсьці геолёгічным маршрутам ад 7 да 12 вёрст, залежна ад колькасьці абгальленьняў і іншых нагляданьняў.

Роў каля вёскі Кабелякі ў 6 кл. ал Воршы.

Увесь геолёгічны матар'ял разьбіраецца і размяшчаецца ў раённым краязнаўчым музэі. Кожнаму ўзору пароды адводзіцца асобая картонная пушачка (можна скарыстоўваць пушачкі ад папярос), на якой наклеіваецца этыкетка з назвай і адрэсам узору, датай геолёгічнай экскурсіі і іншымі нататкамі.

Узоры каменяў павінны мець з усіх бакоў „свежыя“ паверхні злому, дзеля чаго і выкарыстоўваецца геолёгічны малаток; каменні павінны быць, па магчымасці, аднаго памеру, напрыклад, 10 см. даўжыні, 7 см. шырыні і 2 см. грубіні.

У музей паступае і дзеньнік запісаў, і малюнкi, і пляны,—усё гэта можа быць надзвычайна каштоўным матар'ялам пры больш дэталёвым, сталым абследаваньні раёну, можа значна палегчыць работу геолёгаў і зэканоміць сродкі досьледаў.

Трэба адкінуць старую байку аб тым, што ў нас „няма чаго зьбіраць,—толькі пяскі ды гліны“. Папершае, пяскоў і глін у нас надзвычайна рознастайнасьць; падругое, багата якія з пяскоў і глін маюць важнае практычнае значэньне; патрэчае, ня глядзячы на нібыта аднастайнасьць нашых земных парод, геолёгічная будова багата якіх раёнаў Беларусі таіць у сабе надзвычайную цікавасьць, і да гэтага часу ня выясьнена канчаткова геолёгамі.

Вядома, што наш край знаходзіцца пад моцным пакровам ледавіковых і пасляледавіковых адкладаў, але і адклады гэтыя далёкі яшчэ да поўнага і дасканалага вывучэньня, і кожны раён дае свае, часам надзвычайна цікавыя, асаблівасьці.

Збор, па магчымасці, усіх парод і разьмяшчэньне іх у музеі па клясыфікацыйных адзнаках (пяскі, гліна, вапнякі і г. д.) і па асобных абгаленьнях у парадку напластаванья; збор ледавіковага каменя з палёў (так званых *накідняў*) і поўная колекцыя ўсіх парод і мінералаў, якія сустракаюцца сярод гэтых *накідняў*; азначэньне на карце раёну палёў з *накіднямі* і палёў без *накідняў*—усё гэта надзвычайна карысная і цікавая работа краязнаўчых таварыстваў на бліжэйшыя гады.

Краязнаўцы сваімі досьледамі могуць даць матар'ял па такіх, напрыклад, пытаннях: 1) Наколькі раён быў ахоплены алядненьнем. 2) Які ледавіковы або пасляледавіковы матар'ял пераважае. 3) Ці праходзіла і як праходзіла так званая *канцавая морэна*—грудавіны з каменя глін і пяскоў, якія ледавік пасоўваў перад сабой і якія зараз уяўляюць часам надзвычайна даўгія бесьперарыўныя, як-бы насыпныя крэпасныя ўзгоркі рознай вышыні. 4) Колькі было ў данай мясцовасьці ледавіковых і міжледавіковых пэрыодаў і інш.

Трэба дадаць, што ў нашым краі, апроч ледавіковых парод, ёсьць выходы парод больш старадаўных геолёгічных пэрыодаў. Так, па Меншчыне (раён Койданава, напрыклад), па Калініншчыне і іншых раёнах непасрэдна на даную паверхню выходзяць пласты *крэйдавага пэрыоду* ў выглядзе пісальнай белае крэйды, гляўконітавых пяскоў і іншых парод.

У раёне вёскі „Раванічы“ на Чэрвеншчыне ёсьць выходы зьлёнаватых і бурых пескавікоў, якія адносяцца геолёгамі да *кэмбрыйскага* і *сілюрыйскага* пэрыодаў. Што іх падсыцілае, што іх прыкрывае, прастора гэтых выходаў і плян іх—усё гэта яшчэ не дасканала занатавана.

У раёне Дняпра (ад Воршы да Дуброўны) выходзяць вапнякі і долёміты дэвонскага часу. Гэтыя дэвонскія вапнякі надзвычайна бедныя так званымі *выкапнямі*—адбіткамі жывёлін (молюскаў), якія некалі жылі на Беларусі ў дэвонскім моры. І вось, кожны новы апрабаваны геолёгічным малатком кавалак такога вапняку можа даць выпадкова надзвычайна цікавую і каштоўную для навукі вынаходку. А колькі яшчэ можа быць занатавана краязнаўцамі новых выходаў?

А нашыя ледавіковыя гліны? Ды ў іх-жа могуць быць знойдзены (і знаходзілі ўжо ня раз) касцячкі маманта, пячэрнага мядзьевага, вялізнага лася, і нават самога першабытнага чалавека!

Для пачатку знаёмства з геолёгіяй можна раіць кніжку І. Вальтэра „Начаткі геолёгіі“. Пераклад з нямецкай мовы Носкова.

Гісторыя геолёгіі ведае і выпадковыя вынаходкі неспэцыялістых, якія рабілі пераважарот у навуцы. І вучань пачатковае школы і профэсар унівэрсытэту ў сваёй дасьледчай працы толькі розныя прыступкі адзінае па сутнасьці лесьвіцы навуковае работы.

Хто хоць раз перажыў асалоду зрабіць якую-небудзь вынаходку, альбо пасяля дню здаровае экскурсіі, надыхаўшыся сьвежага паветра, сабраць геолёгічную калекцыю, той заўсёды ўжо будзе імкнуцца да гэтага. Але той, хто зьбірае каштоўнасьці прыроды, павінен умець падзяліцца імі з іншымі людзьмі.

Зм. Даўгяла.

Крашаніна, набойка і выбойка ¹⁾).

I.

Пад такімі назвамі да XX стагоддзя ў Беларусі існавалі вырабы ахварбовачнай прамысловасці. Майстэрні гэтага рамяства мелі значнае пашырэнне ў мястэчках і гарадох усходняй Беларусі. Вырабы іх былі вельмі пашыраны сярод сялян.

У мінулым 1925 годзе Віцебскім Акруговым Краязнаўчым Бюро былі надрукаваны дзве працы па гэтым пытанні. Спачатку кніжачка І. П. Фурмана пад назвай: „Крашаніна. Матар'ялы да гісторыі яе ў Віцебшчыне“ (16°, ст. 35+15 табліц). Хутка гэта праца вышла і ў другім выданні. За ёй была надрукавана і другая праца па гэтым самым пытанні — А. Шлюбскага — „Крашаніна (набіванка)“ — (1926 г. 16°, ст. 17+6 табліц).

Абодвы аўтары добра аднесліся да закранутага пытання. Паклалі яны шмат працы на тое, каб адшукаць па гарачых слядох, што толькі можна яшчэ было ў Віцебшчыне аб сінельніках-крашанініках і іх прамысловасці. Апроч таго, Фурман скарыстаў тыя сінельныя набіўныя дошкі, якія захоўваюцца ў Віцебскім музэю. А. Шлюбскі сам збіраў гэтыя дошкі. Трэба, аднак, заўважыць, што ўсе гэтыя дошкі-клішэ для друкавання набойкі—маюць адно пахаджэнне: яны знойдзены на Віцебшчыне.

Можна шчыра рэкамандаваць названае дзве кніжкі кожнаму, хто цікавіцца нашым саматужным сінельна-набіўным рамяством, якое знікла ў нядаўны час на Беларусі.

Аднак, абодвы аўтары не абмежаваліся адным матар'ялам, які сабралі ад навочных сьведкаў гэтага саматужніцтва.

Фурман збіраў і літаратуру аб гэтым цікавым пытанні. Ён пазнаёміўся з поглядам былага ў 1860—1870-х гадах загадчыка Віцебскага Статыстычнага Камітэту Семянтоўскага, які катэгорычна заяўляе, што беларус наагул ня ведаў крашаніны і што яна занесена з Масквы. Фурман згаджаецца з гэтым поглядам.

Але сам Фурман, здаецца, лічыць „набойку“ беларускай па малюнках (ст. 14—15, 30).

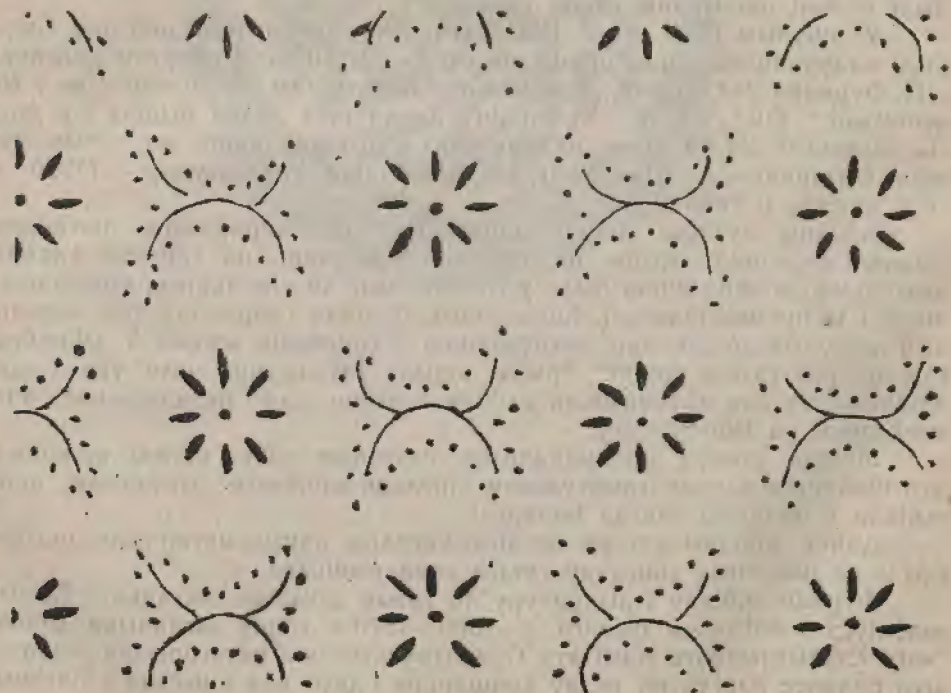
¹⁾ Малюнкi зроблены з набоек і п'ячаткі з калекцыі А. Шлюбскага. 1921

Шлюбскі таксама хістаецца ў сваіх поглядах. Беларусы павінны былі пераняць друкаванне палатняных вырабаў з усходу... І зараз-жа зьвяртае ўвагу на Францыю, якая ў XVII стагоддзі была асяродкам ахварбовачна-друкавальнага мастацтва. Мала гэтага. Шлюбскі занадта падкрэсліў той гістарычны факт, што французскія гугэноты (кальвіністы), ратуючы сваё жыццё і ўцякаючы з Францыі пасля 1685 г., разьбегліся па ўсіх кутках сьвету (ст. 6—9).

Шлюбскі пры гэтым высоўвае такі тэзіс: з пэўнасьцю можна казаць, што мастацтва друкавання тканіны перш зьявілася не ў маскоўцаў (як гэта сьведчаць маскоўскія вучоныя), а на Беларусі, што вельмі важна для выяўленьня культурнага беларускага ўплыву на разьвіцьцё этнографічнай Расіі (ст. 13).

Шчыра вітаем абедзьве працы, Фурмана і Шлюбскага, па адным з вельмі цікавых пытаньняў народнага Беларускага мастацтва. Для малядых дасьледчыкаў гэта будзе добрым прыкладам у далейшай працы. Толькі няхай яны не лянуюцца пашукаць на беларускіх мястэчках, якнайболей набойных прылад і ўспамінаў аб „сінельніках“ і іх „сінельнях“.

З свайго боку просім усе краязнаўчыя бюро і гурткі і паасобных сяброў збіраць на мясцох (па мястэчках і гарадох) матар'ялы аб гэтым рамястве. З дапамогай усяго назбіранага можна будзе даць усебаковае высьвятленьне „сінельнай“ прамысловасьці, што мае вялікую навуковую каштоўнасьць, як можна заўважыць з далейшага.

II.

Паміж надрукаваных актаў да гісторыі Магілеву ёсьць адзін статут брацтва цэху „крашанінінікаў“, складзены ў Магілеве 23 сьнежня 1647 году (Істориико-Юридические материалы, извлеченные из актовых

книг губерний Витебской и Могилевской, т. X. Витебск 1879 г., стр. 234—237).

Вызначаны статут, або парадак „крашаніцкага цэху“ ў сваіх сямі артыкулах мае такі змест:

Сябры крашаніцкага цэху павінны быць паслухмянымі ўладзе і паміж сабой—у братэрскай міласьці і сталай згодзе (арт. 1).

Паміж сабой сябры цэху абіраюць на агульным сходзе старшыню на адзін год. Гэты старшыня павінен узгадняць усе справы, якія будуць належаць да крашаніцкага рамяства, а таксама наглядаць за належнай якасцю прадукцыі: каб кожны з брацтваў ужываў да крашаніны добрую хварбу, а ня дрэнную і фальшаваную, пад страхам кары ў пяць грынвен за кожнае злоўжыццё (арт. 2).

Ніхто з сяброў цэху не павінен рабіць другому ані ў набыцці матар’ялаў, ані ў продажы вырабленага тавару ніякой перашкоды пад штрафам таксама ў суме пяці грынвен (арт. 3).

Калі-б хто з вёскі, або прыбылы адкуль-небудзь з другога места, або тутэйшы Магілёўскі мешчанін, пажадаў займацца „крашаніцкім рамяством“ і ім зарабляць сабе хлеб, то дазвол, каб займацца гэтым рамяством, яму даецца толькі пры наступнай умове: а) ён павінен умовіцца з цэхам аб прыёме яго ў сябры брацтва; б) уплаціць у брацкую скрынку суму, якая будзе вызначана брацтвам; в) упісацца ў брацкі цэхавы рэестр і г) абавязацца выконваць належныя паслугі гэтаму цэху (арт. 4).

У выпадку, калі прыбылец, або хто з даўных сяброў цэху будзе абвінавачаны ў патайнай працы, то ўвесь тавар у яго адыймаецца: адна палова—суду, а другая—на карысьць цэху (арт. 5).

Ніводзін з сяброў цэхавых, пад страхам штрафу, не павінен перашкаджаць жанчынам,—рамесніцам і перакупшчыцам,—якія хварбуюць самі шнуркі і пасы,—у вырабляньні, у продажы і таксама і ў набыцці хварбаў, якія патрэбны для гэтых пасаў і шнуркоў. А калі-б хто пажадаў-бы аддаць для ахварбавання пасы і шнуркі якому з сяброў цэху за ўмоўленую плату, то кожны павінен прымаць без усялякага адмаўленьня (арт. 6).

Цэху крашанінінікаў дазваляецца ўжываньне і карыстаньне з татаў іншых цэхаў тымі артыкуламі, якія мелі-б адносіны да брацтва крашаніцкага рамяства і былі-б яму пажытачны і патрэбны (арт. 7).

З прыведзенага статуту мы бачым, што ўжо да 1647 году ў Магілёве існавала, як паасобная галіна саматужнага промыслу—рамяство „крашаніцкае“, або „крашанініцкае“. Ён займаўся Магілёўскія мяшчане. Паводлуг свайго промыслу-рамяства яны мелі паасобную назву „мяшчане-крашанінікі“.

Бязумоўна, што гэта галіна саматужніцтва з’явілася ў Магілёве ня раптам у 1647 г. Яна і тагды ўжо была здаўна існуючай, старым рамяством у Магілёве.

Але толькі ў 1647 годзе спецыялісты крашанінікі Магілёўскія згуртаваліся ў брацтва, або цэх.

Гэта згуртаваньне было, бязумоўна, выклікана прыкладам іншых галін саматужнага рамяства і наагул эканомічнымі ўмовамі часу, які прымусіў крашанінінікаў стаць вышэй за штодзённую традыцыю і руціну.

У тым-жа дакуманце знаходзім некалькі іншых рысак, якія высьвятляюць нам адну дэталю: лік крашаніцкіх майстэрань у Магілёве ў пачатку 1647 году.

Тут даецца паасабовы пералік Магілеўскіх мяшчан-крашаніньнікаў, вось у якім выглядзе: 1) Аксён Федаравіч,
 2) Васька Федаравіч,
 3) Радзька Сапронавіч,
 4) Арцём Васькавіч,
 5) Федар Аксёнавіч,
 6) Іван Радзькавіч,
 7) Ілья Аксёнавіч,
 8) Іван Васькавіч,
 і 9) Ардрэй Васькавіч.

На жаль, гэтыя дзевяць асоб запісаны бяз прозьвішчаў іх.

Але ўсё-ж можна зразумець, што з гэтага ліку толькі трое (1, 2 і 3) маюць, як-быццам, паасобнае нешта, бо іхняе імя і імя па бацьку дазваляе падзяліць іх на тры паасобныя сямействы:

I. Аксёна Федаравіча (1) сыны,—Ілья (7) Федар (5).

II. Ваські Федаравіча (2) сыны Арцём (4), Іван (8) і Андрэй (9).

III. Радзькі Сапронавіча (3) сын Іван (6).

Па нашай думцы, у сувязі з гэтым фамільным разьлікам, у 1647 годзе ў Магілеве было ўсяго тры майстэрні крашаніньнікаў.

Пералічаныя дзевяць асоб і складалі ўсё брацтва, або цэх Магілеўскіх крашаніньнікаў у 1647 г. Падставай для гэтай думкі зьяўляецца адсутнасьць у дакуманце паказаньня, каб названыя дзевяць асоб былі толькі прадстаўнікамі, або ўпаўнаважанымі, якія 23 сьнежня 1647 г. запісвалі ў кнігах Магілеўскага магістрату свой „парадак“—статут. А між тым, у падобных выпадках, калі зьяўляліся ў Магістрат прадстаўнікі дзеля ўпісаньня ў кнігі сваіх „парадкаў“, то заўжды запісвалі, што яны паклалі свой парадак (статут) „для актыкаваньня“ „самі ад сябе і ўсяе сваёй брацьці“ (Ист. Юрид. Мат. т. X, стр. 237, 274, 296 і інш.).

А вось як адзначана ў дакуманце мэта, з якой складзена брацтва-цэх крашаніньнікаў і для яго кіраваньня парадак-статут:

„Мы, крашаніньнікі, мяшчане места Магілеўскага пад зьверхнасьцю і ўладай ратушнай, і пад замкавай юрыздыкай, колькі знаходзіцца нас у тутэйшым месцы, ад малага да большага сабраўшыся на агульны сход, усе згодна і аднагалосна прымаем статут па прыкладу іншых рамэстваў, якія звычайна кіруюцца сваімі статутамі ў іншых местах і ў тутэйшым Магілеўскім, з тэй мэтай, каб мы самі і нашы дзеці ў пачатковыя часы маглі кіравацца добрым парадкам у нашым крашанініцкім рамястве і ўзмацняцца“. (Ист. Юрид. Мат. т. X, стр. 235).

Такім чынам, ня гледзячы на малы лік Магілеўскіх крашаніньнікаў у 1647 г., яны ўсё-ж зладзілі свой паасобны цэх. Арганізавацца прымушае прыклад іншых рамэстваў і забяспэка легальнага існаваньня і разьвіцьця прамысловага дабрабыту.

III.

Усе іншыя вытрымкі з статуту Магілеўскага крашанініцкага цэху накіроўваюць да думкі, каб тэрміны: „крашаніна“, „крашаніньнікі“, „крашаніцкае рамяство“ лічыць, бязумоўна, старымі беларускімі.

Крашаніну можна бачыць у многіх рознастайнасьцях ў беларускіх акадэмічных музэях, дзе захоўваюцца царкоўныя вопраткі ад XVII—XVIII стагодзьдзяў (іх ёсьць шмат у Магілеве), а таксама ў тых цэрквах, дзе ёсьць вялізныя малявідлы „страсьцей“, якімі закрываліся іконастасы і абразы ў цэрквах на „страсны тыдзень“ у старыя часы на Беларусі

Хто цікавицца крашанінай з „страсьцямі“, можа прачытаць у Запісках Маскоўца стольніка П. Таўстога, які праяжджаў праз Магілёў у 1697, накіроўваючыся з Масквы ў Зах. Эўропу. Пад 31 сакавіка ён

запісаў: „на страстной неделе в Богоявленской церкви Братского монастыря иконостас весь и святые иконы завешаны были крашениною вишневою и по той крашенине писаны страсти Христовы живо, добрым письмом“ (Могил. Старица. Вып. I).

IV.

На падставе ўсяго сказанага нельга згадзіцца з рэдактарам „Віцебшчыны“ М. І. Каспяровічам, які догматычна высунуў такое тлумачэння тэрміна „крашаніна“, як быццам—гэта ахварбаванае палатно з белымі ўзорамі па каляровым полі (Шлюбскі, А.—Крашаніна. Стр. 4—прадмова Каспяровіча).

Таксама мы лічым, што ні праца Фурмана, ні праца Шлюбскага па сваім зьмесце не адпавядаюць тытулу, надрукаванаму на вокладцы— „Крашаніна“.—Абодвы, між тым, даюць матар’ялы датычачыя „Набойкі“.

V.

„Набойкай“ называецца крашаніна, на якой надрукаваны, „набіты“ ўсялякія ўзоры: кветкі, расьліны, птушчкі і г. д. пры данамозе спецыяльных „набіўных дошак“, на якіх зроблен той, або другі ўзор, выпуклы, з масянжовай бляхі.

Малюнак гэты найбольш рабіўся на сінім фоне белай або жоўтай хварбай. Але мы ня ведаем, каб была такая конструкция набівальных дошак, калі ўзор быў неахварбаваны.

„Набойшчыкі“ — гэта „крашаніньнікі“ вышэйшае кваліфікацыі. Яны ня толькі ўмелі ахварбаваць палатно ў адну хварбу, але на гэтым ахварбаваным палатне рабілі яшчэ набойным спосабам, друкавалі малюнак. І чым большы лік такіх „набіўных дошчак“ быў у набойшчыка, тым ён больш меў кліентаў.

VI.

Ужо ў другой палове XIX веку, калі баваўнянка пачынае выціскаць з ужывання хатнія тканіны, па гарадох (напр. у Віцебску) зьявіліся хварбоўні, галоўным чынам яўрэйскія, у якіх па белым паркалі выбіваліся (нахварбоўваліся) малюначкі гарошкаў, кветак, кутнічкаў і г.д.

Гэта штучна ахварбаваная паркалёвая тканіна, з белым фонам, называлася выбойкай.

Назва „выбойка“ сустракаецца ў дакументах XVI стагоддзя. Напрыклад, у інвэнтары Менскага Ўзнясенскага манастыру 27 лістапада 1579 г., які надрукаваны ў „Собрании древних грамот и актов городов Минской губернии“ (Минск 1848 г., № 28, стр. 34). Тут чытаем: „в олтари престол накрыт выбойкою“.

Прыймаючы пад увагу, што накрыўка прастола, як, і царкоўныя „аблачэнні“ рабіліся з тканіны, прыгожай па малюнку, можна лічыць, што „выбойка“ была матар'ялам някепскім па сваім характэры, а можа, і па каштоўнасці.

Такім чынам, назва „выбойка“ таксама ўжывалася і была добра вядома на Беларусі ў даўнія часы.

Гэта павінна звярнуць на „выбойку“ пэўную ўвагу даследчыкаў беларускага мастацтва.

VII.

Вядома назва „выбойка“ і Маскоўскай старасветчыне XVI—XVII ст. Яе мы, напрыклад, сустракаем у працы Савваітава па вывучэнні старарускага быту: „*фата цветная выбойка Турская*“.

Відаць,—гэта тонкае палатно, па якім быў выбіты нейкі малюнак. Як малюнак, таксама і выраб маюць тутакі назву *Турскае*.

Паўстае пытанне: ці не павінны мы бачыць у гэтым прыклад турэцкага, усходняга рамяства?

А калі гэта так, дык ці ня будзе больш правільным шукаць пахаджэнне *выбойкі*, а таксама і *набойкі* на ўсходзе, з якім Беларусь мела ў старыя часы бязумоўную сувязь у ткацкім рамястве?

Ал. Шлюбскі.

Беларуская мова арабскай транскрыпцыяй.

Татары, якія з XIV стагоддзя жывуць у нас на Беларусі (на Меншчыне, Віленшчыне і Горадзеншчыне), к XVI ст. настолькі збеларусіраваліся, што страцілі нават сваю мову і іх рэлігійныя абрады пачалі адбывацца па кнігах пісаных *беларускай мовай, але арабскімі літарамі*.

Лічыцца, што гэтае, вельмі цікавае ў быце народу, здарэнне адбылося з прычыны таго, што татарам (асабліва забраным у няволю) не дазвалялася мець з сабой жанчын свайго народу і яны прымушаны былі жаніцца з беларускамі (а тыя, якія знаходзіліся ў Літве і Польшчы—з літоўкамі і полькамі). Гэта і было галоўнай прычынай знішчэння татарскай мовы, бо маткі гаварылі і навучалі сваіх дзяцей на сваёй беларускай мове, а спадчынаваная—на полскай, а не на невядомай ім татарскай.

Але, ня гледзячы на гэта, татары канчаткова з беларускім народам не асіміляваліся, яны і па сённяшні дзень захавалі свой асобны этнографічны тып.

Наагул быт беларускага народу меў вялікі ўплыў на іншыя народы, якія на працягу больш-менш доўгага часу жылі разам з беларусамі. Так, апроч прыведзенага прыкладу ўплыву беларускае культуры на татар—трэба адзначыць гэты ўплыў і на габрэяў, якія ў старадаўнія часы, падобна татарам, пісалі *набеларуску габрэйскімі літарамі*.¹⁾

І калі ва ўжыванні габрэйскай транскрыпцыі ў адносінах да беларускай мовы мы ня маем нічога дакладнага, нічога стала выяўленага,

¹⁾ З. Бядуля. Рукапіс чорнакніжніка XVIII веку. „Вольны Сыяг“, 1921, № 5. Габрэі ўвялі шмат беларускіх слоў у сваю мову і наадварот. (З. Бядуля, Жыды на Беларусі. Менск. 1918), і ўжо ў XV ст. перакладалі свае біблейныя кнігі на беларускую мову. (В. Ластоўскі, Гісторыя беларускае кнігі, Коўна, 1926. стар. 14, 241—243, 396—398. Е. Карскі, Белорусы, III, 2, стар. 18—21); кнігі гэтыя пісаліся кірыліцай, але з часам у наступныя стагоддзі пры пісьме набеларуску пачала ўжывацца і габрэйская транскрыпцыя. Пытанне гэтае зусім новае і нікім яшчэ не даследаванае, мае вялікую бытавую значнасць пры выяўленні культурных узаемаадносін і ўплываў паміж беларусамі і габрэямі.

дык ў адносінах ужывання арабскай транскрыпцыі ёсць большыя навуковыя дасягненні.

Вядома, што татары пісалі пабеларуску арабскай транскрыпцыяй цэлых два стагоддзі:—XVI і XVII.

У 1857 г. проф. А. Мухлінскі, які быў паходжаннем з Беларусі, адзначаў, што кніжак, напісаных пабеларуску арабскімі літарамі такі значны лік, што з іх можна склаўці цэлую бібліотэку (А. Мухлінскі, *Изследование...* стр. 29), але дзякуючы таму, што ў XVIII ст. полёнізацыя, якая значна павялічылася пачала выцясняць беларускую мову і замяняць яе польскай, рукапісы, пісаных пабеларуску арабскай транскрыпцыяй, пачалі знішчацца, рабіліся рэдкімі (Е. Карскі, *Бѣлорусы*, т. III, в. 2, стр. 239), а І. Луцкевіч ледзь-ледзь знаходзіць 1 паасобнік, (Луцкевіч, *Ай-Кітаб „Наша Ніва“*, 1920). У навуцы вядома ўсяго толькі сем такіх рукапісаў: 4 знаходзяцца ў бібліотэцы Ленінградзкага Універсітэту, 1—у музеі Луцкевіча (Вільня) у сучасны момант ён ператранскрыбоўваецца ў Прэзе Я. Станкевічам і М. Таўэравай, 2—у Лейпцыгу ў музеі Ябланоўскіх, (Ластоўскі, *Гісторыя беларускай кнігі*, стар. 13) ды 1 адрывак, выдрукаваны ў досьледзе А. Мухлінскага (стар. 66—68).

Вось і ўсё. А між тым навуковая значнасьць помнікаў гэтага роду даволі вялікая, гэта адзначана такімі выдатнымі беларускімі вучонымі і дзеячамі, як акад. Е. Карскі, І. Луцкевіч, В. Ластоўскі і М. Гарэцкі. Найбольшую значнасьць гэтыя рукапісы набываюць 1) для вывучэньня ўзаемных бытавых уплываў паміж беларусамі і татарамі; 2) для нашай беларускай філэлёгіі, бо яны лепш за ўсе іншыя старадаўнія рукапісы перадаюць беларускае вымаўленьне XVI-XVII ст., як не маглі перадаць дакуманты пісаных офіцыйнай кірыліцай.

Як прыклад прывяду 2 адрывкі з кнігі „Кітаб“, запісаных мной улетку 1923 г. (у прысутнасьці Л. Дашкевіча) у часе этнографічнае падарожы ў мястэчку Ўзьдзе (Меншчына), якія былі прачытаны муллай мястэчка з кнігі напісанай арабскай транскрыпцыяй.

Адзначу, што паводле маёй просьбы арабскія літары чыталіся бяз зьмен у вымаўленьні гукаў. Гэтым я хацеў праверыць ці можна беларускія гукі запісваць арабскімі літарамі і наколькі дакладна будзе гэтая перадача.

Падобнага роду запісы маглі-б дапамагчы тым дасьледчыкам, якія працуюць над ператранскрыбаваньнем памянёных рукапісаў.

Адрывак I.

„Ото—баб і то прыповесь жэвыйся прорак; аднаго дня ехаў трыма чэлавекамі ему у таварыстве былі. Едучы відзелі пліту злата. Уйся прорак да сваіх таварышаў мувіў: *живаты ваши ніхай не квапцяца, ні бярыця—то ест злая рэч; тыя тры чэлавекі не слухалі—засталіся. А ўся—прорак паехаў, а тыя тры чэлавекі аднаго паслалі да мяста абы купіў жыўнасьці і хлеба і стравы і пілу купіць тую тую пліту злата парэзаць на троя і падзяліць сабе. Каторы паехаў да мяста куповаць хлеба і стравы, то купіў труцізны з хлебом і з стравай памешаў, штоб тыя пад'елі і памерлі, а яму аднаму засталася, а тыя два намувіліся: „як ён прыедзе, то мы зараз яго заб'ём, то нам двум злата застанеца“. Як той прыехаў, то яны яго зараз забілі, а самі селі есьці. І з труцізнаю пад'елі і памерлі. Уся прорак вярнуўшыся на то мейсца абачыў—ужо яны ўсе тры умерлыя ляжаць“.*

Адрывак II.

„Кітаб Меўрут ад пана бо́на з неба чэ́ры лі́тэры, чэ́ры кні́гі засла́ны с прэ́з дзебра́іля; перша кні́га Та́ўрыд, лі́тэрамі́ і́бры́йскімі, да́на Му́сі пра́рок; дру́гая кні́га Зебу́р, лі́тэрамі́ і́рэ́цкімі, да́на Да́выду пра́року; трэ́цяя кні́га І́нджы́ль лі́тэрамі́ ла́ці́нскімі, да́на Вы́сю пра́року; ча́рта кні́га Ку́р-а́н, лі́тэрамі́ ара́бскімі, да́на Му́хамеду пра́року на́шаму“¹⁾.

Гэты артыкул мае мэтай зьвярнуць увагу нашых краязнаўчых арганізацый на зьбіраньне рукапісаў, пісаных пабеларуску арабскімі літарамі, на запісваньне тэкстаў з слоў саміх татар, а таксама на дасьледваньне ўзаемных культурна-бытавых уплываў беларусаў і татар.

Для асоб, якія гэтым зацікавяцца, прыводжу бібліяграфію літаратуры па закранутым пытаньні.

Літаратура (аб арабскай транскрыпцыі).

1. А. Мухлінскі́й, Ізсьлё́дава́нне о прои́схожде́нии и состо́яніи́ Ли́товскихъ та́таръ. Спб. 1857, стр. 29, 66—68.
2. Е. Ка́рскі́й, Бѣлоруссы, т. I, Вільна, 1904, стр. 174—178.
3. І. Лу́цкеві́ч, Ай-Кі́таб-Кі́цёл. „Варта“, Менск, 1918, № 1.
4. І. Лу́цкеві́ч, Ай-Кі́таб. „Беларускае Жыцьцё“, 1920, № 6.
5. І. Лу́цкеві́ч, Ай-Кі́таб, Зборні́к „На́ша Ні́ва“, Вільна, 1920, стар. 28—32.
6. Е. Ка́рскі́й, Бѣлоруссы, т. III, в. 2, Петрогра́дъ, 1921, стр. 239-240.
7. Е. Ка́рскі́й, Белору́сская́ речъ ара́бским пи́сьмом, „Учен. За́писки Вы́сшей Шко́лы г. О́дессы“, О́десса, т. II, 1921 г.
8. М. Га́рэцкі́. Гі́сторы́я беларуска́е лі́таратуры, Выд. II, Вільна, 1921, стар. 40—42.
9. Е. Ка́рскі́, Белару́сская́ мо́ва ара́бскім пи́сьмом, „Вестник Нар. Комиссариата Просвещения“, Менск, 1922, № 1 (3).
10. М. Га́рэцкі́. Гі́сторы́я беларуска́е лі́таратуры, выд. III, Менск, 1924, стар. 101.
11. Я. Ста́нкеві́ч, Адрыва́к з Ай-Кі́табу, „Кры́віч“, Коўна, 1924, № 2 (8), стар. 46—52.
12. М. Та́уэра́ва і Я. Ста́нкеві́ч, Апа́вяданьне з Аль-Кі́табу, „Кры́віч“, Коўна, 1925, № 9 (1), стар. 69—80.
13. В. Ла́стоўскі́, Гі́сторы́я Белару́скай (кры́ўскай) кні́гі, Коўна, 1926 г., стар. 364—371.

¹⁾ У вадрыва́ках з кні́гі „Кі́таб“ па́ціскны́я лі́тары на́браны́ курсі́вам.

Бюлетэнь надвор'я ў Беларускай ССР за сьнежань 1925 г.

Вывучэньне сыноптычных карт ДГТ дае падставу для вываду наступных заключэньняў аб стане барычнага рэльефу і агульнага ходу і разьвіцьця дынамічных процэсаў атмасфэры ў Эўропе ў сьнежні 1925 г. Краіна высокага ціску пакрывала сабою Паўночнае Ледаватае мора на ўсход ад Грэнлянды, уздоўж паўночных берагоў Эўропы і значнай часткі Азіі. Найбольшае разьвіцьцё і найбольшую магутнасьць гэта арктычная (паўночная) краіна мела, відаць, месца каля ўсходніх берагоў Грэнлянды. Ядры высокага ціску, якія ў гэтым месцы аддзяліліся, ішлі ў большасьці спачатку праз Ірляндыю на поўдзень, часткова захопліваючы заходнія берагі Эўрапейскага контынэнту, а затым, праз паўднёва-заходнюю ўскраіну Эўропы заломіста паварачвалі на ўсход і ішлі ўздоўж Міжземнага мора, абумоўліваючы гэтым самым павышаны ціск у крайняй частцы Эўрапейскага контынэнту. Краіна высокага ціску пакрывала сабою таксама і паўночна-ўсходнюю частку Азіі.

Астатняя частка Эўропы (увесь амаль контынэнт, а асабліва яго паўночна-заходняя частка) і прылеглая да яе частка Азіі—ляжалі ў краіне зьніжанага ціску. Значыць, уся Эўрапейская і Заходняя Азіяцкая частка СССР уяўляла сабою вялізнае поле, куды свабодна маглі трапляць і разьвівацца з паўночнай часткі Атлянтычнага акіяну мінімумы. Пры гэтым, пасоўваючыся адсюль у ўсходнім кірунку, яны, дзякуючы паўночнай краіне высокага ціску, значна зьніжаліся, больш выбіраючы паўднёвыя шляхі.

Паказаныя агульныя падставы барычнага рэльефу ў Эўропе абумоўлівалі сабою тое, што цыклёны, якія ішлі тут у сьнежні, захоплівалі БССР, галоўным чынам, паўднёвай сваёй палавінаю, а антыцыклёны—паўночнай. Натуральна, што гэтыя цыклёны і антыцыклёны выклікалі на тэрыторыі БССР панаваньне паўднёва-заходніх (цёплых) вятроў, вялікую хмарнасьць, вялікі лік дэён з ападкамі і выпаданьне іх у колькасьці большай за норму.

На працягу першых 3-х дэён месяца стан надвор'я ў БССР азначаўся невялікім цыклёнам, які праходзіў з цэнтральнай Эўропы і, ідучы на ўсход, захапіў сваёй паўднёвай палавінай БССР і вызваў

зьмену вятроў у такой паслядоўнасці: SE, S, SW, W і NW. Зьяўленне халодных NW вятроў тлумачыцца, паміж іншым, і тым, што сьледам за цыклёнам ад берагоў Ангельшчыны пасоўваўся магутны антыцыклён канцавоснага паходжаньня. Усё гэтае разам узятая і тлумачыць, што сярэдняя ночадзенная тэмпература паветра, падняўшыся 2-га ў паўночных акругах да мінус 6-7°, а ў паўднёвых—да мінус 4-5°, пасля так хутка і рэзка зьнізілася (3-4-га) да мінус 12-15°. Уначы з 4-га на 5-ае тэмпература паветра месцамі занадта падала: да —22,4° у Стукачове, да —22,7° у Горках, да —20,6° у Менску і да —24,1° у Турскім дасьледчым полі. На працягу ўсяго гэтага часу неба амаль усьцяж было пакрыта воблакамі, ападкаў, у стане сьнегу, выпадалі штодзённа ў невялікай колькасьці; таўшчыня сьнегавага насцьцілу за гэты час узрасла ня больш, як на 3-4 см.

З 4-га і да 9-га БССР знаходзілася ў сфэры ўплыву магутнага антыцыклёну, які захапіў яе сваёю паўночнай часткаю і выклікаў з 5-га чысла пераважаньне цёплых вятроў паўднёвай палавіны кругавіду. 7-8-га сярэдняя ночадзенная тэмпература паветра амаль усюды ў БССР паднялася да 0°. У дзень тэмпература паветра ў гэтыя дні даходзіла ў некаторых месцах да +1,0° (Стукачава), а ўначы нідзе ня зьніжалася за —5°. Стаяла, такім чынам, мяккае і пахмурнае надвор'е. Сьнег выпадаў у паўночнай і сярэдняй частках рэспублікі 5-7-га, а ў паўднёва-заходніх акругах 4-5-га, але ня даў прыметнага павялічэньня насцьцілу.

З 9-га чысла пачаўся новы процэс зьмены надвор'я БССР., абумоўлены ўплывам паўднёвай палавіны магутнага цыклёну ісьляндзкага паходжаньня. Выкліканыя ім (9-10-га) SE вятры ў сваю чаргу выклікалі зьніжэньне тэмпературы паветра. Сярэдняя ночадзенная тэмпература зьнізілася 11-га да мінус 8-9°. Уначы на 12-ае мароз даходзіў да —11,0° (Новае Каралёва). Далейшае пасоўваньне цыклёну ў усходнім кірунку выклікала (12-14-га) зьмену SE вятроў на SW і павышэньне сярэдняй ночадзеннай тэмпературы, якая 13-га павысілася да —1,0°. У дзень 12-13-га ўсюды наглядалася адліга, а ўначы значныя маразы да —10°. З 15-га чысла пачаўся процэс паступовага распаданьня цыклёну. Абмяжованы з усіх бакоў краінамі высокага ціску ён пачаў падзяляцца на часткі і, такім чынам, паступова зьнікаць. Дзякуючы ўплыву ўтвораных пры яго распаданьні па собных невялікіх ядраў з нізкім ціскам, на тэрыторыі Беларусі наступіў пэрыод дужа зьменнага і рознастайнага ў розных частках надвор'я. Так 16-17-га сярэдняя ночадзенная тэмпература паветра ўсюды зьнізілася да —10-13°. Некалькі павысіўшыся пасля гэтага яна мясцамі стала і далей павышацца, а мясцамі (у паўночных акругах) і надта зьніжацца, так што 20-га сярэдняя ночадзенная тэмпература па БССР хісталася ад —6° да —15°. Сьнег за паказаны працяг часу выпадаў па ўсёй рэспубліцы даволі часта, аднак, за ўсё 10 дзён ён ня даў значнага павялічэньня таўшчыні насцьцілу, якая ўзрасла ў сярэднім толькі да 8-10 см.

З 21-га і да 29-ае фактарам, азначыўшым ход надвор'я ў БССР, зьявіўся новы цыклён, які зарадзіўся ў паўночнай частцы Атлянтыкі і павольна пасоўваўся ўва ўсходнім кірунку. Беларусь ён захапіў сваёю паўднёвай палавінай. Вятры тут панавалі спачатку SE, а потым SW. Сярэдняя ночадзенная тэмпература паветра спачатку, з 21-га, непарарывна нарастала, павысіўшыся 23-24-га ў паўночных акругах да 0°, а ў паўднёвых—нават да +2, але пасля яна стала паступова зьніжацца, і 27-28-га зьнізілася да —5-6°. Увесь гэты час стаяла параўнаўча роўнае

Метеорологічна характеристика БССР за Сьнежань 1925 г. паводле сярэдніх за декады і за месяц.

Назвы станцый	Акруга	Ціск атмас- феры ў мм. за месяц	Тэмпература паветра °С.					Ахлісьненне ад нормы	Сума ападкаў у мм.					Ахлісьненне ападкаў у % ад нормы	Лік дзён за месяц					Хмарнасць за месяц	Пераважны кірун. ветру за месяц
			1-я декада	2-я декада	3-я декада	За месяц	Ахлісьненне ад нормы		1-я декада	2-я декада	3-я декада	За месяц	3 ападкаў		Са сьнегам	3 марозамі	3 мясяці	Без адліду			
Стукачоў . . .	Полацкая	—	-5,6	-7,5	-2,5	-5,1	+0,2	4,0	3,5	19,0	25,5	-30	18	16	30	10	20	9,1	SW, SE		
Нов. Каралёва . .	Віцебская	755,3	-6,8	-7,4	-3,2	-5,7	+0,7	10,5	9,0	48,1	67,6	+57	23	21	30	5	25	9,8	SW, W		
Луксінполь . . .	"	—	—	—	—	—	—	3,7	7,5	24,6	35,8	-15	23	20	—	10	—	—	—		
Фатыйн . . .	Барысўск.	—	—	—	—	—	—	5,2	8,0	18,8	32,0	-24	22	19	—	7	—	—	—		
Княжае . . .	Смаленская	—	—	—	—	—	—	6,0	6,0	20,6	35,6	+5	26	23	—	—	—	—	—		
Горкі . . .	Аршанская	756,1	-7,0	-7,0	-2,6	-5,4	+0,9	11,1	12,1	24,4	45,6	-47	25	22	30	7	22	8,8	SSW, WSW		
Менск . . .	Менская	757,3	-5,9	-6,1	-1,4	-4,5	+0,4	2,4	15,2	40,0	57,6	-40	24	22	29	11	19	9,1	W, SW		
Кукушэвічы . . .	"	—	—	—	—	—	—	4,0	23,0	45,1	72,1	+72	24	21	—	—	—	—	—		
Мар'іна Горка . .	"	756,2	-5,9	-5,8	-0,7	-4,1	+0,6	2,8	13,4	32,6	48,8	+35	24	21	29	12	20	9,2	SW, SSE		
Магілёў . . .	Магілёўск.	757,6	-6,2	-6,8	-2,1	-5,0	-0,6	6,6	6,6	4,4	21,7	-32	18	16	30	—	23	9,0	SSW, WSW		
Жорніўка . . .	Вабруцкая	—	-5,9	-5,9	-0,6	-4,0	+0,8	1,0	8,7	24,6	34,3	-14	24	21	26	2	—	9,3	SW, SE		
Турск . . .	"	—	-6,9	-5,9	-1,1	-4,5	+0,8	3,1	2,9	19,6	25,6	-27	13	13	20	—	21	9,3	SW, W		
Сатонае . . .	"	—	—	—	—	—	—	7,4	10,0	30,2	47,6	+44	24	20	—	—	—	—	—		
Сьвіслач . . .	"	—	—	—	—	—	—	1,6	7,3	19,9	28,8	-28	20	15	—	—	—	—	—		
Андраеўка . . .	"	—	—	—	—	—	—	8,0	4,8	31,0	43,8	+28	17	11	—	—	—	—	—		
Капацэвічы . . .	"	—	—	—	—	—	—	1,9	4,1	27,2	33,3	-2	16	14	—	2	—	—	—		
Х. Морын . . .	Слуцкая	—	—	—	—	—	—	0,6	10,5	28,1	39,2	+15	16	13	—	3	—	—	—		
Ямск . . .	"	—	—	—	—	—	—	1,2	6,8	25,1	33,1	-5	19	14	—	—	—	—	—		
Морач . . .	"	—	—	—	—	—	—	3,0	5,0	28,3	36,3	+7	23	18	—	—	—	—	—		
Новадворцы . . .	"	—	—	—	—	—	—	0,2	6,8	22,4	29,1	-12	20	14	—	—	—	—	—		
Старобін . . .	"	—	—	—	—	—	—	2,1	8,8	27,2	38,1	+12	27	18	—	—	—	—	—		
Вархушын . . .	"	—	—	—	—	—	—	1,6	7,9	35,4	44,9	-32	13	8	—	—	—	—	—		
Мазыр . . .	Мазырская	—	—	—	—	—	—	4,8	15,4	29,0	47,2	+25	15	11	—	—	—	—	—		
Лучыцы . . .	"	—	—	—	—	—	—	6,6	8,6	35,6	50,8	+75	22	17	—	—	—	—	—		
Баравая-печ . . .	"	—	—	—	—	—	—	5,0	9,8	36,4	51,2	+70	17	12	—	—	—	—	—		
Майсєвічы . . .	"	—	—	—	—	—	—	7,3	10,5	41,7	59,5	+98	25	20	—	—	—	—	—		
Сярэднія па БССР	—	756,5	-6,3	-6,6	-1,8	-4,8	+0,6	4,3	8,9	29,1	42,3	+18,2	21	17	29	7	21	9,2	SW		

і мяккае надвор'е. Уначы тэмпература зьніжалася да $-5-7^{\circ}$, і толькі ў Жорнаўскім лясніцтве на 29-ае яна ўпала да $-11,4^{\circ}$. Сьнег выпадаў часта. Таўшчыня сьнегавага насьцілу ў сярэднім у БССР у канцы гэтага перыяду дасягнула 20 см. (хістаючыся ад 10 да 45 см.). 23 і 24-га ападкі выпадалі ў стане дажджу і сьнегу.

З 27-га ўпаўднёвых, а з 28-га—у вастатніх акругах пачаўся рэдкі і дужа бурны процэс пацяпленьня. 31-га сярэдняя ночадзенная тэмпература паветра ўсюды павысілася да $+5^{\circ}$. Ноч на 1-ае студзеня таксама не дала прымаразкаў. Ападкі 30-31-га выпадалі выключна ў стане дажджу. Вынікам гэтага зьявілася тое, што сьнегавы насьціл усюды хутка амаль зусім зьнік. Некаторыя невялікія рэчкі і каналы паўзьнімаліся, а на астатніх лёд зьверху пакрыўся вадой.

Зусім ясных дзён за месяц ня было ніводнага. Увесь час стаяла пахмурнае надвор'е. Неба за рэдкім выключэньнем, было зацягнута сучэльнаю пялёнкаю шэрых воблакаў. Пераважалі паўднёва-заходнія воблакі, радзей наглядаліся паўднёва-заходнія. Тэмпература паветра на працягу месяца хісталася даволі моцна.

Крайнія граніцы гэтых хістаньняў у БССР такія:

1 дэкада 10 (дзён)	ад $+1,3^{\circ}$	да $-24,1^{\circ}$
2 "	" $+0,6^{\circ}$	" $-22,5^{\circ}$
3 "	" $+7,5^{\circ}$	" $-26,6^{\circ}$
За месяц	" $+7,5^{\circ}$	" $-26,6^{\circ}$

Дзён з маразамі за месяц было каля 30, а без адлігі каля 20.

Значныя хістаньні былі і ў ходзе сярэдняй начаценнай тэмпературы паветра, а іменна:

У 1 дэкаду	ад $+0,3^{\circ}$	да $-15,3^{\circ}$
" 2 "	" $-0,1^{\circ}$	" $-14,8^{\circ}$
" 3 "	" $+6,0^{\circ}$	" $-10,6^{\circ}$
За месяц	" $+6,0^{\circ}$	" $-15,3^{\circ}$ 1)

Сьнег, як паказана вышэй, выпадаў хоць і часта, але не асабліва інтэнсыўна і з перапынкамі, а таму і закрываў зямлю пластам невялікай таўшчыні. Рэдка дзе, на роўных і ўкрытых ад сільных вятроў мясцох (дзе яго не адувала ветрам і не навявала гурбамі) таўшчыня яго дасягнула 40 і больш сантымэтраў. Мяцеліцы наглядаліся ўсюды і выклікалі ўтварэньне гурбаў і наагул няроўнае заляганьне сьнегавога насьцілу, які, аднак, як паказана вышэй, да 1-га студзеня амаль зусім зьнік.

1) Сярэдняя тэмпература паветра за месяц перасягнула нормальную (сярэдняя за многа гадоў), для сьнежня ў БССР на $+0,6^{\circ}$.

Матар'ялы з месц.

А. Ф. Квяткоўскі.

Фатынская гаспадарка і яе значэнне.

(Лепельскі раён).

Выдатным, вельмі цікавым і навучальным кутком у Лепельшчыне і бадай ува ўсім нашым краі трэба прызнаць фальварак Фатынь, які ляжыць на паштовым тракце „Старае Сяло Лепля“ ў 30 в. ад гораду. Фатынь уваходзіў калісь у лік зямельных угодзьдзяў езуітаў, а затым пры „сэквістры“ іх маёнткаў, гэты фальварак дастаўся сярод іншых маёнткаў, аднаму расійскаму чыноўніку Мэрлінгу, які ніколі ў ім не знаходзіўся, а жыў увесь час у горадзе.

Гаспадар Фатыні.
Язэп Кандратавіч Мароз.

У 1888 годзе Язэп Мароз, сын садоўніка, які працаваў у ўласніка гэтага фальварку шмат гадоў, адкупіў фальварак Фатынь у чыноўніка Мэрлінга. Язэп Мароз, разьбіў гаспадарку на тры часткі: а) садоўніцтва, б) агародніцтва і в) пчалярства. Да кожнай з гэтых частак ён прымацаваў аднаго з сваіх сыноў, паказваючы ім, як і што рабіць. Дзеці з вялікай ахвотаў сталі ўва ўсім дапамагаць бацьку, кожны ў сваёй справе. У 1890 г. коняй было сталых—8, кароў—15 і маладняк, але праца звычайна ішла, як і раней, па сыстэме трохпольнага севазвароту.

Толькі з 1900 году Язэп Мароз зусім узмацніўся, меў ужо каля 40 штук кароў і каля 12 сталых коняў. З таго году ён пачаў зьмяняць

севазварот, але ня так хутка. Перш-на-перш пачаў сеяць канюшыну, віку і інш. Потым пачаў весці гаспадарку, выключна паводле кніг, якія выпісваў ад профэсароў і інш. культурна-гаспадарчых устаноў.

Садоўніцтва.

З 1900 да 1903 г. Язэп Мароз і яго сыны пасадзілі з уласнага гадавальніка каля 8 дзесяцін саду. Пладовых, ужо плоданосных, але яшчэ маладых дрэў ёсць больш 3000 штук. Груш і яблыкаў налічваецца

болей як сто гатункаў. Летаšní год гаспадары набралі дужа цікавую каллекцыю з яблыкаў, у якую увашло больш чым 110 розных гатункаў. Вішняў ёсьць гатункаў 10, гэтуплькі-ж гатункаў і сьліў. Малін і траскавак да 20 гатункаў. Ёсьць таксама шмат гатункаў агрэсту і смародзіны.

Гадавальнік разьведзены на 4000 штук. Ён здавальняе ня толькі патрэбы гаспадароў, але службыць, галоўным чынам, мэтай збыту. У ім разводзяцца толькі тыя гатункі пладовых дрэў, якія па дасьведчаньні гаспадароў лепш прыгодныя для нашае старонкі.

Паводле ўласнага дасьледваньня Язэп Мароз зацьвярджае, што некаторыя кволыя гатункі яблыкаў, як напрыклад, ранэткі: „Абердзіна“, „Залаты-Пісгуда“ і „Дансберга“, дужа добра жывуць і могуць жыць у нашай старонцы. Наадварот, іншыя гатункі, якія могуць расьці ў нас, як тутэйшыя, растуць кепска, напрыклад, „Кальвіль“ чырвоны зімні; плады яго не дасьпяваюць і дужа кепска растуць. Гэты „Кальвіль“ Язэп Мароз зьмяняў на такі, які дае добры плод і добра сьпее, яго называюць „Кальвіль дымчаты“ і іншымі гатункамі, „Арабкай“ (яблыкi апошняй ня трэба зьмешваць з цыганамі, бо па колеры яны дужа падобны).

Асабліва добрым яблыкам для гандлю зьяўляецца паласаты яблык пад назвай „Штрэйфлінг“, які расьце вялікім і моцным. У гаспадара Мароза было раз такое здарэньне: надышоў час рабіць прышчэпы і, ня знаўшы, што салодкі прышчэп папаўся сярод кіслых, гаспадар памылкова прышчапіў „антонаўку“. Вырасьлі яблыкi па колеры і форме падобныя да антонаўкі, а па смаку—салодкая бел. Гэтыя яблыкi Мароз вазіў аж у Маскву, дзе далі назву новаму гатунку.

У 1925 годзе гаспадар Фатыні зрабіў досьць цікавы досьлед з вішнямі. Ён узяў самую буйную Ўладзімерскую вішню з свайго ўласнага саду і заважыў, аказалася, што на 1 фунт ідзе толькі 64 штукi, тады, як у кнізе пішуць, што болей.

Апроч пладовых дрэў, у гадавальніках Мароз гадуе таксама дэкарацыйныя таполі 4-х гатункаў, дуб. Дзеля практыкі культывуецца чорная рабіна, калуская і плачучая. Не запомніў і лазу кашолачную. У вадно лета гэта лаза вырастае больш як на пяць аршыны.

Для акалічнага сялянства фатыньская гаспадарка зьяўляецца як-бы ўзорнай. Штодзенная праца ў садзе зацікавіла ўсё сялянства; яны прыходзілі да Мароза і ён даваў ім тую ці іншую парадку, як і што рабіць.

Шмат хто з сялян Віцебскай акругі мае цяпер садок з Фатыньскага гадавальніка і шчыра дзякуе Язэпу Марозу за ўсё яго дасягненьні і навуковыя бакі ў працы гаспадаркі.

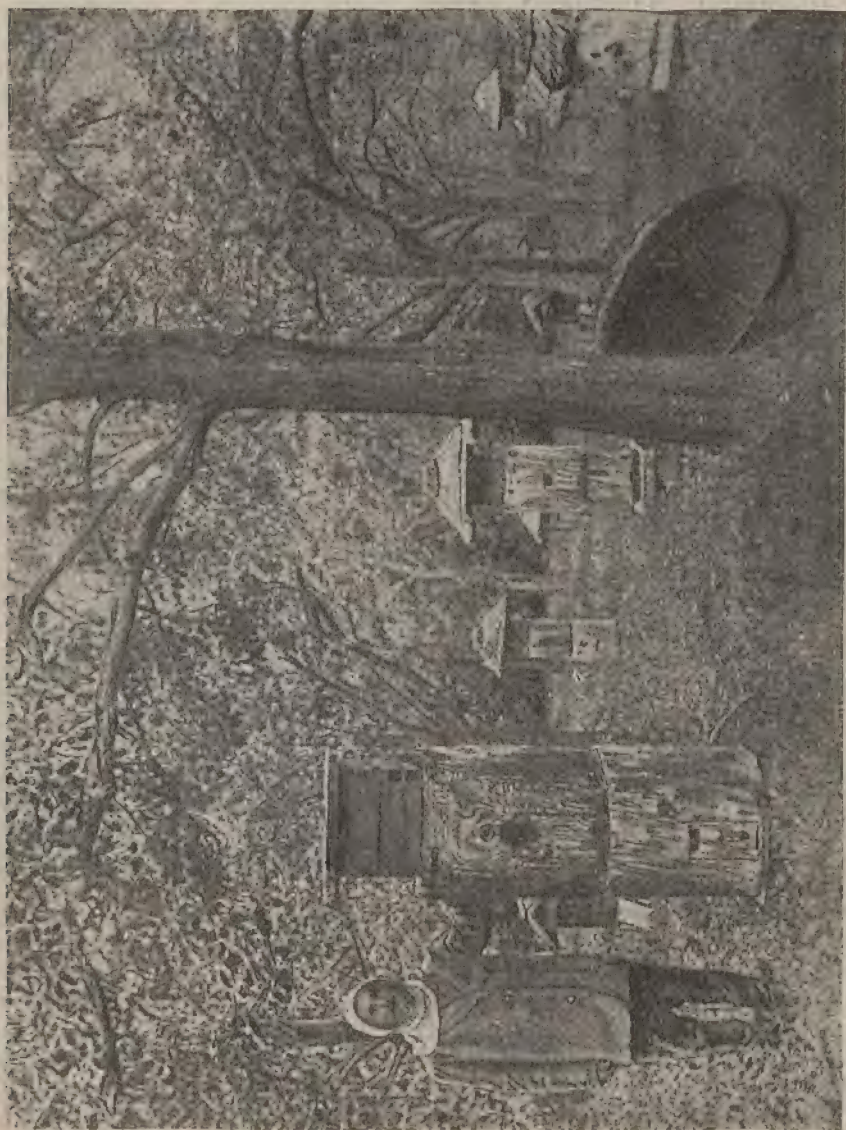
Гародніцтва.

Вялікую ўвагу зьвяртаў Мароз таксама і на разьвядзеньне лепшых гатункаў гародніны. Самым галоўнейшым продуктам гародніны ў яго зьяўлялася капуста, якой ён меў звыш 15 гатункаў. Капуснай расадай гаспадар здавальняў усю акаліцу. Да яго прыяжджалі сяляне за 30 в. купіць добрага гатунку расадау капусты, з якой вырасталі дужа вялікія качаны. Былі і ёсьць цяпер парнікі, у якіх сьпеюць дыні, гарбузы і памідоры. На кучах дзернавіка ў перагноi ляжыць вялізная „тыква“. У цяпліцах, галоўным чынам, было і ёсьць цяпер вялікія пальмы і мірты. Ёсьць у цяпліцах шмат гатункаў розных кветак, але гандлю на іх бадай няма. Самая цяпліца перараблялася некалькі разоў паводле ўласнага пляну гаспадара. Увесь матар'ял здабывалі самі і ўсю буды-

ніну рабілі ўласнымі рукамі. Каля самага дому ўлетку разьбілі дужа прыгожы кветнік, у якім пасаджаны шмат розных пахучых кветак, як, папрыклад, хрызантэмы, белыя лілеі і ружы. Апошніх да 20 гатункаў. Каля хаты разводзіцца і вінаград. Яго ня вельмі многа, але ў цёплае лета ён добра сыпее і дае смачныя сьпелыя ягады. Зімой карані вінаграда закопаны ў гной, каб не памерзьлі.

Пчалярства.

Пасеку разьвёў Мароз дужа даўно, але даўнейшая пасека была звычайнай, ня была так добра пастаўлена, як цяпер.

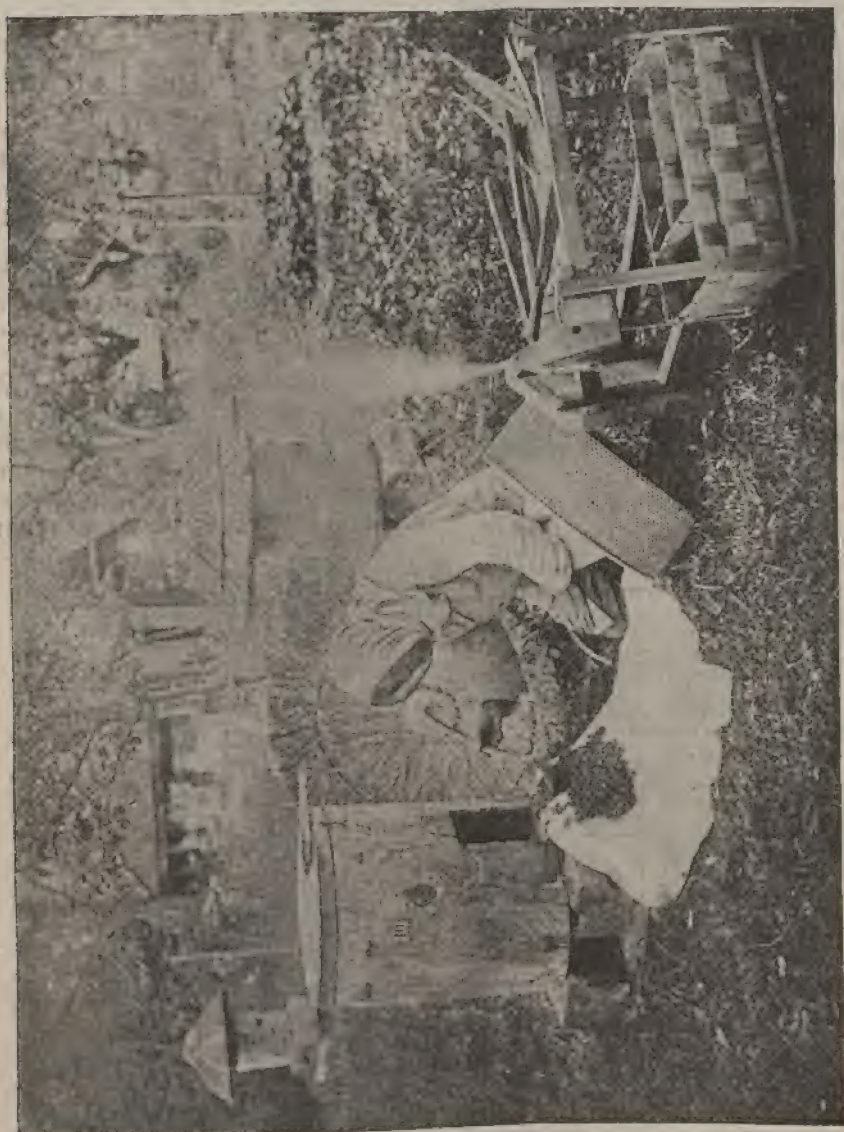

Хутар Фатынь.
Агульны выгляд пасекі.

У пасецы налічваецца вульляў больш за 40 і ўсе яны вышэйшай конструкцыі, пад назвай, „Маларасійская дуплянка“ профэсара Куланды,

якая ў добрыя гады дае больш прыбытку ад рамачных. Дзеля дасканалага падліку ў пасецы ёсць контрольны вулей, які стаіць на вазе, зьмену якога можна бачыць кожны дзень.

1925 год быў для пасекі дужа кепскі, холад і дажджы не далі магчымасьці нчолам назьбіраць столькі мёду, каб яны бяз клопату

Хутарь Фатыль.
Пасадка рою.

маглі пражыць да вясны. На ўсю пасеку пашло мёду каля 6 пудоў, які быў у запасе з старых, даўнейшых гадоў. Лічу патрэбным падкрэсьліць усе тыя прылады, якія ёсць у пасецы. Сярод пасекі пабудавана хатка, у якой знаходзяцца ўсе прылады: (там можна знайсці ўсё, што патрэбна кожнаму пчалю). З прылад найбольш выдатныя вось

Хутар Фатынь.
Контрольны вулей.

якія: медагонка, раяўні (дужа лёгкія, зробленыя з кашолачнай лазы), дымкі (куравешкі), маталенікі розных гатункаў, рамы з вузай і шмат інш.

Усе прылады зрабіў сярэдні сын Мароза, які мае вялікую ахвоту да пасек.

Гаспадарчае становішча фальварку „Фатынь“.

Добра пастаўлена і гаспадарка. Як мы казалі раней, гаспадар фальварка „Фатынь“ больш аддаваў часу на садоўніцтва, гародніцтва і пчялярства, але і гаспадарку не закідаў. Мароз з 1900 году пачаў добра паляпшаць сваю гаспадарку ў справе зьмены севазвароту.

Да апошняга часу ён карыстаўся 5-ціпольным севазваротам, а ўжо ў 1925 годзе ён перашоў на 9-ціпольны севазварот. Цікава глянуць на разьбіты правільна плян палёў. Плян разьмеркаваньня такі:

Табліца дзевяціпольнага севазвароту.

Плян Гады	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
1926	Пар гной	Жыта з ка- нюш.	Каю- шына I	Каю- шына II	Лён Авёс	Зел. пар. гной	Жыта	Буль- ба	Авёс
1927	Жыта каню- шына								
1928	Каю- шына I								
1929	Каю- шына II								
1930	Лён Авёс								
1931	Лён пар гной								
1932	Жыта								
1933	Буль- ба								
1934	Авёс								

З прылад да апрацоўкі зямлі гаспадар Мароз мае наступныя: дзіскавых барон—2, спрунж.—2, плугоў-сакоўскіх—2, плугоў простых парачных—6, барон драўляных—4 пары і інш.

Шмат прылад згарэла ў т. Мароза ў 1923 г., і з таго часу ён нічога ня купляў. Апроч усяго, Мароз мае колекцыю чучал розных зьвяроў і птушак, якія толькі ёсьць у Віцебшчыне, ёсьць чучала нават маладога лася, якога забіў у Валавай гары, Барыс. акругі.

Апроч усяго вышэйпамянёнага, у фальварку Фатынь ёсьць уласныя майстэрні: а) сталярня, кузня, сьлясарня і пераплётная, у якіх працуюць сыны гаспадара Мароза, яны навучыліся самі майстраваць на ўсе рукі.

Не забыўся т. Мароз для назіраньня за атмасфэрнымі асадкамі, адчыніць мэтэаролёгічную станцыю, якая існуе ўжо больш як 20 год.

Колькасьць душ у фальварку Фатынь сваіх—24, яны разьмяркованы так: дарослых мужч.—7, жанч.—7 і дзяцей—10.

Нанятых усяго трое. Тав. Мароз паказаў усім сялянам, як трэба вясьці гаспадарку, карыстаючыся навукай. Тав. Мароз карыстаецца вялікай пашанай з боку сялян, якім ён дае парады і дапамагае ў іхняй гаспадарцы.

Д. Васілеўскі.

З матар'ялаў да архэолёгічнай карты Аршанскае акругі.

У пачатку 1925 г. Аршанскае Акруговае Таварыства Краязнаўства пачало рэгістрацыю ўсіх помнікаў старажытнасьці, мастацтва, якія захаваліся на абшарах акругі. Ва ўсе раённыя таварыствы былі разасланы анкеты Інбелкульту па вучоту помнікаў старажытнасьці. Частка запоўненых анкет была накіравана ў Інбелкульт, большасьць страцілася, а дзесяць анкет было зьвернута Акруговаму таварыству і распрацавана гісторыка-этнографічнай сэкцыяй. Акруговае таварыства пачало складаць архэолёгічную карту Аршаншчыны, але гэтая карта пакуль што ня прўная. Зараз Прэзыдыум Акруговага Акравыканкому, на падставе дэкрэту Саўнаркому і інструкцыі Наркамасьветы БССР, загадаў усім райвыканкомам зарэгістраваць і пачаць ахову ўсіх помнікаў старажытнасьці, быту і мастацтва ў раёнах. Гэтая кампанія дасьць пэўны малюнак старажытных багацьцяў на Аршанчыне. Пакуль-жа зарэгістраваны наступныя помнікі старажытнасьці:

1. *Аршанскі раён*: Каля вёскі Чаркасова, Межаўскага сельсавету, у лесе быўшага маёнтку пана *Кіркiлёўскага*, на абшары 8 дзесяцін ёсьць шмат курганоў, якія народ лічыць „швэдзкімі магілкамі“. Весткі аб гэтых курганах ёсьць у старасьвецкіх актах, надрукаваных у 25 томе „Історико-юридических материалов“, выдадзеных „Витебск. Губернским Архивом“. Акты гэтыя адносяцца да XVII стагоддзя. Зараз Акруговае таварыства арганізавала на гэтай плошчы гістарычны заказнік.

На беразе рэчкі Андройкі, паміж рэчкай і вёскай Горняя-Веравойша ёсьць замчышча „Гарадок“. Замчышча мае форму сечанай піраміды сажанёў 40 ушыркі і 35 увышкі, таўшчыня верхняга слою попелу шэсьць-восемь вяршкоў. З паўднёвага боку відаць вал, уезд на пляц, пляц мае 50—60 квадратных сажняў. Курган нікім не раскопваўся, але яго аглядалі некаторыя дасьледчыкі. Паданьні аб гэтым кургане сярод сялянства розныя: адны кажуць, што тут стаяла праваслаўная царква, другія апавядаюць, што гэты курган служыў батарэяй для палякаў і французаў. Ёсьць паданьні, што ў гэтым кургане калісьці былі пячэры, але цяпер іх няма. З заходняга боку саўхозу Забалацьце, ўверх па рэчцы Андройцы, былі два курганы: адзін на левым, другі на правым беразе рэчкі. Адзін з іх раскапалі гадоў 25 таму назад. Былі знойдзены

зброя, косьці, якія кудысь адаслалі. Абодвы курганы маюць выгляд сечанага стажка. З заходняга боку вёскі Пагост захаваўся сьляды будынкаў старадаўняй культурнай гаспадаркі ксяндзоў-езуітаў XVII—XVIII ст. У народзе ёсьць паданьні, што ў скляпы езуіты саджалі бунтаўшчыкоў сялян, а ў падзямельлях хаваліся паўстанцы 1863 г. Касьцёл і капліца ў Пагосьце існавалі да 1863 г. Цяпер, апроч скляпоў і падзямельляў, відаць капаньня, але заросшыя аірам і чаротам, стаўкі, вялікія саджалкі, руіны муроў. Тут-жа на палёх сустракаюцца курганы.

Каля вёскі Выдраца, Высоцкага сельсавету, на бальшаку ў 70 сажнях ад вёскі Рагазіна ёсьць гарадзішча пад назвай „Гарадзец“, якое мае выгляд магілы: плошча гарадца да $\frac{1}{4}$ дзесяціны, вышыня больш 3-х сажняў, бер'гі надта круглыя. Верхні слой попелу $1\frac{1}{2}$ аршына. Вясной, у часы паводак, вада вымывае косьці людзей і пліткі з лацінскімі надпісамі. Сярод сялянства аб гэтых курганах кажуць, што тут стаяла царква, якая правалілася ў зямлю. Уздоўж шляху Ворша-Бабінавічы, каля азёра Арахі, Перавалочні, ёсьць шмат курганоў, абведзеных равамі. Курганы цягнуцца градой вёрст на 10. Вышыня курганоў $1\frac{1}{2}$ сажня, а шырыня ад 3 да 5 сажняў. Нагляду над імі няма, жыхары знаходзілі там зброю і медныя грошы. Шмат курганоў знаходзіцца ў акаліцах Воршы, каля вёсак Гародня, Антавіль, пры заводзе Чырвоны Кастрычнік, каля вёскі Кабылякі і пры ўтоцы рэчкі Крапівінкі ў Дняпро.

Каля вёскі Забалацьця і Васькаўшчыны, у сучасным Аршанскім раёне, засталіся сьляды старадаўняга шляху з Воршы на Смальяны і Сянно. Каля Васькаўшчыны, гэты шлях далёка адхадзіў на поўнач ад сучаснага бальшака таму, што тут раней былі непраходныя балоты, якія цяпер высахлі і зрабіліся добрай сенажацьцю, але каляіны шляху і канавы добра відаць. Каля вёскі Арахі, Брухава і Высокае відаць стары Кацярынінскі бальшак з Ленінграду ў Крым па правым беразе Дняпра. На гэтым бальшаку ёсьць старыя Кацярынінскія слупы вышыняй да 2-х сажняў, такія слупы ўцалелі дагэтуль і каля м-ка Талачына, Талачынскага раёну. Яны ляжаць адзін ад аднаго на 750 сажняў.

У сяле Юрцава, Аршанскага раёну, ёсьць старая царква вельмі цікавая ўнутры сваім убранствам, а ў маёнтку Юрцава стаіць незакончаны пабудовай палац графіні *Грабоўскай*. Палац пачалі будаваць з 40-х гадоў мінулага веку, але ён застаўся незакончаным да 1863 г. калі маёнтак, здаецца, быў skonфіскаваны. Палац вельмі цікавы сваёй архітэктурай, але, на жаль, без дагляду разабраны столь і падлога, развалілася страхы, толькі стаяць моцныя і вялізарныя сьцены.

На возеры Арахі ёсьць некалькі мясцін, якія завуцца „прыстанямі“: Юр'ева, Карпіцкая, Пляханаўская прыстань. На Юр'евай прыстані ляжыць камень з адбіткам падобным да ступні чалавека. Камень карыстаецца вялікай павагай у сялян і на Юр'я туды ходзяць на прошчу.

Талачынскі раён. Каля вёскі Гарадзішча, Талачынскага раёну, пры балотце Бук, з заходняга боку, ёсьць курган пад назвай Гарадзішча, ён мае выгляд сечанага кантаслупа, вышыняй да 5 мэтраў. У сяле Саколіне на беразе Ракі Ўсьвіж-Бук ёсьць замчышча. Вялікія замчышчы сустракаюцца ў Друцку і ніжэй па плыні ракі Друці. Каля Друцку шмат курганоў, якія раскіданы па абодвух берагах ракі Друці. Каля вёскі Драздова Талачынскага раёну ёсьць курганы, магільнікі часоў французскай вайны. Шэсьць курганоў маюць форму батарэй вышыняй больш 1 саж. Агульная плошча больш за 60 квадратных саж. У часы пахаты знаходзяць там астаткі ручной зброі.

Круглянскі раён. Курган пад назвай „Горад“ на беразе Друці, з усходняга боку м-ка Цяцерына. Курган мае плошчу каля 2-х дзесяцін і вышыню да 13 саж. Перагнойны слой больш аршына. На кургане ёсць 4-х кутныя насыпы і роў, які ўцалеў з паўднёвага боку. На кургане знаходзілі зброю, грошы і чалавечыя чарапы. За 2¹/₂ вярсты ад м-ка Цяцерына ёсць урочышча пад назвай „Курганьё“. Курганы цягнуцца ўздоўж ракі Друці. У вадным месцы 2 курганы, а ў другім—13. У часы вялікай Паўночнай вайны швэдзкае войска праходзіла праз Цяцерына. Цяпер яшчэ відаць старыя шлякі ў выглядзе насыпу, а ў некаторых мясцох засталіся і палі ў рэчцы Друці. Гадоў 25 таму назад адзін курган раскапалі, а другая група курганоў носіць сьляды месца старадаўняй бойкі. Ніякіх паданняў аб гэтых курганах у народзе не захавалася.

Горацкі раён. Курган „Гарадок“ ёсць каля вёскі Валынцава, за вярсту ад яе, на беразе невялікай рэчкі. Курган мае выгляд сечанага стажка, вышыня 3 саж., верхняя плошча 16 кв. саж. Верхні слой попелу таўшчынёй у 3-4 вяршкі. Ніякіх паданняў аб пахаджэньні гэтага кургана ў народзе не захавалася. Каля мястэчка Леніна, (б. Раманава) ёсць курган Гарадок. Плошча яго 1¹/₂ дзесяціны. Курган ляжыць на беразе рэчкі Людны. Вышыня яго прыблізна 5 саж. Ад м-ка Леніна курган ляжыць за 1 вярсту на захад. Такі-ж самы курган ёсць каля вёскі Стараселье. Ён мае выгляд магілкі з плошчай каля 9 кв. саж. За вёскай Лугіны, на паўночна-заходняй старане, улева ад дарогі на Красуліна, ёсць курган, які мае выгляд стажка ў папярэчніку каля 7 саж. Вакол пахатная зямля і недалёка ляжаць могілкі. Курган ніхто не раскопваў, але пры пахаце знаходзілі чалавечыя чарапы. Ёсць паданьні што перад пошасьцёю з кургана зьяжджаў нейкі коньнік на белым кані, ці зьбігаў з кургана на дарогу белы бык.

Коханаўскі раён. У м-ку Смальлянах захаваліся руіны замка. Частка сьцен абвалілася, уцалела толькі сьцяна вежы. У народзе ёсць паданьне, што з замка ёсць падземныя ходы ў царкву.

Дубровенскі раён. Каля вёскі Гараны-Мужычыя, над рэчкай Гаранкай, ёсць вялікі курган пад назвай „Замак“. Ён ляжыць за гародамі вёскі і далёка відаць. Частка кургана парасла лесам, а ў сярэдзіне на верхняй плошчы—глыбокал яма. Ёсць паданьне, нібы ў гэтым замку пахаваны нейкі князь. У м-ку Дуброўна ёсць вялізны курган пад назвай „Гарадок“. У ім знаходзяць косьці, старадаўнія грошы і бяруць гліну на цэглу. Каля вёскі „Новая Тухінь“ на лядах сустракаецца шмат курганоў, якія сяляне ўжо пачалі разворваць.

Дрыбінскі раён. Каля вёскі „Верба“, на беразе рэчкі ёсць вялікае Гарадзішча, плошчай больш за 5 дзесяцін. На ім раскідана цэгла, кафлі, і ляжаць два камяні з крыжамі і надпісамі. Каля вёскі Старая-Прыбужжа сустракаецца замчышча, якое добра ўцалела да нашых дзён.

Крыніцы. Каля вёскі Ганусін Бор, Аршанскага раёну, у мясцовасьці пад назвай „Крынічкі на Бароўцы“ знаходзіцца крыніца, вада з якой у народзе лічыцца лекавай. Такая-ж самая крыніца ёсць у шасьці вярстах па Дняпры ад м-ка Дуброўны, на правым беразе, у мясцовасьці Грутава і каля фольварка Бародзіны. Каля вёскі Парэчка Азярэцкага сельсавету. Талачынскага раёну на беразе рэчкі, ёсць крыніца, якую сяляне лічаць лекавай. На Юр'я тут адбываецца кірмаш і збіраецца шмат народу.

Каменьне і крыжы. У Коханаўскім раёне, каля вёскі Дзятлава ляжыць Рагволадаў камень, над ім пабудавана капліца. Камень з над

пісам паславянску, добра апісаны вядомым этнографам Раманавым. Аб гэтым камені ў народзе існуюць розныя паданні. Адны апавядаюць, што на гэтым месцы адбілася бітва паміж Рагвалодам і Друцкімі князямі. Друцкія князі былі разьбіты і ў памяць гэтага Рагвалод загадаў высеч на камені крыж з напісам. Другія кажуць, што Рагвалод, вяртаючыся з паходу, адпачываў на гэтым месцы з сваёй дружнай, і ўгледзеў тут свайго нябожчыка бацьку Барыса з братам Глебам, пасля чаго дружна Рагвалода пабудавала гэты помнік і з тых часоў камень завецца Барысаглебскім. Каля вёскі Галашоўка, Коханаўскага раёну, ёсьць курганы і каменныя крыжы каля іх на беразе возера. У Круглянскім раёне на беразе рэчкі Друці, каля м-ка Цяцерына, знаходзіцца камень, які мае форму крыжа. Каля вёскі Пневішча, Дрыбінскага раёну быў знойдзены камень з фінікійскім напісам. Ён быў апісаны князем Дундуковым-Карсаковым і доктарам Ванкелем. Каля вёскі Высокі Гарадзец, Талачынскага раёну, ляжыць Барысаў камень з крыжам і славянскім напісам. Гэты камень апісаны вядомым этнографам Раманавым.

У Багушэўскім раёне каля вёскі Тур'ева была знойдзена, у мінулым сталецьці каменная баба, якая цяпер стаіць у садзе маёнтку Смальяны, Коханаўскага раёну. Абшары Аршаншчыны вельмі багаты курганамі і іншымі помнікамі старажытнасці. Апроч Раманава, здаецца, ніхто з Расійскіх і польскіх вучоных не займаўся даследаваньнем гэтых помнікаў нашай мінуўшчыны. Распачатая Акруговым Таварыствам праца па іх вывучэньні дае надта цікавыя вынікі. Шмат знаходак ужо перавезена ў Аршанскі Акруговы Музей і Беларускі Дзяржаўны Музей.

Програмы і інструкцыі.

Да ўсяго грамадзянства БССР.

Аднэй з мэт, якую паставіла перад сабой Сэкцыя па вывучэнні рэволюцыйнага руху ў Беларусі, зьяўляецца складаньне гістарычна-біографічнага слоўніку рэволюцыйных барацьбітоў на Беларусі.

На працягу доўгага часу рабочыя і сяляне Беларусі вялі барацьбу за сваё вызваленне з-пад ярма капіталістых і памешчыкаў, пакуль у Кастрычнікавай рэволюцыі працоўныя перамаглі сваіх класавых ворагаў.

Царская ўлада бесчалавечна распраўлялася з рэволюцыянерамі Беларусі, пасылаючы іх на шыбініцы трымаючы па турмах, высылаючы іх з Беларускага краю ў далёкую Сібір і ўчыняючы над рэволюцыянерамі розныя рэпрэсіі на месцы. Імёны гэтых барацьбітоў не павінны быць забытымі.

Апроч гістарычнай вартасці біографічных даных аб барацьбітах рэволюцыянерах, іх жыцця і змаганьня, гэты матар'ял, будучы надрукаваным, паслужыць добрым прыкладам у выхаванні нашай моладзі. Зараз неабходна прыступіць да збору біографічных даных аб усіх барацьбітах, якія змагаліся з царызмам за соцыялістычны лад, не зважаючы на прыналежнасць іх да тэй ці да іншай соцыялістычнай партыі.

Гэтая пастаўленая Сэкцыяй мэта можа быць выканана толькі пры шырокай дапамозе ўсяго грамадзянства Беларусі.

Вось чаму Сэкцыя па вывучэнні рэволюцыйнага руху на Беларусі звяртаецца да ўсіх грамадзян Беларусі, якім вядома рэволюцыйная чыннасць таварышоў да Кастрычнікавай рэволюцыі, таксама звяртаецца і да саміх удзельнікаў рэволюцыйнай барацьбы прысылаць Сэкцыі ўсялякія матар'ялы з дадаткам фотографічных здымкаў рэволюцыйнай вартасці, галоўным чынам такія весткі: 1) Прозьвішча, імя і імя па бацьку. 2) Калі радзіўся, а калі памёр—дату сьмерці (дзень, месяц, год) і месца. 3) Дзе радзіўся, горад, мястэчка, вёска. 4) Соцыяльны стан бацькоў. 5) Адукацыя. 6) Чарговы пералік заняткаў. 7) Літаратурныя або іншыя творы і праца. 8) Па магчымасці дакладна яго рэволюцыйная і грамадзкая дзейнасць.

Ні памерам ні выкладам просьба не затрымвацца і надсылаць усё тое, што вядома, або засталася аб барацьбітах.

Усё гэта належыць пасылаць па адрасу:

**Менск, Рэволюцыйная, 21, Інстытут Беларускае Культуры.
Сэкцыя Рэвруху.**

Паштовыя пасылкі (да аднаго пуду вагою) і ўсялякага характару простыя паштовыя адпраўкі, так заадрасаваныя, згодна пастановы СНК СССР ад 2-IX—24 г. і 26-XII—22 г. і цыркуляра НКП і Т ад 16-IX—24 г. за № 34 868, прымаюцца паштовымі інстытуцыямі без паштовае аплаты.

Аб распаўсюджанні стронгі (форэлі) на Беларусі.

Сучаснае распаўсюджанне стронгі (форэлі) азёрнай і ручавой на Беларусі зусім невядома, а між тым гэты від рыбы вельмі цікавы як з практычнага так і тэарэтычнага боку. Азёрная форма форэлі (*Salmo trutta s morpha lacustris* Linnae), якая надта распаўсюджана ў Віцебскіх ледавіковых азёрах, павінна разглядацца як свайго роду рэлікт ледавіковага перыяду і распаўсюджанне яе заслугоўвае з гэтага пункту погляду вялікай увагі.

Ручавая форэль (*Salmo trutta s morpha fario* L), калі пападае ў умовы азёрнага жыцця, то перарабляецца ў азёрную форму і дасягае вагі да 20—25 фунтаў, у той час, калі ў ручаёх форэль звычайна важыць ад $\frac{1}{2}$ да 3-х фунтаў.

Распаўсюджанне ручавой форэлі ў нас ня вывучана і выяўленне сучаснага яе распаўсюджання дапаможа выявіць гісторыю фаўны нашага краю і яго гістарычны лёс.

Прыродазнаўчая сэкцыя Інбелкульту звяртаецца з просьбай да ўсіх настаўнікаў-прыроднікаў і наагул да аматараў прыроды, прысьці на дапамогу ў вывучэнні сучаснага распаўсюджання форэлі на Беларусі і запоўніць вось якую анкету:

1. Паказаць дакладна назву рэчкі, ручая, возера, у якіх у сучасны момант жыве форэль (месца павінна быць паказана так дакладна, каб яго лёгка можна было знайсці на карце, дзеля чаго павінна быць паказана назва вёскі, каля якой ловяць форэль).

2. Ці ёсць многа форэлі ў данай мясцовасці, ці яна тут трапляецца рэдка.

3. Існуе спецыяльная лоўля форэлі, ці яна пападаецца выпадкова з іншай рыбай.

4. Якімі спосабамі яе ловяць.

5. Указаць найбольшую колькасць форэлі, якая лавілася ў данай мясцовасці раней і цяпер.

6. Калі ловяць форэль—у восень, узімку, у час нерасту, ці толькі ўлетку.

7. Ці трэба гэту рыбу ў вашай мясцовасці ўзяць пад ахову і што, паводле вашай думкі, трэба для гэтага зрабіць.

Просьба запоўнення анкеты прыслаць на такі адрас: *Прыродазнаўчая Сэкцыя, Інстытут Беларускае Культуры, Менск, Рэвалюцыйная вул., д. № 21.*

(Перасылаецца бяз марак).

Х Р О Н І К А.

У ЦБК.

За апошні час, пачынаючы з сярэдзіны мая да першага ліпня, у Цэнтр. Бюро Кр. пры ІБК паступілі з месц: картак—слоў да слоўніку жывой беларускай мовы 9949; песень, казак, прыпевак, замоў, загадак прыказак і іншых фольклёрных матар'ялаў 4484 нумары; фэнолёгічных назіранняў 104, шмат апісанняў мясцовых помнікаў прыроды і старасветчыны, шэраг паведамленняў аб знойдзеных скарбах, значны лік каменных прылад, старых грошай, узораў народнага орнаменту, колекцый вусеняў, шмат запоўненых анкет па розных пытаннях краязнаўства і гэтак далей. Усе гэтыя матар'ялы перададзены ў адпаведныя секцыі ды камісіі Інбелкульту для навуковай апрацоўкі.

Краязнаўчая праца на курсах настаўнікаў беларускіх школ РСФСР.

Саветам Нацыянальных Меншасцей арганізаваны ў Менску курсы для настаўнікаў беларускіх школ РСФСР. На курсы пакуль што з'ехалася 35 настаўнікаў з Гомельшчыны і Смаленшчыны, асабліва з Рэчыцкага і Гомельскага паветаў.

На курсах, між іншым, чытаецца спецыяльны курс краязнаўства, на які адпушчана 20 гадзін. Апроч таго 20 гадзін прызначана на краязнаўчыя экскурсіі, якімі кіруюць спецыялісты па розных галінах краязнаўства. Экскурсіі маюць на мэце падрыхтоўку настаўнікаў да кіравання самастойнай краязнаўчай працай у школах. У бліжэйшыя часы намечаны экскурсіі з мэтай азнаям-

лення з спосабамі збірання расьлін, з метадамі вывучэння расьлінных згуртаванняў, далей на балотную станцыю, на станцыю па барацьбе са шкоднікамі і г. д.

Краязнаўчая праца ў Бабруйскай акрузе.

Да 1-га ліпня гэтага году ў краязнаўчай працы акругі дасягнута наступнае:

Кожны раён мае раённае т-ва. Большасць раённых т-ваў утварылі пры сельсаветах краязнаўчыя гурткі.

Раённыя краязнаўчыя канферэнцыі адбыліся ў Асіпавіцкім, Глускім, Сьвіслацкім, Б. Кашалеўскім, Гарадзецкім, 1-м і 2-ім Бабруйскім, і Парыцкім раёнах. У гэтых канферэнцыях прымалі ўдзел партыйныя, савецкія і профэсійнальныя арганізацыі, а таксама і сялянства.

Па ліку членаў і па шырокай краязнаўчай працы асабліва вызначаюцца ў акрузе гурткі пры Чырвона-Бярэскім Гаспадарчым тэхнікуме і Рагачэўскім пэдтэхнікуме.

Краязнаўчыя гурткі ёсць амаль пры ўсіх раённых сямігодках.

На летні сезон большасць раённых т-ваў разбілі краязнаўчую працу на некалькі галін, а тэрыторыю раёну на некалькі частак і далі заданьне працы кожнаму члену т-ва.

Да гэтага часу пры дапамозе краязнаўчых арганізацый удалося папоўніць музэй даволі каштоўнымі экспанатамі. Гэтае папаўненне настолькі значнае, што ўсе экспанаты не зьмяшчаюцца ў памяшканні му-

зею. Патрэбна вышукаць пад музейны будынак.

Краязнаўчыя арганізацыі сабралі па акрузе каля 5000 слоў жывой беларускай мовы і значны этнографічны матэрыял. Збор лексычнага матэрыялу, а таксама фольклёру, вядзення і запісу. Некаторыя раённыя т-вы склалі этнографічную і расьлінную карту свайго раёну. Робяцца досьледы і апісаньні гістарычных помнікаў акругі. Каштоўныя з навуковага боку будынкi ў згодзе з РВК краязнаўчыя т-вы ўзялі на вучот і ахову. Члены т-ваў зьбіраюць сьрод сялянства выпадкова знойдзеныя рэчы старасьветчыны. Дзе толькі ёсьць магчымасьць раённыя т-вы супольна з адпаведнымі ўстановамі праводзяць агрокультурную дасьледчую працу. Некаторыя раёны заснавалі краязнаўчыя музэі.

Трэба адзначыць, што краязнаўчая праца па акрузе становіцца больш сыстэматычна-арганізаванай.

На ліпень—кастрычнік г. г. Праўленьне Акруговага т-ва вызначыла вось які плян працы:

1. Правесьці раённыя канфэрэнцыі і агляд працы краязнаўчых арганізацыяў.

2. Увязаць працу раённых краязнаўчых арганізацыяў з усімі дасьледчымі ўстановамі раёну.

3. Зьвярнуць увагу на вывучэньне і дасьледваньне мэліарацыйнай справы ў акрузе.

4. Популярызаваць працу краязнаўчага т-ва ва ўмовах прыроды і ў барацьбе са шкоднікамі.

5. Залажыць лектарска-экспэдыцыйнае бюро, якому даручыць арганізацыю экспэдыцый (экспэдыцыі робяць збор калекцыяў для музэю).

6. Зьвярнуць асаблівую ўвагу на калекцыянаваньне і збор лекавых расьлін; зьвярнуцца ў Саюз Мэдсантуд з просьбаю, каб усе раённыя дактары былі ўцягнуты ў гэтую працу, каб яны інструктавалі краязнаўчыя арганізацыі і сялянства.

7. Правесьці кампанію па зборы калекцыяў жывёл і тэхнічных гандлёвых дзікіх расьлін.

8. Зьвярнуць больш увагі на вучэньне эканомікі і прамысловасьці акругі.

9. Правесьці кампанію па ўцягненьні школ у летні перыяд у краязнаўчую працу.

10. Паставіць шырака пытаньне аб заснаваньні пры школах музэяў.

11. Паставіць шырака пытаньне аб заснаваньні дасьледчага ботанічнага вучастку.

12. Правесьці поўны падлік рэчаў старасьветчыны ў раёнах.

13. Правесьці кампанію па абсьледваньні каштоўных выкапняў і экспанаваць у музэй усе віды мінералаў акругі.

14. Нарыхтаваць болей рэгулярныя выезды ў раёны.

15. Вясці далей працу ў зьбіраньні слоўнікавага і этнографічнага матэрыялу Бабруйшчыны.

16. Пашыраць экспанаваньне музэю.

17. Адшукаць для музэю прыставак у пэўнай меры будынак.

18. Узмацніць працу яўрэйскай і польскай сэкцыяў.

19. Узяць пытаньне перад Цэнтр. Мэтаролёгічнай станцыяй аб арганізацыі ў Бабруйску Мэтаролёгічнай станцыі.

20. Вызначыць тыповы раён для абсьледваньня і прыкладнай працы.

21. Папайняць краязнаўчы бібліятэку пры Акр. Праўленьні і раённых т-вах.

22. Пленум Праўленьня склікаць штомесячна.

Абсьледваньне яўрэйскага месцавага паселішча.

(М-ка Лапчы, Асіпав, раёну, Бабруйск).

Член Прэзыдыуму ЦБК. т. Г. С. Аляксандраў наведаўся ў м. Лапчы, у зьвязку з прыкладным дасьледваньнем Асіпавіцкага раёну. На т.

Аляксандрава была ўзложена арганізацыя апісання соцыяльна-эканамічнага стану гэтага мястэчка, якое зьяўляецца тыповым яўрэйскім месцачковым паселішчам.

Галоўная частка абследавання—параўнаньне да і пасля рэвалюцыйнай эканомікі мястэчка.

Як выявілася, значная частка арыгінальных матар'ялаў і дакументаў згарэла ў часы пажараў, якія адбываліся ў м-ку некалькі разоў, асабліва пры пажары 1909 г., калі згарэла большая палова м-ка. Шмат матар'ялаў знаходзілася ў архіве Пагарэльскай воласьці, у склад якой уваходзіла і м-ка Лапічы. Гэтыя матар'ялы цяпер знаходзяцца ў Менску.

Праца па абследаваньні ўзложена на т. т. Лезьнікава, Палуйка і Родава і будзе рабіцца пад наглядам ЦБК і Яўрэйскага Аддзелу Інбелкульту.

Такога-ж характару абследаваньне адбудзецца і ў м-ку Асіпавічы, якое мае значную яўрэйскую насельнасьць. Гэтае м-ка цікава з боку характарыстыкі дарэвалюцыйнай эканомікі Беларусі.

Трэба прыняць пад увагу, што такога роду апісаньні яўрэйскага месцачковага паселішча рабіліся вельмі рэдка. Вядома вышаўшае асобным выданьнем у 1909 г. монаграфічнае апісаньне д-ра Рохліна—„Местечко Краснополье“ (Калініск. акругі) і паасобныя невялікія артыкулы ў пэрыодычных выданьнях.

Праца Магілёўскага акруговага т-ва краязнаўства.

У Магілёўскай акрузе апроч акруговага т-ва ёсьць 10 раённых т-ваў, 4 студэнцкіх гурткі ў г. Магілёве і 12 школьных гурткоў у вакрузе. Пры акруговым таварыстве існуюць наступныя сэкцыі: 1) эканамічная, 2) этнографічная, 3) прыродазнаўчая, 4) гісторыка-археалёгічная, 5) польская, 6) яўрэйская, 7) сэкцыя вучнёўскіх арганізацый.

Апроч сэкцый існуюць 2 камісіі: 1) па зьбіраньні слоўнікавага матар'ялу, 2) па вывучэньні гарадоў і мястэчак.

За час ад 1-га лютага да 1-га ліпіа адбылося 4 агульных сходы членаў т-ва. На сходах былі заслуханы наступныя даклады:

а) Доклад т. Мацьвяёнкі і садаклад т. Ламакі аб Усебеларускім Краязнаўчым Зьездзе.

б) Доклад т. Ламакі на тэму: „Філёзофскі сьветагляд беларуса на падставе народных казак“.

в) Доклад т. Ларычкава на тэму: „Эканоміка Магілёўшчыны“.

г) Доклад т. Мацьвяёнкі на тэму: „Тотэмізм на Магілёўшчыне“.

Пасяджэньняў Праўленьня адбылося 14. На іх разгледжана многа пытаньняў, галоўным чынам, арганізацыйнага характару.

Праўленьне арганізавала 2 беларускія канцэрты: адзін пад кіраўніцтвам т. Чуркіна, другі пад кіраўніцтвам т. Грайкі. Апроч таго быў арганізаваны грандыёзны вечар поэзіі нацыянальнасьцяй: беларускай, польскай, яўрэйскай і расійскай. Вечар прашоў з вялікім посьпехам.

Акруговае т-ва мае багата матар'ялу для выданьня зборніку „Магілёўшчына“.

На летні пэрыод (ліпень, жнівень і верасень 1926 г.) Акруговае т-ва апрацавала для раённых т-ваў акругі заданьне такога зместу:

I. У таліне арганізацыйнай: 1) Раз-жа зьвярнуцца да раённай арганізацыі АКСМБ з прапановай вызначыць свайго прадстаўніка ў раённае таварыства і ўстанавіць гэтакім чынам больш цесную сувязь з комсамольцамі з мэтай уцягнуць іх у краязнаўчую працу. 2) Наадаць больш цесную сувязь з акруговым таварыствам краязнаўства шляхам больш акуртанай дасылкі сабраных матар'ялаў і г. д.

II. У таліне эканамічнай: 1) Закончыць зьбіраньне матар'ялаў па заданьні на красавік—чэрвень месяцы. Кожнаму краязнаўчаму гуртку раёну зрабіць дакладнае абследаваньне ся-

лянскіх гаспадарак дзеля вывучэння бюджэту часу селяніна. Раённае т-ва павінна ўвесць матар'ял накіраваць у акруговае т-ва. 2) Рабіць даследванне тэхнікі сялянскага ральніцтва па анкеце Інбелкульту, якая раздадзена была загадчыкам райкультаддзелаў у маі гэтага году.

III. У таліне этнографіі: 1) Сабраць сенакосныя песні. 2) Сабраць купальскія песні і абрады. Сабраць жніўныя песні і абрады: а) жайныкі, б) заломкі і в) дажыныкі. 4) Прыслоўі на падставе летніх прац. 5) Загадкі, звязаныя з летняй працай.

IV. У таліне гісторыі і архэалогіі. Выявіць помнікі старасветчыны, якія захаваліся ў кожным раёне. Запоўніць „Опросный лист“ Наркамасветы БССР, якія былі высланы ў раёны вясной.

V. У таліне прыродазнаўства: 1) Скончыць выкананне задання на вясенні перыяд. 2) Павесці сыстэматычнае збіранне летняй флоры для свайго раённага музея і для Магілёўскага Аддзялення Беларускага Дзяржаўнага Музею, звярнуць асабліваю ўвагу на лекавыя і тэхнічныя расліны і пустазелье. 3) Ня спыняць збірання і адсылкі праз Акруговае т-ва ў Горкі проф. Салаўёву камароў для вывучэння малярыі 4) Збіраць шкоднікаў азімых пасеваў і ячменю згодна інструкцый, якія да гэтага дадаюцца. Прсылаць сабраных шкоднікаў у Магілёўскае Аддзяленне Беларускага Дзяржаўнага Музею.

Пытанне краязнаўчай працы на нарадзе загадчыкаў сямігадак Барысаўскай акругі.

19-20 чэрвеня ў Барысаве адбылася нарада загадчыкаў сямігадовых школ Барысаўскай акругі. Заслуханы былі справаздачы аб працы некаторых гарадзкіх і раённых сямігадак (6-й яўрэйскай, Бабруйскай і Лепельскай), даклад АкрАНА аб кірунку далейшай працы і даклад В. Самцэвіча „Краязнаўства ў працы сямігадовых школ“.

З дакладаў з месц выявілася, што краязнаўства ў сямігадовых школах пачынае займаць належнае месца, школы збліжаюцца з мясцовым жыццём і вывучаюць яго, вывучаюць мясцовую вытворчасць, быт, культуру. Шляхам школьных экскурсій набываюцца матар'ял, які апрацоўваецца ў часе класных заняткаў. Краязнаўчы нахіл у працы школ ажыўляе самую працу, выклікае зацікаўленасць вучняў.

Гарадакія школы вывучалі, галоўным чынам, фабрыкі і заводы; іх працу, эканомічнае значэнне, умовы жыцця і працы рабочых; раённыя школы вывучалі прыроду і сельскую гаспадарку, знаёміліся з багаццямі сваёй мясцовасці. Каменская сямігадка, напрыклад, вывучае прыроду каля возера Камень, знаходзіць там жалезную руду, вывучае яе ня толькі па кнізе, але і ў прыродзе.

Пры большасці сямігадак (пры 11) зорганізаваны школьныя краязнаўчыя гурткі, у якія ўваходзяць вучні старэйшых груп. Праца гурткоў выяўлялася ў большасці ў збіранні фольклёрнага матар'ялу, прылад каменнага веку; праводзіліся фэалягічныя і мэтэаролёгічныя назіранні; пры некаторых сямігадках утвораны куткі жывой прыроды, заложаны школьныя музеі.

Як на недахопы ў працы трэба ўказаць на адсутнасць плянаваасці ў працы і належнай апрацоўкі матар'ялаў, здабытых шляхам экскурсій і назіранняў, і ня зусім выстарчаючае выкарыстоўванне гэтага матар'ялу праграмнай працы; краязнаўчая праца не з'яўляецца асновай для школьнай працы.

Па дакладу В. Самцэвіча прынята наступная рэзольцыя:

1. Народа загадчыкаў сямігадак лічыць патрэбным, каб з будучага вучэбнага году краязнаўчы матар'ял быў у васнове вучэбнай працы школ, што надасць гэтай працы жыццёвы характар і выкліча ўжыванне актыўных метадаў працы (экскурсіі, досьледы і інш.).

2. Школы сямігодкі, як культурныя ўстановы і апорныя раённыя школы, павінны на сваёй практычнай працы паказаць, як праца школы можа грунтавацца на мясцовым матар'яле і як гэты матар'ял можа выкарыстоўвацца ў працы школ.

3. Школа сямігодка павінна зьяўцца прапагандыстым у краязнаўчай працы сярод масавых школ.

4. Для карыснай працы па падняцці гаспадаркі і для культурнага будаўніцтва трэба грунтавацца на цвёрдым веданні мясцовых умоў, якія патрэбна вывучыць кожнаму настаўніку і кожнай школе, для чаго пры сямігодках заснаваць краязнаўчыя гурткі, праз якія папулярызаваць ідэю краязнаўства і сярод шырокіх працоўных мас.

5. Прызнаць патрэбным на працягу лета зрабіць калекцыі, гэрбарыі, якія патрэбны як пры школьным выкладанні так і ў грамадзянскай працы школы, і імкнуцца да арганізацыі школьных музеяў і жывых куткоў.

6. У звязку з правадзімым зборам і запісам слоў для ўкладання слоўніку жывой беларускай мовы і для ажыўлення самага выкладання мовы ў школах, лічыць патрэбным наладжанне збору і запісу слоў для слоўніку ўсімі сіламі школы і вясковага настаўніцтва.

7. Наладзіць больш цесную сувязь па справе школьнага краязнаўства з мэткамісіяй і краязнаўчымі арганізацыямі.

8. Наладзіць інфармацыю аб краязнаўчай працы школ краязнаўчага часопісу „Наш край“.

Экскурсія ў раён возера Пялік.

(Барысаўшчына).

Барысаўскае Акруговае т-ва Краязнаўства на пасяджэнні Праўлення ад 11-га чэрвеня г. г. вынесла пастанову нарыхтаваць у хуткім часе вялікую экскурсію ў раён возера Пялік. Пастаноўлена правесці тэрмінова запіс жадаючых прыняць удзел у экскурсіі шляхам азнаямлення з ёю

ўсяго настаўніцтва; зьвязанца з настаўнікамі прылягаючых да раёну возера Пялік школ, азнаёміўшы іх з мэтай экскурсіі; падняць пытаньне перад АкраНА аб грашовай дапамозе экскурсіі, паколькі яна мае вялікае значэньне для краязнаўчай працы і вывучэньня свайго краю.

Плян экскурсіі такі:

Абсьледваньне возера і яго аколіц.

Фотографаваньне паасобных рэльефы мясцовасьці, выдатныя помнікі стара-сьветчыны, прадстаўнікоў флёры і фаўны, паколькі гэта будзе магчыма.

Абсьледваньне возера рабіць такім чынам:

Паказаць назвы паасобных частак возера, калі такія ёсьць.

Географічнае становішча возера (яго адлегласьць ад бліжэйшай чыгункі; гораду, пошты, у якім кірунку ад паказаных пунктаў).

Разьмеры возера (даўжыня і шырыня).

Агульная форма паверхні.

Плошча паверхні.

Берагавая лінія возера ў часе разьліву.

Агульны характар мясцовасьці, сярод якой знаходзіцца возера (раўнінасьць, узгоркаватасьць).

Смак вады.

Уласьцівасьць вады (мяккасьць, жосткасьць).

Якімі пратокамі і з якімі вадазборамі злучана возера.

Праточнае або стаячае возера.

Якія прытокі ўпадаюць у возера і адкуль бяруць свой пачатак.

Якія рэчкі выцякаюць з возера.

Ці няма плацін пры вытоках рэчак з возера.

Ці няма крыніц у раёне возера.

Ці ў часе разьліву возера злучаецца з іншымі вадазборамі.

Ці ёсьць на возеры астравы, іх лік, форма і велічыня.

Ці няма на дне возера валуноў, піеў або тарфяных адкладаў.

Ці ёсьць адзнакі забалачваньня возера; у чым яны выяўляюцца.

Глыбіня возера па двух кірунках праз адлегласці ў 100 мэтраў.

Зьмены возера паводле назіранняў мясцовых старажылаў.

Зьмены характару берагоў.

Ці спускаюцца ў возера балотныя воды па штучных канавах.

Ці даходзяць да возера балоты; агульная іх плошча і характар балот.

Характар берагоў (узгорыстыя, роўныя камяністыя, балоцістыя і г. д.).

Што знаходзіцца на берагох возера (пахата, луг, лес, хмызьняк і г. д.).

Ці ня прыкметны старыя берагі возера.

Ці няма наносаў на берагох возера.

Паказаць месца, дзе бераг нарастае і дзе разрываецца.

Грунт дна возера.

Ці возера цвіце, у якую пару году.

Значэнне возера ў жыцці мясцовай насельнасці.

Як разьвіваецца рыбацтва; галоўнейшыя гатункі рыб, якія жывуць у возеры.

Ці ёсць выспы сярод прылягаючых да возера балот.

Флёра аколлага раёну.

Ці прылягаючае да возера балота роўнае або ў купінах.

Мера вільгаці прылягаючых да возера балот.

Характар раслін прылягаючага раёну.

Якія дарогі вядуць да возера і якія съеджкі.

Ці ёсць помнікі старасветчыны.

Калі можна—выявіць глыбіню тарфянога слою мясцовасці, якая прылягае да возера.

Ці няма прамысловых прадпрыемстваў, звязаных з нахаджэннем там возера.

Ці няма народных легенд аб возеры.

Фаўна акружаючай возера мясцовасці.

Краязнаўчая праца ў Полацкай акрузе.

У Полацку пры Краязнаўчым Т-ве ўтвораны наступныя сэкцыі: этнографічна-экономічная, гісторыка-археалёгічная, прыродазнаўчая, польская і жўрэйская. Найлепей працуе прыродазнаўчая сэкцыя. У гэту сэкцыю ўваходзіць шмат студэнцтва Лестэхнікуму, а таксама і выкладчыкі апошняга. Прыродазнаўчая сэкцыя распрацавала некалькі інструкцый па ўсебаковым даследваньні прыроды Полаччыны.

У чэрвені м-цы ў Полацку ўтварыўся акруговы музэй. У сучасны момант у музэі ёсць наступныя экспанаты: каля 60 партрэтаў полацкіх езуітаў, профэсароў, магістраў і дктароў тэолёгіі, філэзофіі, гісторыі і г. д. ранейшай полацкай езуіцкай Акадэміі. Затым ёсць даволі вялікая калекцыя па нумізматыцы, а таксама некаторыя камен. прылады. Утворана камісія па далейшай арганізацыі музэю на чале з тав. С. Мялешка.

На летніх акруговых настаўніцкіх курсах нам. старшыні Акр. Краязн. Т-ва т. Сяргеем Мялешка прачытана некалькі лекцый па краязнаўству на такія тэмы: 1) Гісторыя краязн. працы на Беларусі, 2) Азначэнне краязнаўства паводле краязн. літ-ры, 3) Пытанні краязнаўства ў школе, 4) Краязнаўства і праграма Гус'а, 5) Чарговыя заданні краязнаўчай працы як у горадзе, так і на вёсцы.

Заўважана вялікая зацікаўленасць пытаннямі краязн. сярод курсантаў—вясковага настаўніцтва.

У ліпні м-цы ў Полацку праводзіў даследчую працу над помнікамі XII ст. загадчык Смаленскага Губ. Музэю т. Хозераў супольна з нам. старшыні Акр. Краязн. Т-ва т. Мялешка; зрабілі агляд становішча помнікаў старажытнасці г. Полацку, прычым устаноўлена, што Сафіійскі сабор патрабуе прыняцця тэрміновых мерахавых, да ліку якіх у першую чаргу трэба аднесці рамонт і ахварбоўку даху і інш.

Дзеля павялічэння краязнаўчай працы Полацкая Акруговая Нацыянальная Камісія пастанавіла:

1) Паглыбіць працу па арганізацыі акруговага музея, дзеля чаго настойна прасіць ЦВК БССР аб хутчэйшай перадачы Сафійскага сабору пад музэй, прымаючы пад увагу, што веруючыя ад утрымання сабору адмовіліся.

2) Прасіць Акрвыканком унесці ў дзяржаўны каштарыс выдаткі краязнаўчай працы. Даць магчымасць краязнаўчому т-ву мець аднаго штатнага працаўніка.

3) Прапанаваць краязн. т-ву падрыхтаваць для выдання некалькі краязнаўчых брошур аб Полаччыне.

4) Устанавіць болей цесную сувязь з савецкімі і грамадзкімі арганізацыямі, якія павінны дапамагаць у справе аховы ад далейшага руйнавання помнікаў старасьветчыны.

5) Уцягнуць у т-ва ўсіх культурных працаўнікоў, а таксама пашырыць склад членаў за лік перадавых рабочых і сялян. Уцягнуць у краязнаўчую працу членаў КСМ, дзеля чаго ўзняць кампанію папулярызаванай задач і мэт т-ва праз адозвы, друк і г. д.

Стварыць пры т-ве польскую і латыскую сэкцыі. Узняць працаздольнасць яўрэйскай сэкцыі. Уцягнуць у вапошнюю ўсіх яўрэйскіх культурных працаўнікоў.

6) Звярнуць увагу на вывучэнне сучаснага эканомічнага становішча насельніцтва Полаччыны.

7) Узмацніць сувязь з раённымі краязнаўчымі таварыствамі. Практыкаваць перыядычныя выезды членаў праўлення ў раённыя т-вы. Абавязваць інспектароў АкрАНА выяжджаючы ў раёны, дапамагаць краязн. т-вам у іх працы, даючы ім на месцах належныя ўказанні.

8) Прасіць Інбелкульт прыслаць у Полацкую акругу навуковую экспедыцыю.

9) Лічыць патрэбным скліканне перыядычна Пленумаў праўлення,

па мажлівасці з прадстаўнікоў раёнаў.

10) Узмацніць сувязь з ЦВК. Больш распаўсюджаць краязнаўчы часопіс „Наш Край“ шляхам вярбоўкі падпішчыкаў і папулярызаванні праз наш друк.

11) Арганізаваць мэтэаролёгічную станцыю пры Лестэхнікуме і пры Вольбальскай школе сялянскай моладзі, прасіць Акрвыканком вызначыць на гэта пэўныя сродкі.

12) Прасіць ЦВК больш забяспечваць раёны краязнаўчай літаратурай.

13) Прапанаваць Асвейскаму РВК прыняць усе меры для аховы ботанічнага саду.

14) Матар’ял старажытнасці, які сабраны камісіяй яшчэ пры павятовым адзеле Нарасветы, прапанаваць АкрАНА прыняць меры дзеля іх перадачы акруговому музею.

15) Праўленьню Краязнаўчага Т-ва завесці сталы падлік членаў і ажыццяўляць працу краязнаўчых гурткоў.

16) Прапанаваць Раёнвыканкомам усебакова дапамагаць у развіццё краязнаўчае працы на месцах.

Каштоўная архэалёгічная знаходка.

(Вёска Стары Дзедзін, Калінінск. акр.)

На сялянскіх агародах вёскі Стары Дзедзін знойдзены вельмі каштоўны грашовы скарб. Пакуль што сабралі 183 срэбныя манеты, з іх адна візантыйская, часоў імператара Івана Цімісіяха, адна—нямецкая XI веку, а рэшта арабскія дыргэмы IX—XI вякоў.

Разам з манэтамі былі пацеркі з каляровых каменяў, зграбнай работы. Частка дыргэмаў, 7-8, служылі прывескамі на ажарэлы.

Скарб знаходзіўся ў гліняным гаршку, на кружале, без орнаменту.

Знаходка зьяўляецца вялікай гістарычнай каштоўнасцю пры вывучэнні гандлёвых і культурных узаемаадносін паміж беларускіх славян і народаў старасвецкага Усходу і Заходу і Візантыі VIII—XI стагоддзяў.

Чачэрскае валасное бюро краязнаўства.

(Гомельшчына).

У Чачэрскай воласьці, Гомельскай губ. і павету бадай на кожным кроку трапляюцца помнікі старасьветчыны — курганы, а часам і гарадзішчы. Мясцовыя культурныя сілы яшчэ да рэвалюцыі цікавіліся гэтымі помнікамі (ад іх прасіла тлумачэньня мясцовае насельніцтва) і час ад часу прабавалі раскопваць курганы, але праца вымагала шмат сродкаў і ніводная раскопка ня была даведзена да канца.

Яшчэ ў 1913 г. каля вёскі Сярэднія Малынічы пры распрадоўках тарфяніка былі знойдзены клькі маманта і бронзавая зброя. Знаходка ўзбудзіла зацікаўленасьць, і з таго часу пачаліся шуканьні па архэалёгіі, геалёгіі і г. д. Але праца вялася ў адзіночку і пэўных вынікаў не давала.

Толькі ў апошнія часы Чачэрскай школай II ступені па ініцыятыве т. П. Новікава (настаўнік гісторыі) былі зроблены невялікія раскопкі кургана, якія далі некаторыя матар'ялы для гомельскага музэю. У красавіку 1926 г. было ўтворана вал. бюро краязнаўства, якое пачало працаваць. Затрымлівае працу недахоп кіраўніцтва вышэйшых краязнаўчых органаў, краязнаўчай літаратуры і інструкцый і програм па зьбіраньні розных матар'ялаў краязнаўчага характару.

Ф. Кліменка.

Праца Беларускага Навукова-Дасьледчага гуртка ў Ленінградзе.

Разам з заканчэньнем вучэбнага году скончыў сваю працу і Беларускі Навукова-Дасьледчы гурток у Ленінградзе.

Організаваўшыся ў лютым месяцы г. г. гурток пасьпеў за поўгода прыцягнуць да працы шмат студэнтаў-беларусаў Ленінградзкага Дзяржаўнага Унівэрсытэту і іншых ВНУ і павесьці сваю працу па ўсебаковым

вывучэньні Беларусі. Быў заслухан і абгаворан цэлы шэраг дакладаў, як саміх членаў гуртка, так і некаторых лэнінградзкіх вучоных, якія запрошаны працаваць у гуртку. Програма і дзейнасьць гуртка мае краязнаўчы ўхіл. У склад гуртка ўваходзіць да 25 студэнтаў-этнографаў, географаў, лінгвістых, фізыкаў, эканомістых і інш.

Пры гуртку арганізавана беларуская бібліятэка. Атрымліваюцца менскія газэты і часопісы.

Перад разьездам студэнтаў на практыку і на вакацыі, члены гуртка атрымалі заданьні аб зьбіраньні матар'ялаў, аб наладжаньні сувязі з краязнаўчымі арганізацыямі на мясцох і г. д. У восень б. г. гурток мае выдаць зборнік сваіх прац, прысьвечаных Беларусі.

З наступнага навучальнага году гурток сваю працу значна пашырыць і будзе рэарганізаваны ў навуковае таварыства.

— —

Этнографічнае дасьледваньне БССР.

Этнографічнае аддзяленьне геофаку Ленінградзкага Дзярж. Унівэрсытэту камандыравала сёлета на дасьледчую працу ў розныя куткі СССР да 70 этнографаў-студэнтаў. Такая густая сетка этнографічных экспэдыцый дапаможа вывучэньню ўсяго багатага ліку народнасьцяў насяляючых наш Саюз, аб якіх дагэтуль яшчэ вельмі мала вядома.

Для дасьледваньня Беларусі з боку этнографіі накіравана 6 студэнтаў-этнографаў старэйшых курсаў. У Тураўшчыну камандыраваны т. Грынблят, Магілёўшчыну — т. Дышчанка, Калініншчыну — т. Хадановіч, Меншчыну — т. Дубатоўка і яшчэ два т. т. ў Бабруйшчыну.

Трэба спадзявацца, што праца малядых этнографаў прынясе шмат карысьці справе вывучэньня вытворчых сіл, культуры і быту беларускага народу.

М. Васілёк.

Бібліографія.

Летапіс беларускага друку. Бібліографічны бюлетэнь беларускай кніжнай палаты пры Беларускай Дзяржаўнай і Універсітэцкай Бібліотэцы № 1-6. Студзень — сьнежань. 1925. Менск, 1926. (22×14) 56 стар., тыраж 500 паас.

Шпаркае разьвіцьцё беларускае літаратуры ў апошнія гады будаваньня беларускай рэспублікі вынесла на чаргу пытаньне аб выданьні бібліографічнага часопісу, які сыстэматычна рэгістраваў-бы ўсе выданьні нашага друку.

Такі часопіс патрэбен, як спэцыялістым, працуючым у тых ці іншых галінах навукі, так і наагул шырокім колам нашых чытачоў, бо часопіс такога характару дапамагае арыентавацца ў сучаснай літаратуры, показваючы дзе, што, якога зьместу, у якой колькасьці выдрукавана.

Толькі што вышаўшая першая кніжка „Летапісу беларускага друку“ дае прадстаўленьне аб беларускіх літаратурных, навуковых, мастацкіх, грамадзкіх, публіцыстычных плынях за ўвесь 1925 год. На жаль, некаторыя выданьні, вышаўшыя ў 1925 г. чамусьці ня зьмешчаны; гэта зьяўляецца адмоўнасьцю „Летапісу“.

Бібліографічны матар’ял складаецца з літаратуры: 1) на беларускай мове—175 нумароў, 2) на расійскай мове—163 нумары, 3) на яўрэйскай мове—18 нумароў і 4) на польскай мове—12 нумароў. Апроч адзначанага, знаходзім 38 часопісаў (з іх 25 расійскіх, 11 беларускіх і 2 яўрэйскіх) і 27 газэт (з іх 12 расійскіх, 10 беларускіх, большасьць з якіх выдаецца на расійскай і беларускай мове, 3 яўрэйскіх і 2 польскіх). Па

характары выдадзенага, большасьць з іх належыць да популярных кніг і брошур па навуках грамадзянскіх, прыкладных і прыгожаму пісьменству.

Наагул, бібліографія выдадзена добра з заховай усіх бібліографічных правіл і законаў, толькі вось ня зусім добра стаіць справа з паказчыкамі, якія адыгрываюць вялікую справачную ролю, бо пры іх прысутнасьці лёгка знайсці патрэбнае. Так, напр., у вадзел: „Быт. Фольклёр“, аддзел, які носіць этнографічны характар, унесена частка літаратуры па профруху і „Международный Женский Коммунистический день“; у вадзеле „Мовазнаўства“ знаходзім апавяданьні Тараса Гушчы і школьныя падручнікі; у вадзел „Музыка, Ноты“ ўнесены вершы Александровіча, а музыка запраўдная (напр., № 19 Аладаў) ня ўнесена. Відаць некаторая пасьпешнасьць, якая была пры выданьні „Летапісу“; так напр., творы кампозытара Аладава чамусь параскіданы па ўсёй кнізе (№ 1, 39, 132), між тым, як яны павінны былі ісьці ў першых нумарох. Ды і ў паказчыку Аладаў чамусьці значыцца ня аўтарам сваіх уласных твораў, а толькі „сааўтарам“.

Прыведзеныя недахопы маюць мэтай зьвярнуць увагу рэдактара на гэты бок у наступных нумарох „Летапісу“, а зусім ня мэту зьмяншэньня значнасьці і каштоўнасьці новага беларускага часопісу.

Прывітаючы новае выданьне, дзяляем сабе пажадаць яму: 1) уключыць у „Летапіс“ беларускі замежны друк, каб такім чынам была абхоп-

лена ўся беларуская літаратура; 2) выдаць у вадным з наступных нумароў сьпіс бел. выданьняў, вышаўшых у сьвет да 1925 г.; 3) пад назвамі часопісаў даваць іх зьмест, або зьмест часопісаў і важнейшых газэтных артыкулаў выдаваць у канцы году асобным нумарам.

Ал. Шлюбскі.

Фаўна Беларусі.

1. Арнольд Н.

Каталог насекомых Могилевск. губ. Петерб. 1901.

2. Бихнер Е. А.

Млекопитающие. Библиотека естествознания. Изд. Брокгауз—Ефрон. 1906.

Прыводзяцца назіраньні Крамянца над мядзьеўдзямі Ракатнінскага балота Меншчыны, даецца сводка аб баброх і інш.

3. Вобелг.

Прилет птиц в Борисовском у. Минской губ. Природа и Охота. 1878.

4. Дембовецкый.

Опыт описания Могилевской губ. кн. I, 1882.

У кнізе ёсьць кароткі нарыс жыўёл, зложаны пры дапамозе Арнольда.

5. Зеленский.

Минская губерния. Матер. для геогр. и ст. Рос.

Ёсьць сьпіс жыўёл.

6. Иванов А. В.

Список дневных и сумеречных бабочек.

Записки Горьцкого с.-х. инст. т. III. 1925.

7. Лоначевский.

Бобры в бассейне Днепра. Природа и охота 1887.

8. Никольский А.

Животный мир Полесья. Прилож. к очерку работ Западной Эксп. по осушке болот 1873-1898.

9. Новицкая Н. К.

Зерновые амбарные вредители в Горках.

Працы Навуковага Таварыства па вывучэньні Беларусі 1926.

10. Семенов П. П.

Россия. т. IX. Верхнее Поднепровье и Белоруссия. 1905. Глава III: Растительный и животный мир.

11. Сементовский А.

Охота и звериные промыслы в Витебской губ.

Труды имп. Вольно-Эконом. о-ва. 1863.

12. Сементовский А.

Убытки населения Витебской губ. от волков и к вопросу о способах истребления их.

Пам. кн. Вит. губ. на 1878.

13. С.-ъ.

Дикая кошка *Felis catus ferus*. Природа и Охота. 1878.

14. Проф. Соловьев.

Часы смерти. Человек и Природа (Ленинград) 1924. № 2.

15. Проф. Соловьев.

Фенологические наблюдения.

Записки Горьц. с.-х. инст. т. 3. 1925.

16. Проф. Салаўёў

Фэналёгічныя назіраньні ў Горках. Працы Навуковага таварыства па вывучэньні Беларусі. 1926.

17. Проф. Салаўёў.

Некаторыя вывады з фэналёгічных назіраньняў.

„Наш Край“ 1925 г. № 1.

18. Проф. Салаўёў.

Фаўна Аршаншчыны.

Сб. „Аршаншчына“ ч. I. 1926.

19. Проф. Салаўёў.

Белыя каласы ў жыце і шкоднікі поля.

„Плуг“ 1925 г. № 7.

20. Проф. Салаўёў.

Кабылкі або цікадкі, як шкоднік збожжавых расьлін.

„Плуг“. 1926. № 4.

21. Проф. Салаўёў.

Аб вывучэньні малярый. „Наш Край“ 1926. № 2-3.

22. Prof. Solowiow.

Biologische Beobachtungen über die Holzlaus. Zeitschr. f. wiss. Insekten-Biologie Bd. XIX. 1924.—Zoologischer Anzeiger Bd. XLX, 1924.—Entomolog. Zeitschrift Frankfurt № 10—11, 1924.—Zool. Jahrbüch. Bd. 50, 1925.

23. Prof. **Solowiow.**
Beobachtungen über neue Arten der Gattung Chermes. Zoologischer Anzeiger Bd. LX 1924.
24. Prof. **Solowiow.**
Biologisches über Cataclysta lemnate. Zeitschr. f. wiss. Inskt.-Biol. Bd. XIX. 1924.
25. Prof. **Solowiow.**
Zur Biologie von Anopheles maculipennis Mecig.—Societas Entomologica 41 Jahrg. 1926.
26. **Федюшин А.**
О некоторых птицах Минской губ. Орнитол. Вестн. 1912.
27. **Фядзюшын А.**
Дзяржаўны паляўнічы запаведнік БССР.
„Наш Край“ 1926 № 1.
28. **Фіксаў П.**
Галоўныя шкоднікі саду ў 1925 годзе.
„Аршаншчына“ ч. I. 1926.
29. **Фирсов П.**
Главнейшие вредители из насекомых плодового и ягодного сада в районе Горок. Защита растений от вредителей (Ленингр.) т. III, 1926 г. № 1.
30. **Холодовский.**
Жилища бобров в Минской губ. „Природа“. 1875. № 3.
31. **Холодовский.**
Из воспоминаний полесского охотника.
Журнал „Охота и Коннозаводство“. 1873.
32. **Шнитников В.**
Птицы Минской губ.
Мат. позн. фауны и флоры России. 1913.
33. **Шнабль.**
Список двукрылых Польши и Минской губ. Труды V съезда Русских ест. и врачей в Варшаве. 1876.
34. **Щелкановцев Я. П.**
Список прямокрылых Минской губ.
35. проф. **Ядентковский Е. В.**
Суслики в Белоруссии (предварительное сообщение) Записки белор. Гос. Инст. Сел. Хозяйства. Вып. 2, 1924. стр. 255-258.
- Падаў проф. П. Салаўёў.**

